

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії**

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 7

**Житомир
Комунальне книжково-газетне
видавництво «Полісся»
2018**

УДК 94(477):94(100)
ББК 63.3(4укр):63.3(0)
С 88

Затверджено Вченою радою Житомирського державного університету
імені Івана Франка (протокол № 13 від 27 квітня 2018 р.)

Редакційна колегія збірника:

Голова редакційної колегії:

д. і. н., проф. Стародубець Галина Миколаївна

Заступник голови редколегії:

к. і. н., доц. Власюк І. М.

Члени редакційної колегії:

д. і. н., проф. Буравський О. А.

к. і. н., доц. Шевчук А. В.

к. і. н., доц. Гуцало Л. В.

Відповідальний секретар редколегії:

к. і. н., доц. Міщук Г. А.

Рецензенти:

Венгерська В. О., доктор історичних наук, доцент

Житомирський державний університет ім. Івана Франка

Мельничук І. А., доктор історичних наук, доцент

Житомирський національний агроекологічний університет

Кругляк М. Е., кандидат історичних наук, доцент

Житомирський державний технологічний університет

С 88 **Студентські історичні студії:** Збірник наукових праць. Вип. 7.
Житомир: Вид-во «Полісся», 2018. 188 с.

У збірнику вміщено наукові статті студентів історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка та інших навчальних закладів, присвячені проблемам історії країн Європи та Азії. Збірник сформовано за матеріалами VII Всеукраїнської студентсько-учнівської наукової конференції «Актуальні проблеми історії слов'янських народів».

УДК 94(477):94(100)

ББК 63.3(4укр):63.3(0)

Відповідальність за правильність фактів, посилань,
наведених у статтях, несуть їх автори.

© Колектив авторів, 2018

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Олексій Мельниченко. Клімат як каталізатор еволюції європоїдної раси.....	6
Анна Козел. Особливості зороастрійського віровчення.....	10
Наталія Українець. Царська влада в державі Селевкідів.....	13
Богдан Шевцов. Перша та друга Пунічні війни: причини і наслідки.....	16
Максим Коржак. Військове мистецтво германців.....	19
Володимир Богословський. Столітня війна у середньовічних хроніках.....	22
Олександр Грищенко. Августин Блаженний: єпископ Гіппонський.....	26
Юлія Менчинська. Перша Опіумна війна.....	29
Наталія Кондратюк. Соціально-економічна та духовно-релігійна складова повстання тайпінів у Китаї (1850-1864 рр.).....	32
Яна Гриб. Англо-бурська війна (1899-1902 рр.) – війна нового покоління.....	35
Зоряна Козак. Загострення японсько-американських взаємовідносин на початку Другої світової війни.....	38
Олег Белінський. Становлення біполярної структури міжнародних відносин (1945-1955 рр.).....	41
Світлана Грицик. Голод 1959-1961 рр. у КНР: причини та наслідки.....	44
Анна Коломієць. Соціально-економічні реформи в Грузії у ХХІ ст.....	47
Костянтин Бура. Північнокорейський ядерний конфлікт.....	50
Тетяна Цимбалюк. Ставлення провідних американських політиків до Російської Федерації.....	53
Анна Горбанюк. Філософські та релігійні погляди Махатми Ганді.....	57
Габрієла Ковєра. Історія Олімпійських ігор від минулого – до сучасності.....	60
Вероніка Невмержицька. Дидактичні ігри на уроках історії.....	63

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН

З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ХХ СТ.

Альона Дубровська. Богдан Звіздецький – дослідник древніх древлянських городищ.....	66
Сергій Майстер. Критика діяльності Ярослава Мудрого.....	69
Іван Василюк. Формування станово-представницької монархії в Польській державі.....	72

Марія Хилевич. Рух богомилів у Болгарії та Боснії в добу середньовіччя.....	76
Антон Волківський. Загибель царевича Дмитрія Углицького в історіографії.....	79
Анастасія Андросук. До 400-річчя походу Петра Конашевича-Сагайдачного на Москву.....	82
Аріна Машевська. Роль Туреччини в московсько-польських відносинах у XVIII ст.	86
Нікіта Боровков. Внутрішня політика Івана Мазепи – видатної постаті в історії України.....	89
Юлія Юрківська. Вплив «Історії русів» на українських письменників, поетів та інших літературних діячів XIX століття.....	93
Сергій Кучер. Партизанський рух на білоруських землях під час війни 1812 року.....	96
Олександр Гарбар. Причини польського повстання 1863-1864 рр. на Волині.....	99
Ольга Примаченко. Церква святого Василя в Овручі.....	102

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ У XX – XXI СТ.

Ігор Макарчук. Виникнення і організація польського харцерства як складової всесвітнього скаутського руху.....	105
Тетяна Рабчук. Діяльність чеської інтелігенції за кордоном у 1914-1918 рр. за спогадами Томаша Масарика.....	108
Катерина Нікуліна. Він голосував за незалежність України.....	111
Світлана Тимошенко. Становлення системи привілеїв у радянській державі.....	114
Лілія Поліщук. Впровадження «соціалістичного реалізму» як основного мистецького напрямку в радянській культурі у 1920-х – 1930-х роках.....	117
Олена Смоляр. Депортаційна політика сталінського режиму: суть і основні завдання.....	120
Ярослав Весельський. Депортаційна політика сталінського режиму щодо польського населення Житомирщини у 1930-х роках.....	123
Марія Стретович. Репресії проти інтелігенції Житомирщини в часи «великого терору».....	126
Роман Олійник. Відносини між державою та Православною церквою в СРСР.....	130
Каріна Капустинська. Памятка військової історії: Коростенський укріпрайон.....	133

Марія Будківська. Особливості нацистської пропаганди серед слов'янського населення.....	136
Ганна Гончаренко. Дулаг № 160 – «Хорольська яма».....	139
Олексій Герасимчук. Становище українських оstarбайтерів у нацистській Німеччині.....	142
Вадим Довганюк. Британсько-югославські стосунки на сторінках газети «Британський союзник» 1943-1945 pp.	146
Микола Бондарчук. Озброєння та система нагород в УПА.....	150
Наталія Даниленко. Варшавське повстання 1944 р. у спогадах К. К. Рокоссовського.....	153
Дарина Олефір. Радянська преса повоєнних років як рупор сталінської пропаганди.....	157
Марія Комаренко. Операція «Захід»: особливості підготовки та проведення.....	162
Ольга Ахмедова. Передумови та перемога «оксамитової» революції у Чехословаччині.....	165
Дмитро Ткачук. Національно-культурні здобутки українців Канади.....	168
Вадим Нікітчин. «Кримське питання» в системі російсько-українських відносин 90-х років XX ст.	170
Ліза Колесник. Розвиток сучасної політичної та релігійної культури в Росії.....	173
Марія Ястреб. Проблеми та перспективи взаємовідносин у політичній сфері між Польщею та Росією у ХХІ ст.	176
Катерина Добровольська. Трансформаційні зміни у суспільно-політичному житті Хорватії у 90-х роках XX ст.	180
Олександр Гончарук. В'ячеслав Чорновіл – апологет відновлення сучасної української державності.....	183

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Олексій Мельниченко

студент I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: ст. викл. *М. В. Хададова*)

КЛІМАТ ЯК КАТАЛІЗАТОР ЕВОЛЮЦІЇ ЄВРОПОЇДНОЇ РАСИ

Втручання сучасної політики в науку, а саме антропологію, веде до викривлення, спростовування та замовчування фактів в угоду політкоректності, яка може призводити як до ксенофобії так і до ксенофільії деяких науковців та частини суспільства. Тому питання расознавства є досить актуальним на сьогодні. Робити перший крок у дослідженні потрібно з вивчення самого початку утворення та розвитку расових типів людей, адже саме в расогенезі ми знаходимо корені біологічного детермінізму рас.

Метою статті є аналіз впливу холодного клімату і зледеніння в пізньому палеоліті на формування когнітивних і адаптаційних здібностей європеоїдної раси в помірному кліматичному поясі. Серед історіографічних досліджень варто звернути увагу на праці: Річарда Д. Ферлаха «Еректус бродить між нами» і Дж. Філіпа Раштона «Раса, еволюція і поведінка» [1,2].

Расогенез на ранніх етапах пізнього палеоліту був зумовлений трьома основними факторами : вплив кліматичних умов, географічна та соціальна ізоляція з відбором за статевими ознаками і способу життя, а також дрейф генів. [5] Однак нас цікавить зараз тільки перший фактор.

Клімат є найсильнішим селектором для людей, так як людство на ранніх етапах еволюції піддавалося безпосередньому впливу біотичних і абіотичних екологічних факторів в значно більшому ступені в порівнянні з сучасною епохою науково-технічного прогресу. Комплекси таких факторів по різному впливали на людські раси. [6] Вплив кліматичних умов приводить до змін в основному обміні речовин в організмі, терморегуляції, компонентах крові, ферментів, гормонів, ваги, довжини тіла, пігментації шкіри, будови обличчя та інше. Зазначимо, що ці зміни закріплюються генетично і передаються нащадкам [5].

У кожній кліматично-географічній зоні сформувались різні адаптаційні типи людей. Розглянемо розвиток людини в помірному поясі.

Саме тут відбувались більш різкі сезонні зміни, ніж в тропіках, а також, набагато глибші зміни клімату, які відбувались в помірних поясах

на всьому протязі епохи плейстоцену (2,588 млн. р. – 11 700 р. до н. е.) при багаторазовому настанні і відступі потужних покривних льодовиків.

Обидва типи змін значно посилювали природний відбір: сезонні зміни вимагали далекоглядності і винахідливості при підготовці до зими, а зміни клімату знищували ті форми життя, які не могли пристосуватися до тривалих змін температури і вологості.

Температурні зміни зумовили наступ і відступ величезних покривних льодовиків в північному і південному помірних поясах. Після приблизно двох мільйонів років плейстоцену, що супроводжувалися незначними зледеніннями, коливання температур стали різкішими, що спричинило чотири великі льодовикові епохи, що почалися близько півтора мільйонів років тому. Вони позначаються геологами в хронологічному порядку як гюнц, міндель, рісс і вюрм [4].

Проте, тільки два льодовикові періоди вплинули на еволюцію сучасної людини. Це період вюрмського зледеніння. Перший льодовиковий період почався приблизно 73000 років тому, після виверження вулкана Тоба і тривав приблизно до 55000 років. Хоча виникнення льодовикових періодів пов'язують зі змінами орбіти Землі.

Наступ холодного повітря та льодовика з півночі змушував жителів Європи і Західної Азії рухатися на південь (в меншій мірі в Східній Азії), без сумніву, вступаючи у конфлікти з місцевими жителями. Чисельність населення в Євразії різко знизилось, і відбір в сторону адаптації до холоду був дуже жорстким.

Ті мешканці Євразії, які були краще адаптовані до холодного клімату, мігрували в меншій мірі, зазнали менших втрат і передали нащадкам свої алелі, що забезпечили їм ознаки, відповідальні за адаптацію до холоду. Жителі Євразії пішли за відступаючими льодовиками на Північ. Їх чисельність збільшилась. Вони повторно колонізували Євразію.

Другий льодовиковий період тривав приблизно від 30 тис. до 12 тис. років тому. Він був суворішим, але надав менший вплив на фізичну еволюцію людини. Люди еволюціонували культурно (наприклад, навчилися виготовляти одяг, будувати житла і т.п.) і були краще пристосовані до боротьби з холодом.

Хоча обидва льодовикові періоди різко знизили чисельність населення Євразії, при підвищенні температури народонаселення істотно збільшилося, а поява землеробства приблизно 12 тис. років тому викликало ще більше зростання населення [1, с.73-75].

Європеїди і монголоїди, що еволюціонували в Євразії, піддавалися тиску відбору в бік збільшення інтелекту, так як виживання в холодних північних широтах ставило підвищені вимоги до вирішення різних

завдань. Інстинкт самозбереження так само був частиною рушійної сили еволюції розвитку людини в суворих кліматичних умовах.

Протягом головного вюрмського зледеніння поверхню землі перетворилася в холодні луки і тундру з нечисленними деревами в захищених долинах річок. Приблизно такий ландшафт існує нині на Алясці. Добування їжі і збереження тепла в таких умовах представляють серйозну проблему. На відміну від тропіків і субтропіків, рослинна їжа недоступна протягом багатьох місяців взимку і навесні. Отже, люди повинні були повністю забезпечувати себе їжею за рахунок полювання на великих трав'яїдних тварин, таких як мамонти, коні і північні олені. Мешканці тропічних і субтропічних широт переважно збирачі, а в помірних широтах більше значення має мисливство. Полювати в умовах тундри північної Євразії було важче, ніж в тропіках і субтропіках, де досить укриттів для мисливців.

Для успішного полювання на великих трав'яїдних тварин людям було необхідно виготовляти різноманітні знаряддя з каменю, дерева і кістки, наприклад наконечники списів і ножів. Коли мисливцям вдавалося вбити тварину, то її потрібно було правильно оббілювати за для подальшого використання. Для цього потрібно виготовляти досить різні досконалі ріжучі знаряддя.

Іншою проблемою північних широт є зі збереження тепла. Людям доводилося вирішувати проблеми видобутку вогню, виготовлення одягу та житла. Добувати вогонь тертям або висікати іскри ударами каміння один об одного в умовах нестачі деревини. Імовірно доводилося створювати в печерах запаси сухої трави для розпалювання, а основним паливом міг служити гній, тваринний жир і кістки. Крім цього, одяг і укриття не є необхідністю в Африці на південь від Сахари, але вони були потрібні в Європі під час головного вюрмського зледеніння.

Для зшивання шматків шкур тварин робилися кістяні швейні голки, укриття споруджувалися з великих кісток і шкур тварин. Алан Торренс в своєму дослідженні продемонстрував зв'язок між географічною широтою проживання та числом і складністю знарядь, використовуваних сучасними мисливцями і збирачами. Таким чином, завдання видобутку вогню, складних знарядь, одягу і укриттів (а також регулювання споживання запасів їжі) повинні були здійснювати відбір у бік зростання рівня інтелекту. Не здатні до вирішення цих проблем виживання індивіди гинули, виживали ті, котрі мали алелі підвищеного інтелекту.

У несприятливих умовах природний відбір збільшував загальний інтелект і зорово-просторові здібності за рахунок вербальних, оскільки візуально-просторовим здібностям належить вирішальна роль при створенні складних знарядь праці і зброї, а також у плануванні та здійсненні стратегії групового полювання [2, с. 288].

Також, як зазначав Чарлз Дарвін, організми, найбільш пристосовані до життя у навколишньому природному середовищі, мають найбільші шанси не тільки вижити, але залишити здорове і плідне потомство. А ході природного відбору корисні адаптивні ознаки закріпляться в наступних поколіннях з плином часу стануть все більш і більш частішими, а потім і пануючими в популяції. Досить імовірно, що у наших предків, вже приналежних до людей сучасного типу, природний відбір ще зберігав певне значення аж до пізнього палеоліту [3, с.143].

Річард Лінн припустив, що хоча зледеніння перемежовувалися теплими періодами і раніше, перехід до сільськогосподарських общин був неможливий до тих пір, поки інтелект людей не підвищився в достатній мірі для того, щоб зрозуміти переваги культивування дикорослих рослин. За Лінном, тільки що пройшовші через останнє вюрмське зледеніння люди були здатні на це. Це допомагає зрозуміти, чому цих досягнень не змогли домогтися негроїди або аборигени Південно-Східної Азії, котрі уникнули жорстокого впливу останнього зледеніння [2 с. 291].

З еволюційної точки зору є важливим не те, що плейстоцен приніс на великі території землі льодовики і холодну погоду, а те, що він приніс зміни: низку різких перепадів від жаркого клімату до холодного, від вологого до сухого і навпаки. Кожна зміна змушувала тварин і рослини, які їй піддавалися, або пристосовуватися, або вимирати. Постійна необхідність швидко адаптуватися стала потужним поштовхом для ходу еволюції [4]. Отже, кліматичні зміни прискорили євразійську еволюцію.

По-перше, визначальним фактором можливості еволюції розвитку європоїдної раси є вплив на неї холодного клімату в пізньому плейстоцені на помірних кліматичних широтах, а також адаптація до умов існування в ньому, природні умови якого змушували проявити активність та винахідливість.

По-друге, різкі зміни клімату сприяли жорсткому природному відбору і внаслідок дії якого збільшується число особин, що володіють максимальною пристосованістю в когнітивної сфері і посиленням інтелектом.

Список використаних джерел та літератури

1. Ферлах Р.Д. Эректус бродит между нами. М.: АСТ, 2014. 479 с.
2. Раштон Дж. Ф. Раса, эволюция и поведение. Взгляд с позиции жизненного цикла. М.: Профит Стайл, 2011. 416 с.
3. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы. Расы. Культуры. М.: Наука, 1985. 272 с.
4. Пірс Вільям Хто ми? URL: <https://theendofzion.com/wp-content/uploads/2014/10/William-Luther-Pierce-Who-We-Are.pdf>.

5. Факторы расогенеза и основные расовые признаки. URL: https://studopedia.ru/10_126542_faktori-rasogeneza-i-osnovnie-rasovie-priznaki.html.
6. Расы и расогенез. URL: <https://www.ronl.ru/referaty/biologiya/59144/>

Анна Козел
магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник к. і. н., доц. *Л. В. Гуцало*)

ОСОБЛИВОСТІ ЗОРОАСТРІЙСЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ

Зороастризм розвивався на основі прадавніх релігійно-міфологічних уявлень індоєвропейців, від яких у II тис. до н. е. відокремилися протоіранці. Зороастрійське віровчення було унікальним та новаторськими для своєї епохи. Багато його положень є глибоко моральними та благородними. Мета даного дослідження полягає у висвітленні основних релігійних та світоглядних положень зороастризму. Активно дану проблематику розробляли такі науковці, як Е. Дорошенко [1], Г. Зенер [2], А. Панищев [3], Г. Соколова [5], перекладом та аналізом священної книги зороастризму – «Авести» займався І. Рак [4].

Відповідно до зороастрійської традиції Заратуштра отримав божественне одкровення в тридцятирічному віці. Одного разу, коли Заратуштра відправився на річку Асватак, для приготування хаому (священного напою) і відійшов вброд подалі від берега, йому явився Благий Помисел, який був на зріст «в три списи», виглядав «прекрасним, всезнаючим, мудрим». Благий Помисел провів його на зустріч з сімома Безсмертними Святими (в деяких джерелах говориться про п'ять). Вони постали перед ним у всій своїй красі та силі: «коли Заратуштра наблизився до них, він не побачив своєї власної тіні на землі, настільки яскравим було сяйво Безсмертних Святих. Вони перебували в Арьяна Веджа, на березі Вахту Датії (легендарна прабатьківщина аріїв)» [4, с. 265]. Саме тут Амеша-Спента відкрив для Заратуштри таємниці істинної віри. Після того, як Заратуштра отримав одкровення, згідно з зороастрійською традицією, він залишив людству 21 наск. З того часу число 21 стало священним для зороастрійців, так як 3 і 7. Саме тому «Авеста» складається з трьох частин, по сім книг в кожній. Найдавніші частини «Авести» тривалий час зберігалися та передавалися в усній формі, їх письмові записи з'явилися значно пізніше. Перша частина присвячена висвітленню духовних питань, сюди увійшли молитви та

гімни. Наступна частина розкриває питання світобудови, історії, астрономії, медицини. Остання частина висвітлює закони людського існування, трактує питання етики [1, с. 6-7].

Зороастризм вперше в історії релігій висунув есхатологічну картину світу. Заратуштра вчив, що вищим божеством є Ахура-Мазда, в грецьких джерелах він згадується, як Ормузд або Хормузд. Всі інші божества займають по відношенню до нього підлегле становище. Ахура-Мазда уособлював собою вищого і всезнаючого Бога, Творця всього сущого, Бога небозводу. Однак у всесвіті панують не тільки добрі сили, але і сили зла. Ахура-Мазді протистоїть зле божество Анхра-Майнью (Ахриман, зустрічається також транскрипція Ариман), або Злий дух. Постійне протиборство між Ахура-Маздою і Анхра-Майнью виражається в боротьбі добра зі злом. Таким чином, для зороастрійської релігії характерна наявність двох начал: «Воістину, є два первинних духи, близнюки, що славляться своєю протилежністю. В думках, словах і в діях – вони добрий і злий. Коли між цими двома духами відбулася перша сутичка, вони створили буття і небуття, і те, що чекає в кінці тих, хто йде шляхом неправди, – це найгірше, а тих, хто йде шляхом добра, чекає найкраще» [5].

Військо Анхра-Майнью складають деви. Зороастрійці вірять, що це злі духи, чаклуни, які шкодять чотирьом стихіям природи: землі, небу, воді, вогню. Крім того, вони уособлюють найгірші людські якості: заздрість, лінь, брехню. Ахура-Мазда за допомогою Спента-Майнью (Святого Духа) створив шість Безсмертних Святих, які разом з верховним Богом складають пантеон із семи божеств. Саме ця ідея про сім божеств стала одним з нововведень зороастризму, хоча в її основі лежать старі уявлення про походження світу. Ці Безсмертні Святі одночасно є і абстрактними сутностями, наприклад, Воху-Мана (або Бахман) є покровителем худоби і Доброю Думкою, Аша Вахішта (Ордібе-хешт) – покровителем вогню і Правдою, Хшатра Варьян (Шахривар) – покровителем металу і Владою, Спента Арматі – покровителем землі і Благочестям, Хаурватат (Хордад) – покровителем води і Цілісністю, Амертат (Мордад) – Безсмертям і покровитель рослин. Крім них, божествами-супутниками Ахура-Мазди були Мітра, Апам Напата (Варун) – онук вод, Сраоша – Послух, Увага і Дисципліна, а також Аші – богиня долі. За зороастрійським вченням, всі вони є породженням самого Ахура-Мазди [5].

За зороастрійською концепцією світобудови світ існуватиме протягом 12 тис. років. Вся історія умовно ділиться на чотири періоди, по 3 тис. років кожний. Перший період характеризується створенням Ахура-Маздою ідеального світу абстрактних понять. У другий період було створено реальний, видимий світ. Ахура-Мазда створює людей, тварин,

рослин, небо, зірки, місяць, тепло, світло. А у відповідь на це Анхра-Майнью створив смерть, холод, спеку, шкідливих тварин і комах [2, с. 21-24]. Третій період існування світу охоплює час до появи пророка Заратуштри. В цей період діють міфічні герої «Авести». Протягом четвертого періоду на землю має прийти три спасителі. Останній з них, Саошьянт переможе Анхра-Майнью, після чого настане очищення світу «потоклом розплавленого металу», а всі, хто залишиться після цього, матимуть вічне життя. Перемога світлого воїнства над породженням темряви неможлива без свідомого вибору і активної участі в битві Людини – вищого з створінь Ахура-Мазди. Людина хоча і створена для добра, проте має вільну волю, може піддатися впливу сил зла і перейти на їх сторону. Така есхатологічна картина підносила авторитет зороастризму серед політеїстичних релігій давнього світу [2, с. 56-58].

На відміну від інших тогочасних релігійних вчень зороастризм обґрунтовував не лише соціальні норми, а й загальнолюдські норми моралі. Головна увага зосереджувалася на особі. Основу етики зороастризму складала – тріада – добрий помисел, добре слово, добре діло.

Зороастрійці мали чимало свят. Найважливішими були сім щорічних свят на честь Ахура-Мазди та Безсмертних Святих, які супроводжувалися чималими пишнотами. Обов'язковим атрибутом богослужіння були молитви та вогонь – Атар, який вважався божеством – сином Ахура-Мазди. Під час богослужіння відбувалося символічне жертвоприношення: богам в жертву приносили хаому (напій з рослинного соку), фрукти та прісну випічку або шматок м'яса [3, С. 34-45].

Найбільшим злом для зороастрійців була смерть. Вона розглядалася, як тимчасова перемога зла над добром. Все, що пов'язане зі смертю, з мертвим тілом вважалося нечистим. Тому мертвих не можна було закопувати в землю, спалювати на вогні та опускати у воду, оскільки це оскверняло природні стихії. Зороастрійці сформували особливий похоронний ритуал: мерців виносили на високі кам'яні вежі, де тіло поїдали звірі та птахи [5].

Отже, зороастризм одна з перших релігій містичного одкровення. Основою віровчення є есхатологізм та дуалістичне розуміння двох світових начал – добра і зла. Ці ідеї були новаторськими для своєї епохи. Невипадково пізніші релігії такі, як іудаїзм, християнство, іслам, багато запозичили із зороастризму.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дорошенко Е. А. Зороастрийцы в Иране. Москва: Наука, 1982. 133 с.
2. Зенер Р. Ч. Учение магов. Этическая и религиозная классика Востока и Запада. Москва: Арта, 1992. 96 с.

3. Панищев А. Л. Религия в культуре Древнего Ирана. Зороастризм // Вопросы культурологии. 2010. №5. С. 34–45.
4. Рак И. В. Авеста в русских переводах (1861-1996). СПб.: Нива, 1998. 480 с.
5. Соколова Г. С. Заратуштра – пророк единого бога. URL: <http://www.zoroastrian.ru/node/281>

Наталія Українець
магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ЦАРСЬКА ВЛАДА В ДЕРЖАВІ СЕЛЕВКІДІВ

Після тріумфальних завоювань Олександра Македонського сформувалася величезна імперія, яка була підвладна лише одній людині. Однак після смерті «володаря світу» його найближче оточення на власний розсуд почало розпоряджатися захопленими територіями.

Мета нашої статті – з'ясувати особливості царської влади в найбільшій елліністичній державі – царстві Селевкідів.

Як зазначає Е. Бікерман, Селевкіді претендували на спадок Олександра, тим самим і Ахеменідів. У працях давньосхідних авторів вони виступають в якості спадкоємців цих володарів Сходу походу [1, с. 7]. Окрім того Селевкіді були греками-завойовниками, їх держава людям Сходу представлялась «еллінською». По крові і традиції царський рід був македонського походження.

Історично царство Селевкідів це і універсальна держава. Особистість царя тут не лише центр, але й ланка, яка з'єднувала розрізнені частини його держави. Держава Селевкідів – одне з найбільших царств елліністичного світу. Вона включала величезні території від Малої Азії до північно-західної Індії. Династія затрачала величезні зусилля для того, щоб утримати контроль над малоазійськими та східними територіями.

Влада в державі мала персональний характер. Вважалося, що влада, яку було створено перемогою може зникнути в разі поразки. Тому, під час війни цар особисто брав участь у битвах. Він був не просто верховним і номінальним головнокомандуючим, а командував арміями під час походу [1, с. 9-15].

У цьому контексті має місце звичай призначати при житті монарха його співправителя. Така практика з'явилася при житті Селевка I Нікатора. У 292 р. до н.е. він призначає свого сина Антіоха I правителем

верхніх сатрапій. Прийнявши таке рішення, Селевк I вирішував відразу декілька завдань: майбутній правитель, вже наділений владою, не наражався на небезпеку можливої боротьби «за трон»; спадкоємець отримував реальну можливість набути досвіду управління країною; віддалені регіони держави, які було складно тримати під контролем через їх географічну віддаленість, опинилися під владою «нового царя». Варто зазначити, що цей звичай виявився досить ефективним, його надалі використовували представники династії [3, с. 17].

Селевк I Нікатор, останній з діадохів, силою зброї створив гігантську імперію, яка поступалася своїми просторами лише державі Олександра Македонського. Однак, провівши все життя в походах і боях, Селевк I не встигав займатися внутрішньою політикою. Тому його спадкоємець і єдиний син – Антіох I за життя батька був адміністратором держави і її фактичним творцем.

Співправління Антіоха I відзначено рядом змін у житті східних сатрапій. Антіох I дійсно іменувався царем. Про це свідчить той факт, що в офіційних документах, а також на монетах його ім'я завжди було поряд з іменем батька. Серед основних завдань правителя залишався Схід. Приєднані в поспіху східні території, безумовно, потребували реорганізації.

У зовнішній політиці велику роль відігравала боротьба з Птолемеями за південну частину Східного Середземномор'я. Щодо внутрішньої політики, то тут мала місце містобудівна діяльність, а також відносини центральної влади з численними грецькими полісами, східними містами, храмами та храмовими громадами [4, с. 5].

Імперія, яку Селевк I Нікатор залишив своєму синові, була надзвичайно великою. У ній розмовляли різними мовами – грецькою, перською, вірменською та азійськими діалектами. У ній були сусідами всі релігії – грецький політеїзм, зороастризм, іудаїзм, місцеві культури Анатолії. Царство Селевкідів було місцем активної культурної взаємодії [2, с. 175-178].

Суперником Антіоха I за підкорення території Малої Азії був Птолемей III. Про війну двох правителів відомо небагато. В історіографії конфлікт отримав назву Першої Сирійської війни. Однак перші зіткнення двох царів, не прийнято в широкому значенні вважати частиною Першої Сирійської війни. Якщо звернутися до причин цього конфлікту, то очевидним є той факт, що прикордонна територія між Келесирією та Палестиною завжди була спірною. Результатом цього стало одвічне протистояння двох династій, що тривало понад сто п'ятдесят років.

Коли і чим завершилася Перша Сирійська війна, невідомо. Найбільш імовірно, що царі уклали мирний договір, не бачачи сенсу у подальшому протистоянні. Відбулося це приблизно у 272 р. до н.е. Проте варто

зазначити, що ця війна стала справжнім випробуванням для Антіоха I [2, с. 182-184].

Незважаючи на всі успіхи попередніх правителів імперія прийшла до свого безславного кінця. Це пояснюється тим, що влада царів підривалася палацовими інтригами, вбивствами та узурпаціями. Дійшло до того, що царство було поділене між двома братами – Селевком II Каллініком і Антіохом Гіераксом; після їх смерті Селевкідів позбулися всіх володінь до півночі від Тавра.

Царювання Антіоха III дещо загальмувало цей процес занепаду. Царю вдалося відновити владу, ослаблену інтригами, знову завоювати велику частину Малої Азії та пройти тріумфальним маршем до Індії, відібравши вічно спірну територію Келесирії в Єгипту. Проте слава царя була недовгою. Антіох III загинув у сутичці з повсталими представниками завойованих територій.

З цього часу починається незворотній процес занепаду величезної держави. До влади один за одним приходили представники династії, які нездатні були керувати такою великою територією. Серед них виділився у позитивному світлі лише Антіох IV. Він був покровителем мистецтв та намагався поширювати еллінізм. Цар вирушив на завоювання Єгипту, але був зупинений римським послом.

Приблизно сто років імперія занепадала, страждала від інтриг, але так було до тріумфу Помпея на Сході, який у 64 р. до н. е. завоював Сирію. Цю дату розглядають як переломну – вона означає кінець незалежності для всієї еллінізованої Азії [5, с. 35 – 39].

Таким чином, історія царства Селевкідів була досить бурхливою та насиченою. Це яскравий історичний приклад величезної різноетнічної території, об'єднаної в єдине ціле. Тут мав місце звичай співправління, який використовувався протягом багатьох поколінь династії. Однак, як показують події, будь-яка держава потребує виваженого і продуманого правління. Держава, яка поступалася своїми розмірами лише імперії Олександра Македонського, загинула через внутрішні чвари, численні палацові перевороти та інтриги.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бикерман Э. Государство Селевкидов. М: Наука, 1985. – 264 с.
2. Смирнов С. В. Цари государства Селевкидов // Эллинистический мир: государства и правители / Отв. ред. О. Л. Габелко. М.: Российский гуманитарный научный фонд, 2013. 375 с. URL: www.rfh.ru/downloads/Books/134193016.pdf.
3. Журавлева Н. В. Царский культ в государстве Селевкидов (от Селевка I до Антиоха III): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Журавлева

Наталья Валерьевна; Моск. госуд. ун-т. им. М. В. Ломоносова. Москва, 2009. 25 с.

4. Климов О. Ю. История эллинизма. СПб, 2013. 28 с.

5. Пьер Левек. Эллинистический мир. Пер.с франц. Е. П. Чиковой. Коммент. и послесл. Г. А. Кошеленко. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. 252 с.

Богдан Шевцов

студент I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ПЕРША ТА ДРУГА ПУНІЧНІ ВІЙНИ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Зовнішня політика Рима характеризувалася постійними війнами. Перемігши своїх сусідів, римляни в 5 столітті оволоділи правим берегом річки Тібр, а потім вели війни з містами Латинського союзу (340-338 рр.) і самнітами (343-290 рр.), що завершилися повним підпорядкуванням Риму середньої Італії. На початку 4 століття до н. е. Рим став дуже могутнім членом латинської федерації. Незалежними залишилися лише грецькі міста південної Італії (або «Велика Греція»), що призвали на допомогу епірського царя Пірра. Підкорення грецького елементу в Італії було третім етапом в завоюванні Римом Італії. Римський легіон переміг македонську фалангу Пірра, незважаючи на грізних слонів; у 272 р. до н.е. здався гарнізон Пірра в Таренті, й узяттям наступного року Регіума закінчилося завоювання римлянами Італії. Після завоювання Італії римляни поклали свій погляд на території за межами Апеннінського півострова. Тут римляни зіткнулися з однією з найбільших держав Західного Середземномор'я – Карфагеном. Не в інтересах Риму було допускати, щоб західна частина Середземного моря була закритим карфагенським флотом. До 3 століття остаточно склалася і колоніальна держава Карфаген. Його влада поширювалася тепер на західну частину узбережжя Північної Африки, Південну Іспанію, значну частину Сицилії, Корсику, Сардинію і Балеарські острови. Карфагенський уряд підтримував дружні стосунки з Єгиптом і Киреною. З часу спільної боротьби з Пірром він мав союзний договір з Римською державою. Міжнародні відносини в Західному Середземномор'ї у середині 3 століття до н. е. визначалися безумовною перевагою Карфагена. Тривала і напружена боротьба за панівне становище, яку вів Карфаген з західними еллінами, закінчилася не на користь останніх.

Перший договір між Римом і Карфагеном Полібій відносить ще до 6 століття до н.е. У 348 р. до н.е. був укладений новий договір, який регулював торгівельні відносини. В 279 р. до н.е. Рим і Карфаген уклали союз про взаємну допомогу для боротьби з Пірром. Але становище змінилося, коли Рим став на чолі Італії та під владу його перейшли грецькі міста, з якими Карфаген часто ворогував. Ще в 272 р. до н.е. карфагенська ескадра, на прохання частини тарентійців йшла на допомогу обложеним, з'явилася в бухті біля міста, але полководець Пірра здав місто римлянам до того, як карфагеняни встигли висадитися. Із падінням Тарента й ослабленням Сіракуз тут почав домінувати Карфаген. Якби карфагеняни утвердилися в Мессані, то тільки вузька протока відокремлювала б Рим від сильного і небезпечного сусіда. Сутичка між двома провідними країнами Середземномор'я була неминучою. Це було зумовлено агресивною та загарбницькою політикою обох країн. Захопивши всю Італію, Рим намірився захопити и багатий острів Сицилію. В цей час Карфаген мав домінуюче положення на острові і не хотів поступатися цим місцем Риму [1, с. 168-169].

Приводом до першої Пунічної війни став конфлікт в 264 р. до н.е. через сицилійське місто Мессани, захоплене мамертинцями – колишніми найманцями Сіракузького тирана Агафокла [2, с. 442]. Новий володар Сіракуз – Гієрон II почав військові дії проти мамертинців, які одночасно звернулися по допомогу до Риму і Карфагену. Римські легіони з'явилися тут раптово. Між прибулими сюди римськими і карфагенськими військами почалися сутички. Гієрон, покладаючи надії на карфагенян, не очікував появи тут римлян і не встиг підготувати своє військо до битви. І хоча його кіннота спочатку діяла досить успішно, римська піхота, вклинившись в ряди воїнів-сіракузців, розсіяла їх. Гієрон відступив. Римляни увійшли в Мессану (264 р. до н.е.) [3, с. 28]. Війна коштувала Карфагену великих зусиль та коштів. У Карфагені почалося повстання найманців та рабів. Рим в цей час зберігав нейтралітет і тільки коли повстання було придушено, скористався слабиною Карфагена – захопив Сардинію та укріпився на Корсиці [1, с. 172]. Після першої Пунічної війни Рим зайняв провідне місце серед Середземноморських держав.

Незабаром після придушення повстання найманців і рабів Гамількар Барка переніс свою діяльність в Іспанію, де він сподівався розширити і зміцнити карфагенські володіння, розраховуючи, що експлуатація природних багатств Піренейського півострова дасть можливість зміцнити міць армії для майбутньої війни з Римом [1, с. 176]. Він почав успішно приводити у виконання свій план, придушуючи опір місцевих племен, але в 229 р. до н.е. загинув, і військо обрало своїм правителем його зятя Газдрубала. Римляни були стурбовані просуванням карфагенян на північ Іспанії. В Іспанії було направлено римське посольство. В 226 р. до н.е. з

Газдрубалом був укладений договір, за яким карфагеняни зобов'язувалися не переходити річку Іберус (Ебро) з військовими цілями. Цей договір був, безсумнівно, вигідний для Карфагена, так як за ним визнавалися права на більшу частину Іспанії. Газдрубал був убитий в 221 р. до н.е.. Його замінив син Гамількара Барки – Ганнібал.

Причиною другої Пунічної війни став конфлікт за місто Сагунт. Із всіх прибережних міст Іспанії, лише Сагунт залишався не під контролем Карфагену. Сагунт вступив у союз з Римом. Ганнібал осадив місто в 219 р. до н.е. та спалив його [3, с. 127-129]. Між Римом і Карфагеном почалися переговори. Сенат вимагав видати Риму Ганнібала. Карфагенський сенат відмовився і тим самим розпочав війну. Римлянами був намічений наступний план ведення військових дій. Підготовчі сили армії і флоту ділилися, як зазвичай, між двома консулами. В 218 р. до н.е. один з них повинен був зосередити свої війська в Сицилії і, здійснивши звідти переправу в Африку, почати військові дії на території ворога, в безпосередній близькості від самого Карфагена. Інший консул повинен був зі своїми військами переправитися в Іспанію і скувати там армію Ганнібала. Однак енергійні, проведені в швидкому темпі, відповідні дії Ганнібала перекинули ці розрахунки і відсунули реалізацію стратегічного плану римлян на кілька років. Навесні 218 р. до н.е. армія Ганнібала, що налічувала 80 тисяч піхотинців, 12 тисяч вершників і 37 бойових слонів, виступила в похід [4, с. 250]. Маршрут походу пролягав по південному узбережжю Іспанії та Галлії. Коли карфагеняни, перейшовши через Піренеї, підійшли до Родана (Рона), став ясним намір Ганнібала вторгнутися в Італію з півночі. Це змусило римлян відмовитися від початкового плану кампанії. Обидві консульські армії були спрямовані тепер на північ Італії, назустріч Ганнібалу. Ганнібал по черзі розбив обох римських консулів майже без втрат. У червні 216 р. до н.е. відбулася знаменита битва при Каннах, в маленькому містечку в Апулії. Римляни мали перед цим боєм армією, що складалася з 80 тисяч піхотинців і 6 тисяч вершників. Піхота Ганнібала налічувала всього 40 тисяч воїнів, зате він мав кількісну і якісну перевагу в кінноті (14 тисяч вершників) [4, с. 253-254]. Битва завершилася цілковитою перемогою Ганнібала. Навесні 202 р. до н.е. в битві при містечку Замі (на південь від Карфагена) Ганнібал був розбитий в перший і останній раз у своєму житті. Вирішальну роль у перемозі над Ганнібалом зіграла нумідійська кіннота, очолена царем Масинісою, який перейшов на бік римлян [3, с. 457-459].

У наступному році був підписаний мирний договір. Його умови були важкими і принизливими для карфагенян. Вони втрачали всі свої заморські володіння, в тому числі і Іспанію, їм заборонялося вести війни навіть з сусідніми племенами без дозволу римського сенату. Крім того, Карфаген повинен був виплатити величезну контрибуцію (10 тисяч

талантів) і видати римлянам весь свій військовий флот і бойових слонів. Так закінчилася друга Пунічна війна, яка привела до краху держави Карфаген і остаточно зламала її військово-політичну міць.

Для Рима перемога в цій війні мала величезні наслідки. З великого італійського держави Рим перетворюється тепер в могутню рабовласницьку державу, яка після витіснення Карфагена стає безумовним гегемоном всього Західного Середземномор'я.

Список використаних джерел та літератури

1. Машкин Н. А. История древнего Рима. М.: Высшая школа, 2006. 753 с.
2. Момзен Т. История Рима: в 5 т. СПб.: Наука, Ювента, 1994. Т.1. 732 с.
3. Ревяко К.А. Пунические войны. Минск: Университетское, 1988. 272 с.
4. Шифман И. Ш. Карфаген. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. 518 с.

Максим Коржак

студент II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **Г. М. Стародубець**)

ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО ГЕРМАНЦІВ

Тема розвитку військового, а також політичного, суспільного, економічного розвитку германських племен залишається актуальною і на сьогоднішній день. Адже германські племена в процесі свого розвитку роширили ареал свого проживання майже на всій території Європи, тому певні традиції германців передалася багатьом народам Європи.

Мета дослідження – охарактеризувати окремі елементи бойового мистецтва германців і показати, яким чином військова справа визначала характер та моральні норми поведінки германського суспільства.

Питання розвитку германських племен у різні періоди було предметом наукового дослідження Германа Кіндера, Вернера Хільгемана, Володимира Балуха, Віктора Коцура, Олександра Неусихіна, Жоржа Едмона Дюмезіля, Шарля Луї де Монтеск'є, Германа Вейса та ін.

Германці – одне з найбільш войовничих племен Західної Європи, але чому саме військова справа стала для цього народу найбільш пріоритетною справою в їхньому розвитку? Германські племена, як етнос, сформувався на півночі Європи, на Ютландському півострові, на півдні Скандинавії та нижньої частини річки Ельби. Близько першого тисячоліття, через різке похолодання вони почали свою експансію на південь Європи, поступово витісняючи кельтів [3, с.109].

Кожен окремий германець своєю грубою, варварською силою, перебуваючи, в постійній боротьбі з дикими звірами і з сусідніми племенами виховував у собі особисту хоробрість. А тісний сплав, що існував в середині кожного загону, який включав сусідів і рід, господарську громаду і військове товариство і перебував під керівництвом хоробрих, мудрих вождів, авторитет яких поширювався на всі сфери життя людини як у мирний час, так і під час війни - породив ту саму військову могутність германців, про яку знали і боялися майже всі жителі Європи - цей тісний сплав мав таку міцність, яку не могла перевершити навіть найсуворіша дисципліна римського легіону. Ще однією причиною потужного розвитку військового мистецтва є те, що території розселення племен безпосередньо знаходилися на місцях покладів корисних копалин, зокрема залізних руд, що дозволяло виготовляти якісну металеву зброю [1, с.48-49].

Термін «германці» вперше згадується Посейдонієм (близько 90 року до нашої ери), а вводить його у римську літературу Гай Юлій Цезар.

Публій Корнелій Тацит був сучасником періоду розвитку германців і у своїй праці зазначає подробиці військової сфери діяльності цих племен: «Вони рідко користуються мечами і довгими списами, - пише автор, - а діють дротиком або, як вони його називають фрамесю, з вузькими і коротким залізним наконечником, зброєю настільки гострою і зручною, що одним і тим же дротиком вони, залежно від обставин, б'ються і в рукопашну і на віддалі» [5].

Тацит стверджує, що заліза у них не багато, як це можна побачити за характером їх наступальної зброї, однак на думку сучасних дослідників, однією з безпосередніх причин потужного розвитку військового мистецтва є саме великі поклади залізних руд [1, с. 48].

«Навіть вершники задовольняються фрамесю і щитом; піхотинці ж пускають і металльні списи, кожен по кілька штук, причому вони метають їх на велику відстань. У германців немає хвастоців розкішню (зброї); тільки щити вони прикрашають вишуканими фарбами. У небагатьох є панцир, а шолом металевий або шкіряний, ледь знайдеться в одного чи двох. Їх коні не відрізняються ні красою, ні швидкістю. Взагалі германці вважали, що піхота сильніше кінноти і тому б'ються змішаними загонами, вводячи в кавалерійський бій піхоту; таких піхотинців вибирають із всієї молоді і ставлять попереду бойової лінії. Число їх – по сотні з кожного округу, у германців вони так і називалися «сотнями», а те, що раніше дійсно позначало кількість, тепер стало назвою загону і почесним ім'ям» - пише Тацит [5].

Підкреслюючи високий моральний рівень германського війська, Тацит пише, що «бойовий стрій германців складався з клинів. Відступити, але з тим, щоб знову наступати, вважалося не боягуством, а

розсудливістю. Тіла своїх вбитих і поранених воїнів вони забирали з поля битви навіть тоді, коли результат її сумнівний. Залишити свій щит – особливо ганебний вчинок: збечевствивши себе таким чином не можна бути присутнім при богослужінні або брати участь у народних зборах, і багато тих, хто вийшли живими з битви, закінчували життя самотійно» [5].

Римський полководець Гай Марій, який провів багато битв проти германців, описав приклади їхнього військового строю і елементи партизанської війни і ці описи додав у свою працю Плутарх. Він, зокрема, пише: «Завдяки своїй формі німецькі клини легко пересувалися і маневрували, тобто не потребували особливих зусиль для пересування. Плутарх розповідає про те, що воїни йшли в бій однаковим кроком, відбиваючи такт ударами в щит, ніби на параді. З іншого ж боку, германці могли з великою легкістю, не дотримуючись зовнішнього порядку, безладними натовпами або зовсім врозтіч швидко наступати або відступати по лісах і скелях. Єдність тактичної частини зберігалася у них завдяки внутрішній згуртованості, взаємній довірі і одночасним зупинкам, які проводилися або інстинктивно, або за призовом вождів. Це набагато важливіше, ніж зовнішній порядок, і набагато важче досягається у військових частинах [4, с. 19]. Отже, германці не тільки були добре пристосовані до правильного бою, але особливо відрізнялися в боях врозтіч, в нападах в лісі, в засідках, в помилкових відступах, - тобто, у всіх видах партизанської війни».

Важливим для германців було питання честі. «Під час бою вождю соромно бути перевершиним хоробрістю своїм військом, війську соромно ж не зрівнятися з вождем; якщо воїн повернувся з бою живим де загинув вождь, значить на все життя покрив себе ганьбою і бечесттям; захищати його, оберігати, а також до слави його приписувати свої подвиги в цьому була головна присяга воїна, що навіть було своєрідним законом для германців» [5]. Тацит наголошує, що «вожді ж билися за перемогу, дружинники – за вождя». Війна була способом життя германських чоловіків. «Якщо якесь плем'я германців довго перебувало в мирі і неробстві, то знатні юнаки йшли у світ шукати плем'я, яке веде активні військові дії, тому що спокій германцям був противний, а прогодувати велике військо можна було тільки грабунком і війною. Германцям легше викликати ворога на бій і отримувати рани, ніж обробляти землю і чекати на врожаї. Коли все ж вони не були на війні, то весь час проводили на полюванні» [5].

Отже, військова могутність германських племен була зумовлена низкою зовнішніх чинників - від кліматичних умов до геополітичних та економічних, що змусили племена брати в руки зброю і вдосконалювати військове мистецтво. Власне на військовій справі було побудоване все

життя племен: традиції, політика, економіка, соціальне життя, релігія. З військовою дисципліною, порядками, моральними засадами було пов'язане все духовне життя племен, що загалом і призвело до успішного розвитку та тривалого панування германців на значній території середньовічної Європи.

Список використаних джерел та літератури

1. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. Т. 1. Чернівці: Наші книги, 2010. 496 с.
2. Дьяконов И. М. Архаические мифы Востока и Запада. М.:Наука; Главная редакция восточной литературы, 1990. 247 с.
3. Кіндер Г., Хігельман В. Всесвітня історія: dtv - Atlas: Пер. з нім. / худож. Гаральд і Рут Букор. Наук. ред. пер.: А.Г.Слюсаренко, О.Ф.Іванов. К.: Знання - Прес, 2001. 631 с.
4. Плутарх. Гай Марій URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1439002200>.
5. Публій Корнелій Тацит. Германія. URL: https://royallib.com/read/tatsit_publiy/o_proishogdenii_germantsev_i_mestopol_ogenii_germanii.

Володимир Богословський

студент I курсу Інституту післядипломної освіти
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

СТОЛІТНЯ ВІЙНА У СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ХРОНІКАХ

Історія воєн та їх ролі в історичному процесі не втрачає своєї актуальності. Особливо переконливо підтверджують це дослідження попередніх десятиліть і сучасні спроби вивчення механізму взаємодії держави і армії в процесі військового конфлікту.

Столітня війна – одна із знаменних сторінок історії взаємовідносин Франції та Англії, і від її освітлення багато в чому залежить погляд на глибину і серйозність англо-французьких протиріч у минулому.

Події Столітньої війни широко відбиті в джерелах. Найбільш повно та опосередковано вони дійшли до нас в працях середньовічних хроністів. Хроніки – цінне джерело для вивчення фактичної історії міжнародних відносин і англо-французької боротьби. Тільки з їх допомогою можна відтворити відносно повну картину багатопланових і масштабних подій міжнародного життя. Міра достовірності і повноти цих найважливіших джерел залежить від багатьох чинників: часу життя хроніста, його

соціальної приналежності і займаного в суспільстві положення, його обізнаності і політичних переконань, нарешті, від особистих смаків і уподобань. Першим показником достовірності даних хроніки служить час життя автора. Логічно припустити, що якнайповніше і точніше освітлено відомості про ті події, очевидцем яких був хроніст. Події початкового етапу англо-французького суперництва висвітлені переважно в офіційних хроніках, що відбивають погляди і позиції правлячих кіл. Найбільш показовим є твір абата Бенедикта "Діяння короля Генріха II" або перша частина хроніки Роджера Вендоверського "Квіти історії" (сам автор писав в першій половині XIII ст., а початок хроніки, скопіював з праць своїх попередників) [1]. Відчувається великий інтерес до політичних подій і упередженість автора при описі діяльності "свого" короля. При конфліктному характері стосунків між англійською і французькою монархіями це обумовлювало деяку упередженість оцінок і освітлення подій. Знаменита хроніка ченця Сент-Олбанського монастиря Матвія Паризького в Англії або праця радника Людовика IX Жана Жуанвіля про діяння французького короля забарвлені виразним усвідомленням глибоких протиріч між Англією і Францією і прагненням авторів передати нащадкам переконаність в правоті "свого" монарха [2]. Процес формування народностей, розквіт самостійної державності у більшості західноєвропейських країн привів до того, що хроністи далеко відійшли від неупередженого опису подій, особливо - міжнародних. Найвищої міри упередженість авторів англійських і французьких хронік досягла в епоху Столітньої війни. В умовах гострого і нескінченно довгого військово-політичного конфлікту в працях хроністів стали проявлятися зародки національної самосвідомості, пов'язані із завершенням формування народностей і появою передумов для виникнення національних держав. У міру загострення боротьби між Англією і Францією вони ставали усе більш яскравими, поглиблюючи упередженість хроністів в передачі та висвітленні фактів. Так, абат монастиря св. Марії у Йорку Томас Бертон, що жив у кінці XIV, - початку XV ст., спробував представити англо-французьку війну як виключно оборонну з боку Англії. Його попередники Уолсінгем і анонімний чернець того ж монастиря в XIV ст. були більш об'єктивними [3]. Відверто упереджено викладали і оцінювали події завершальних десятиліть війни французькі хроністи, що знаходилися під враженням високого підйому визвольної боротьби у Франції [3]. Зіставлення даних англійських і французьких хронік може допомогти більш об'єктивності висвітлити події Столітньої війни. Великий відбиток на якість інформації, що міститься в хроніках, накладало соціальне походження і громадське положення хроністів. Офіційна французька хроніка монастиря Сен-Дені та праці Томаса Уолсінгема, що очолював скрипторій Сент-Олбанського абатства в Англії відображають погляди

офіційної церкви. При усій своїй упередженості виявляють велику схожість в оцінках і підході до характеру подій, що відбуваються, автор "Хроніки Англії" Джон Капгрейв і такі французькі хроністи, як Тома Базен і Гійом Кузино або бургундський придворний хроніст Ангерран Монстреле. Це люди одного громадського положення й єдиних поглядів, хоча їх оцінки діаметрально протилежні внаслідок їх приналежності до різних держав. Капгрейв - видатний церковний діяч, друг герцога Глостерського - брата англійського короля Генріха V; Базен - єпископ, відомий політик; Кузино - секретар, а потім канцлер французького короля Карла VII; Монстреле - наблизений герцога Філіпа Доброго. Усе це зближує їх позиції в основних питаннях внутрішньої і зовнішньої політики, робить схожими [3]. Принципово відрізняються від них по своїх поглядах анонімний автор "Хроніки перших чотирьох Валуа" і хроніст Жан де Венетт [3]. У його творі відчутні патріотичні почуття. Селянин Жан де Венетт гаряче співчував випробуванням, що випали на долю народу Франції в перші десятиліття Столітньої війни. В силу цього саме він яскраво описував загострення соціальних протиріч, викликане військовими поразками та зрадницькою поведінкою правлячої верхівки. Для хроніки Жан Фруассара [4] історія англо-французької війни представляла неоцінний матеріал. Фруассар однаково палко захоплювався подвигами лицарів будь-якої країни. Фруассар чітко орієнтувався на інтереси своїх покровителів і служив спочатку при англійському дворі, а потім у Франції. При цьому праця Фруассара представляє велику цінність при вивченні історії боротьби англійській і французькій монархій. Передусім його величезною цінністю є велика джерельна база. Відомо, що Фруассар активно збирав свідчення очевидців і навіть документи в декількох європейських країнах. В силу любові до рицарства він надавав у своїй хроніці велике значення військовим питанням: озброєнню, тактиці, чисельності військ і т. п. При вивченні історії конфліктних стосунків між Англією і Францією це представляється істотним. Помітимо, що подібні дані майже повністю відсутні в працях більшості хроністів - служителів церкви. При усій цінності джерел оповідного характеру їх дані недостатньо повні і надійні для відтворення історії Столітньої війни. Вони потребують коригування за допомогою інших матеріалів. Державні акти воюючих країн, міжнародні договори, офіційне листування служать цінним джерелом об'єктивної інформації. Договори про мир, тексти угод про тимчасове перемир'я, інструкції послам, журнали переговорів, висновки за підсумками третейських судів - такий основний видовий склад цієї групи документів. Найбільш важливі універсальні видання першої половини XVII ст., такі, як збірки мирних договорів європейських государів, опубліковані Бернаром Жаком, або відоме багатотомне видання дипломатичних документів англійської

корони Хоми Раймера [3]. При усіх недоліках археографічного характеру ці видання відрізняються важливою рисою: склад документів в них дозволяє дослідникові максимально наблизитися до роботи з архівним фондом, в якому не вироблений тематичний відбір документів з тієї або іншої конкретної теми. Літературні твори – це особливий тип історичного джерела, їх використання вимагає великої обережності і коригування за допомогою інших документів. В той же час вони здатні дати те, чого немає в документальних пам'ятниках. Зокрема, при вивченні цієї теми літературні твори дозволяють зрозуміти міру значущості тих або інших подій, їх вплив на внутрішнє життя країн, що діяли на міжнародній арені. Наприклад, анонімна поема "Тужливий гімн про битву при Пуат'є" демонструє глибоке потрясіння жителів Франції від поразки 1356 р. і перші ознаки зародження народної війни[4]. Широко поширені в 20-х рр. XV ст. глузливі вірші і пісеньки про англійців свідчать про неприязнь до завойовників, що виросла, яка стала поживним середовищем для розвитку народно-визвольного руху. Особливо яскраво художня література відбила такий важливий для історії міжнародних відносин процес, як зародження національної самосвідомості.

У теми Столітньої війни є своя історіографічна доля, ця історична подія займала і займає велике місце в дослідженнях переважно англійських і французьких істориків. Адже це - одна з яскравих сторінок історії Англії і Франції в епоху, коли їх долі були пов'язані набагато тісніше, ніж у наш час. У вітчизняній історичній науці Столітня війна ще потребує спеціального дослідження. Їй присвячені розділи в узагальнених історичних працях і ряд статей по окремих аспектах англо-французького конфлікту. Констатуючи значну увагу сучасної зарубіжної історіографії до Столітньої війни, можна відмітити стійкий інтерес до цієї події.

Список використаних джерел та літератури

1. Деяния короля Генриха II. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XII/GenrichII/Statuty_Geddington/text1.phtml?id=4784
2. Хроника Матвея Парижского. URL: <http://www.vostlit.info/Texts>.
3. Хроники и документы времен Столетней войны. URL: http://militera.lib.ru/docs/da/sb_hroniki-i-dokumenty-100/index.html, www.kodges.ru/.../322922-hroniki-i-dokumenty-vremen-sto...
4. Хроника Столетней войны. URL: <https://www.infox.ru/.../46211-hronika-stoletnej-vojny>.

Олександр Грищенко
магістрант історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

АВГУСТИН БЛАЖЕННИЙ: ЄПИСКОП ГІППОНСЬКИЙ

Одним з найцікавіших занять для людини, що цікавиться історією, є вивчення та знайомство з особистостями, які зашили вагомий слід в історії. Одним з таких особистостей був Аврелій Августин, або Августин Блаженний, який мав величезний вплив на сучасників, а його погляди та напрацювання справляли величезний вплив протягом всієї історії, і навіть зараз його читають та цитують. Саме Августин був першим, хто спробував такий жанр літератури, як автобіографія.

Основним джерелом інформації з життя Августина Блаженного до прийняття ним християнства є його «Сповідь» [1], а також деякі узагальнюючі монографії Т. Б. Еріксона, та В. І. Г'єра [2, 4].

Метою статті є комплексне дослідження діяльності Августина Блаженного на посаді єпископа Гіппонського, на основі першоджерел та наукових публікацій.

Аврелій Августин (Блаженний) народився у 354 р. у південно-африканському місті Тагаст, Нумідія, у сім'ї небагатого римського землевласника.

Першій освіті він зобов'язаний своїй матері, християнці Моніці. У 370 р., у віці 16 років Августина відправляють до Карфагену, що тоді був центр місцевої вищої освіти, де він познайомився з працею Цицерона «Гортензій». Прочитання цієї праці справило на нього величезний вплив, що спонукало його до пошуку справжньої істини. Перші такі пошуки привели його до маніхейства, послідовником якого він був близько 9 років. Та після бесіди з відомим маніхейським вчителем Фавстом у 383 р., Августин розчарувався у цьому вченні та поїхав до Риму викладати риторику [3].

Вже наступного 384 р., за особистим проханням Августина, його беруть придворним ритором до Медіолану (Мілану), де на той час розташовувалася резиденція римського імператора.

У Медіолані з Августином сталася подія, яка напевно, найбільше вплинула на його життя, це зустріч із Амвросієм Медіоланським, видатним християнським письменником та проповідником, який був досить освіченим та обізнаним у тодішній філософії та богослів'ї. Саме у цей час Августин зацікавився працями неоплатоників, які прочитав з великим захопленням.

Згодом, під впливом проповідей Амвросія, ознайомленням з творами Апостолами Павла, які відігравали для Августина таку саму роль, як і твори неоплатоників, а також під впливом постійного спілкування з матір'ю Монікою, Августин вирішує прийняти християнську віру, а з 387 р. приймає хрещення. У цей же час Августин розпочинає писати свої твори «О нравах манихеев», «О свободном произволении».

Наступного, 388 р. Августин вирішує посвятити своє церкві, вертається до Тагасту, де продає будинок батьків та роздає майно бідним залишивши для себе лише маленький будинок, де проживав життя монаха разом зі своїми друзями. Тут у Тагасті, Августин багато займається письменницькою діяльністю, через що здобув велику популярність [3].

У цей час за проханням жителів Гіппона, єпископ Гіппона Валерій посвячує Августина у пресвітери, а з 395 р. Августин займає посаду єпископа у Гіппоні, замінивши хворого Валерія. На посаді єпископа Гіппона Августин пробує до кінця свого життя, тобто до 430 р. Тогочасний Гіппон являв собою звичайне римське місто християнської епохи з форумом, театром, мережею вулиць та бань, а також храмом та єпископським будинком.

Посада єпископа вимагало великої посвяти та відповідальності, і це було зовсім не те, чого шукав Августин, більш схильний до життя у молитві та роздумах. Але він прийняв цей виклик, як Божий поклик, і виявився доволі турботливим єпископом, який навіть змінив стиль своєї мови, пояснюючи своїй пастві християнство звичайними та зрозумілими словами [4, с. 142].

Основним обов'язком Августина, звісно, була необхідність наставляти паству, також він допомагав вирішувати різні проблеми у сімейних питаннях, питань власності, намагався протистояти язичникам, та виступав проти їхніх святкувань, займався написання богословських творів та перепискою з іншими священниками [2, с. 265-271].

Одним з найулюбленіших та найважливіших занять Августина у ті часи були дискусії та суперечки із представниками маніхейства, у яких Августин завжди перемагав, що змушувало його общину пишатися ним [4, с. 143].

Будучи єписком, Августин починає працювати над трактатом «О христианском учении», завершує свою найвизначнішу антиманіхейську працю «Проти Фавства-маніхея», а також «Об истинной религии» та ряд інших праць.

З 397 до 401 р. Августин пише свою найвизначнішу працю «Сповідь», з якої ми дізнаємося про духовний шлях Августина. А у 399 р. розпочинає писати працю, над якою працюватиме близько 20 років – «Про Трійцю».

Останні 20 років свого життя Августин присвятив тому, щоб написати свою грандіозну працю «О Граде Божиєм», робота над якою розпочалася після інформації про падіння Риму у 410 р. під ударами вестготів Алларіха. Також останні роки життя Августина пішли на полеміку з Пелагієм, який говорив що гріх Адама не передається людству, а тому гріх – це не прокляття людини, але наслідок особистого вибору кожної людини. На боротьбу з чим вченням Августин тратив багато сил протягом своїх останніх 413-430 рр. [3].

Весь час перебування на посаді єпископа Августин був переконаний у необхідності монастирського способу життя, що необхідно для випробування у тілі для всіх духовних пасторів. Його монастир став найвизначнішою спільнотою священників у Гіппоні. Августин закликав усіх священників йти до нього у монастир, і сам назначав з цього монастиря єпископів на великі території. Він взагалі не призначав нікого єпископом, хто не мав досвіду життя у монастирі. У Гіппонському монастирі подавали лише вегетаріанську їжу, а також у ньому діяла заборона щодо відвідування монастиря жінками. У монастирі вони читали книги, вивчали та обговорювали їх. Не дивлячись на суворі заборони щодо їжі та жінок, Августин намагався не давати непосильних обмежень для священників, з розумінням ставився до тих, хто вживав вино [4, с. 145-146].

Влітку 430 року армія вандалів досягла Гіппона, і у серпні цього року Августин помирає у взятому в облогу місті.

Список використаних джерел та літератури

1. Августин Блаженный. Исповедь. URL: <http://www.odinblago.ru/ispoved>.
2. Герье В.И. Блаженный Августин. М.: Т-во Печатня С. П. Яковлева, 1910. 682 с.
3. История философии: Учебник для вузов / Под ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова и Д.В. Бугая. М.: Академический Проект: 2005. 680 с. URL: <https://www.e-reading.club/download.php?book=1050505>.
4. Эриксен Т.Б. Беспокойное сердце. М.: Прогресс-Традиция, 2003. 384 с.

Юлія Менчинська
студентка III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **П. В. Опанащук**)

ПЕРША ОПІУМНА ВІЙНА

Однією з ключових подій в історії Китаю XIX ст. були Опіумні війни (Торгові війни), які отримали таку назву через головну причину, що призвела до конфлікту, – контрабандне ввезення англійськими купцями до китайських провінцій опіуму. Торгові війни стали рубіжною подією в історії Китаю, який вперше зазнав військової поразки від країн Заходу. Поразка Цинської імперії призвела до глибокої кризи в китайському суспільстві та до часткової втрати країною свого суверенітету. Після Першої Опіумної війни в Китай почав проникати західний капітал, здійснюючи руйнівний вплив на традиційне суспільство і в той же час надаючи поштовху до модернізації країни [2, с. 110].

Свідчення про перші постійні контакти Китаю з Європою відносяться до 1520 року, коли іспанці вперше заснували свої факторії в китайському місті Нінбо. Разом із встановленням торговельних відносин із Заходом в країну починають проникати місіонери для поширення християнської віри. Але з XVIII ст. спостерігається різка зміна у внутрішній та зовнішній політиці Китаю [1, с. 5]. Почалися переслідування китайців-християн, обмежується торгівля з європейцями. Від 1757 року китайський ринок був штучно закритий. Лише через порт Гуанчжоу на південно-східному узбережжі країни допускалася торгівля з іноземцями. Всі товаропотоки мали монопольно йти через цілковито підконтрольну імперській адміністрації купецьку корпорацію Гунхан. В політиці самоізоляції Цини вбачали єдиний засіб збереження цілості традиційної економіки країни, а також захисту від занадто активної колоніальної експансії західних держав. Ніяких західних промислових товарів Цини купувати не бажали, а отже вартість чаю, шовку й фарфорового посуду, що його вивозили з Китаю європейці, значно переважала китайський імпорт. Різницю європейці покривали сріблом, яке перетікало до цинських володінь, що європейцям украй не подобалося. Наприкінці XVIII ст. Великобританія, як найрозвинутіша у промисловому відношенні країна того часу, почала докладати зусиль, аби «відкрити» безмежний китайський ринок для своїх товарів [4, с. 42-43].

У загостренні англо-китайських відносин велику роль відігравала торгівля опіумом. В 1773 році урядом Британської Індії було встановлено монополію на торгівлю наркотиком. З того часу ввіз англійського опіуму з

Індії став засобом грабунку та отруєння китайського народу. Не дивлячись на заборону торгівлі наркотиком з 1800 року, ввіз опіуму в Китай постійно зростав.

Англійські, а слідом за ними і американські мисливці за наживаю, за допомогою підкуплених ними цинських чиновників розгорнули масштабну контрабандну торгівлю опіумом у дельті Перлинної річки. Опіум ввозився з Калькутти та Бомбея на особливих кораблях, відомих під назвою опіумних кліперів. Це були добре озброєні та швидкохідні кораблі, що могли з легкістю протистояти китайським джонкам.

У контрабандні перевезення та продаж опіуму втягувались все нові прошарки торгового капіталу внутрішніх провінцій. Їх представники створювали свої таємні склади з прийому та «контори» по транспортуванню опіуму. Китайські торговці наркотиком та чиновники, що нажилися на хабарях за контрабанду, фактично опинилися в залежності від англійських та американських постачальників цього зілля [3, с. 384].

До кінця 1830-х років наркотик поширився майже по всій країні. Станом на 1835 р. імпортований опіум курило більше 2 млн. китайців. Тільки серед цинських чиновників лише за офіційними даними хронічними наркоманами стали близько 20% столичних і 30% провінційних бюрократів-управлінців. Найбільш небезпечним для Династії Цин стало поголовне куріння опіуму серед солдат та офіцерів «восьмизнаменних» та «зеленознаменних» військ [4, с. 44]. Імперський чиновник Лінь Цзесюй у своїй доповіді попереджав імператора, що якщо не буде припинено поширення опіумної отрути, «то через декілька років у Китаї майже не залишиться солдат, здатних захистити від ворога, і не залишиться срібла для виплати жалувannya» [5, с. 190].

Для відновлення колишніх торгових правил та для припинення торгівлі опіумом у березні 1839 р. наділеного широкими повноваженнями урядового комісара Лінь Цзесюя було відправлено в провінцію Гуанджоу. Він добився здачі англійськими та американськими купцями більше 20 тис. ящиків опіуму, який у червні 1839 р. був спалений.

Англійський уряд використав епізод зі знищенням опіуму як привід для розв'язання військових дій проти Китаю. І вже в 1840 р. англійці без оголошення почали війну проти Китаю.

У червні 1840 р. англійська ескадра блокувала Гуанджоу, потім Сяминь (Амой), було захоплено місто Дінхай. Після цих подій Лінь Цзесюя було відкликано з Кантона. Його місце зайняв Ци Шань, який був прихильником капітуляції й заявив про прийняття англійських вимог. Однак імператор не затвердив даної угоди й Ци Шань був арештований. Цинський уряд офіційно оголосив війну Англії.

Після відновлення військових дій англійські війська в травні 1841 р. висадились в окремих областях Гуанджоу та розграбували місцеве населення. Весною 1842 р. війська англійців оволоділи фортецею Усун, а 19 червня зайняли Шанхай. Звідси військові кораблі агресорів рушили по Янцзи до Нанкіну. Після жорстоких боїв вони захопили порт Чженьцзян, чим відрізали південні провінції від столиці. Цинський уряд змушений був капітулювати.

29 серпня 1842 р. на борту англійського корабля «Корнуоліс» був підписаний мирний договір, що отримав назву Нанкінський [5, с. 190]. Цей договір став першим і далеко не останнім у постсередньовічній китайській історії нерівноправним договором із західними країнами.

За договором китайський уряд мав проголосити 5 портів вільними для торгівлі та поселення британців (Гуанчжоу (Кантон), Сяминь, Фучжоу, Нінбо і Шанхай), а також порт Сянган (англ. Гонконг), який переходив у британське володіння. Крім цього, Китай повинен був сплатити Англії контрибуцію за знищений опіум у розмірі майже річного бюджету Маньчжуро-Китайської імперії. Також передбачалось ліквідувати корпорацію Гунхан, зняти всі обмеження на обсяги ввезених до Китаю іноземних товарів, а митні збори не мали перевищувати 5% їхньої вартості [4, с. 47].

Отже, причиною Опіумних війн стало зіткнення торгових інтересів Китаю з Західноєвропейськими державами. Однак применшувати значення опіуму в руйнуванні економічної стабільності Китаю не варто. Навіть через півстоліття після закінчення Першої Опіумної війни цей наркотик складав 1/3 всього імпорту до Китаю. Програш Китаю у війні був досить очевидним, оскільки імперія перебувала в кризовому становищі. А договір 1842 року став першим кроком до напівколоніального поневолення Китаю Заходом.

Список використаних джерел та літератури

1. Бутаков А. М. Опіумные войны: Обзор войн европейцев против Китая в 1840-1842, 1856-1858, 1859 и 1860 годах. М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. 400 с.
2. Дацишен В. Г. Новая история Китая: Учебное пособие. Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2004. 346 с.
3. Непомнин О. Е. История Китая: Эпоха Цин. XVII – начало XX века; Ин-т востоковедения. М.: Вост. Лит., 2005. 712 с.
4. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.): Навч. посібник. К.: Либідь, 2007. 560 с.
5. Симоновская Л. В. История Китая с древнейших времен до наших дней. М.: Наука, 1974. 535 с.

Наталія Кондратюк
студентка III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **П. В. Опанащук**)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТА ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНА СКЛАДОВА ПОВСТАННЯ ТАЙПІНІВ У КИТАЇ (1850-1864 рр.)

Повстання тайпінів – одна із яскравих сторінок китайської історії. Серед його причин можна виділити ряд економічних та політичних процесів, що відбувалися в китайському суспільстві протягом XIX ст. Важливою економічною передумовою стало викачка з країни срібла. Це негативно позначилося, в першу чергу, на становищі звичайних селян. Поземельний податок, який вони сплачували, залежав від кількості та якості оброблюваної ними землі. Він обчислювався у грамах срібла, а сплачувався мідними туцзурам, при цьому курс мідних монет безпосередньо залежав від кількості срібла у країні.

Ще однією вагомою причиною повстання стало відкриття басейну річки Янцзи європейцями після Першої опіумної війни. Такі дії спричинили втрату роботи для багатьох торговців, які заробляли тим, що переправляли товари із відкритих портів за кордон через територію Китаю сухопутним шляхом. Наведені вище причини разом із загальним невдоволенням маньчжурською династією сприяли наростанню опозиційних настроїв. У такій обстановці зростав і майбутній лідер повстання Хун Сюцюань (1814-1864), який був родом із провінції Гуандун. Його рідні сподівалися, що після закінчення школи Хун Сюцюань успішно здасть екзамени на отримання вченого ступеня шеньши. Але його чекала невдача. Декілька невдалих спроб спричинили лихоманку. У такому стані Хун Сюцюаню привидівся старець, який простягнув йому меч. Для пояснення сну він звернувся до християнства.

Після проведеного ним дослідження Хун Сюцюань прийшов до висновку, що єдиний бог поклав на нього місію скинути «дияволів»-маньчжурів та створити могутню державу за законами справедливості: «В руках держу я меч и на земле порядок наведу. Повсюду чувствую себя, как дома. Всю нечисть собираю и брошу в ад. Предателей настигнет божья кара» [1, с. 145].

Хун Сюцюань стверджував, що він є братом Ісуса Христа. Перші спроби поширити свій варіант християнського вчення було здійснено у його рідній місцевості. Але вчення не знайшло широкого соціального підґрунтя. Його заклики сприймаюлися як спроба зруйнувати могили пращурів. Хун Сюцюань вимушений був покинути рідний дім. Він

відправився у провінцію Гуансі, де, нарешті, знайшов послідовників. Поясненням цього є те, що ідея економічної рівності, яка базувалася на відмові від приватної власності, була більш вигідна робітникам та гірничим району Гуансі, аніж селянам Хуасяню.

У цьому регіоні протягом періоду швидкого поширення нової релігії було сформоване і революційне ядро майбутнього повстання. До нього, окрім Хун Сюцюаня, увійшли: Ян Сюцин, Ши Декай, Вей Чухей. Вони відіграли не останню роль в існуванні Тайпін Тяньго.

Виступи повстанців розпочалися у 1850 році. На той період вже було закладено підґрунтя майбутнього державного утворення. Армія ділилася на чоловічі та жіночі загони. Шлюб заборонявся, допоки повстанці не здобудуть перемогу. В армії суворо заборонялося палити тютюн, вживати наркотики та грати в азартні ігри. Остаточно всі ці ідеї відображені у документі «Земельна система Небесної династії» (1853 р.). За ним уся територія Тайпін Тяньго мала поділятися на дев'ять категорій (залежно від кількості бензинів (міра ваги), які вона могла здати). Вся земля розділялася між родинами рівномірно, в залежності від кількості людей у них. У системі Піднебесної все мало бути порівну: їжа, одяг, гроші. Наприклад, надлишок урожаю здавали в комори.

Відповідно до поглядів Хун Сюцюаня, Піднебесна мала бути великою родиною небесного батька, а її жителям було заборонено переслідувати власні корисні цілі. Всі свята та весілля оплачувала держава: на кожне свято видавалось тисячу мідних монет та сто бензинів зерна. Всі надлишкові кошти знаходились у спеціальних державних сховищах.

Сім'ї в Тайпін Тяньго жили групами. На 25 сімей було передбачено одне сховище, одна церква та лянсим – посадовець, який відав усіма справами в цій групі. Він же обирав людей, які у вільний від польових робіт час займалися ремісничими справами. Також ця особа відала судовими справами на найнижчому рівні.

Загалом судова система у Тайпін Тяньго мала розгалужену структуру, яка охоплювала всю ієрархію Піднебесної. Її першою інстанцією був лянсим, а кінцевою – командир армії, який виносив рішення, не пов'язані з ув'язненням, смертним покаранням або помилуванням – такі рішення приймалися безпосередньо небесним правителем.

До чиновників висувалися суворі вимоги. За порушення заповідей та хабарництво, а також за інші можливі зловживання чиновника могли розжалувати до простого селянина. Але і він міг розраховувати на посаду.

Весь адміністративний апарат тайпінів базувався на військовій організації й виглядав наступним чином: на чолі армії стояв її командир; на один ранг нижче від нього стояли бригадні командири (у армії їх було

25 на 13 156 сімей); наступними йшли командири роти (125 командирів); на кожен роту приходилось по 4 лянсима; під контролем кожного з яких було п'ять командирів, а ті, у свою чергу, мали під своїм началом чотирьох рядових.

Особливе місце у Тайпін Тяньго займало віросповідання. У Китаї вже був поширений досвід синтезу релігійних поглядів, відповідно до яких морально-етичні вчення переважали над суто релігійними уявленнями та догматами. Через це духовенство так і не перетворилось на окремий прошарок китайського суспільства [3, с. 41]. Спотворення релігійних поглядів відбувалося з ряду причин: місіонери поширювали релігію, використовуючи близькі китайцям образи, застосовуючи терміни з буддизму та проводячи паралелі з конфуціанством. До того ж, у Китаї функціонували не лише конфуціанські, даосистські та буддистські храми. Були також поширені культи явищ природи, культи окремих регіонів, а також сімейні культи [3, с. 42].

Традиційні китайські елементи присутні й у назві Тайпін Тяньго – небесної держави великого благоденства. Формулювання «Небесна держава» має християнське походження. Друга частина – «великого благоденства» – має походження із трактату «Чжоу лі». У Тайпін Тяньго під час свят одним із обов'язків лянсима була молитва та жертвоприношення на честь Єдиного Бога. Своєрідним переосмисленням також було ставлення до похорону. Оскільки душа людини, що жила згідно з заповідями християнства, відправляється до раю, це не може слугувати об'єктом суму, а навпаки, радісною подією і тому оплакувати покійника суворо заборонялося. Також при відвідуванні церкви чоловіки та жінки молилися окремо, що свідчить про вплив ісламу.

Аби просувати власні релігійні погляди Небесний ван писав та поширював власні твори. Зокрема, доповнив Біблію третьою частиною. З поширенням повстання у його творах стали проявлятися політичні мотиви: наприклад, у «Гімні про спасіння світу істинним шляхом» проголошуються ідеї політичної рівності. «Повчання про пробудження світу» закликає до економічної рівності. «Повчання про пізнання світу» характеризується закликом вірити в єдиного Бога, а також спонуканням до боротьби із демонами на землі, тобто з імперською владою.

Підсумовуючи вище сказане можна зазначити, що Тайпін Тяньго стала унікальним державним утворенням. Вона отримала підтримку серед населення, адже в більшій мірі давала людям те, чого вони бажали. Цьому сприяла нова релігія, а також новий порядок у різних сферах суспільного життя. До таких нововведень можна віднести комори для продовольства, перерозподіл землі, а також заборона марнотратства. Останній пункт в умовах розкішного життя феодалів за рахунок праці простого люду мав найбільшу силу.

Список використаних джерел та літератури

1. Адамчик В.В. История Китая. М.: АСТ, 2007. 736 с.
2. Дацищен В.Г. Новая История Китая: учеб. пособие. Благовещенск: изд. БГПУ, 2004. 346 с.
3. Земельная система Небесной династии. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XIX/1840-1860/Taipin_vosst/1-20/4.htm.
4. История Китая: учеб. пособие / Под ред. А.В. Меликсетова. М.: Изд. МГУ «Высшая школа», 2002. 736 с.
5. Рубель В.А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (друга половина XIX ст.): навч. посібник. К.: Либідь, 2007. 560 с.

Яна Гриб

магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **П. В. Опанащук**)

АНГЛО-БУРСЬКА ВІЙНА (1899-1902 рр.) – ВІЙНА НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Англо-бурська війна стала першим збройним конфліктом, який продемонстрував усьому світу, що починається нова епоха в історії воєн. Бойові дії на півдні Африки змусили військових усього світу відмовитися від багатьох аксіом класичної військової справи та серйозно задуматися над зміною тактики і стратегії воєн, оскільки колишні уявлення про способи ведення бойових дій були вже не дієві.

Англо-бурська війна 1899 – 1902 рр. – загарбницька війна Великої Британії проти бурських Оранжевої і Трансваалю, одна з перших воєн епохи імперіалізму. В цій війні Велика Британія прагнула розширити і об'єднати свої колоніальні володіння в Африці, захопити родовища алмазів і золота [1, с. 130].

Історіографічна база даного дослідження представлена багатьма напрацюваннями, серед яких варто зупинитися на таких: О. Я. Тодер «Народ дядечка Пауля. Трансвааль і Оранжева Республіка в Англо-бурській війні 1899 – 1902 років» [5]; І. Г. Дроговоз «Англо-бурська війна 1899 – 1902 рр.» [3]; І. А. Нікітіна «Захоплення бурських республік Англією (1899 – 1902 років)» [4]; А. Б. Давідсон «Південно-Африканська Республіка. Весь світ в одній країні» [1]. Однією з перших книг про

Англо-бурську війну стали спогади бурського генерала Христіана Девета [2].

Спроби британських військ на першому етапі війни діяти за всіма правилами європейського військового мистецтва XIX ст. закінчилися вельми плачевно. Погано озброєні й організовані, іррегулярні війська бурів зуміли завдати низки поразок англійській армії, збивши з пантелику британських генералів. Фронтальні атаки англійської піхоти, прагнення нав'язати противнику багнетний бій приводили, як правило, до великих втрат і програшу битв. Бури не хотіли грати за правилами противника [3, с. 319].

Відмінною рисою бурської армії була її мобільність, чого не можна сказати про переобтяжену вагонами і табірним майном армію противника. В ході бою бури могли кинути рубіж оборони, сісти на коня і відступити на наступну позицію, зосередивши сили на її утриманні [5, с. 169].

У британській армії, як і в інших регулярних арміях того часу, передбачалося, що солдат нічого не розуміє, нічого не знає і нічого не робить самостійно, підкоряючись лише командам свого офіцера. Коли офіцер, потрапивши під вогонь, гинув, втрачав самовладання, або не міг проявити належних командирських якостей – солдати, що йшли за ним, перетворювалися в стадо. У регулярній армії цінність солдата визначалася цінністю командуєного ним офіцера, а цінність армії здібностями її генералів. У бурів цінність генералів і командантів мала набагато менше значення, оскільки бюргер майже завжди діяв за власною ініціативою. Генерали і офіцери були важливі, в першу чергу, для «доставки» бюргерів до планованого місця зіткнення з противником, після чого їх роль як командирів закінчувалася, бо кожен бюргер сам вирішував, як йому вести бій [5, с. 165].

Може здаватися, що окопи і траншеї – це давній родич воєн, але їх придумали саме бури. Поки піхота супротивника наступала під прикриттям артилерії, бури спокійно відсиджувалися в траншеях, не відповідаючи на вогонь британців, оскільки траншеї прекрасно переховували їх від шрапнелі. Як тільки піхота досягала зони ураження (700 – 800 м.), бюргери зустрічали її прицільним вогнем «маузерів». Сотні британських солдатів розлучилися з життям, виконуючи наказ зайняти покинуті, на думку їх генералів, позиції бурів [5, с. 174].

У ході війни бурів з англійцями в лексикон військових фахівців багатьох країн увійшло слово «снайпер», право на життя якому дали влучні бурські стрілки.

Мисливці-бури з дитинства були споріднені з рушницею, звикли вражати ціль з першого пострілу, що стало неприємним сюрпризом для англійців. У Великобританії стало поганою прикметою третьому прикурювати від одного сірника: прикурює перший – бур піднімає

гвинтівку, прикурює другий – бур цілиться, прикурює третій – бур стріляє [3, с. 331]. Тільки випивши до дна чашу гірких поразок, англійці усвідомили необхідність зміни тактики. Британське командування вирішило розставити своєрідні сітки, в яких повинні були заплутатися партизанські загони бурів. Основною їх ланкою стали блокгаузи – невеликі укріплені пункти, що прикривали найбільш важливі напрямки і об'єкти [3, с. 334]. Партизанський командир – генерал Христіан Девет – у своїх мемуарах так описував британську новинку: «Дивлячись на ці блокгаузи, думалося, що бура хочуть зловити, як рибу, так як в деяких місцях переплітаючись дріт мав вигляд сітки. Дикий кінь, потрапивши в таку сітку, заплутався б, але людей дріт зупинити не міг» [2, с. 244].

Британці також почали створювати своєрідні блокгаузи на колесах – бронепотяги. Для ведення розвідки вони оснащувались повітряними кулями. В кошику аеростата були підзорна труба, телефон або сигнальний пристрій для зв'язку з командою бронепотяга. Але не розвинута залізнична мережа потребувала створення бронепоездів, які могли б рухатися звичайними дорогами. Саме вони стали своєрідними предтечами броневих автомобілів, бронетранспортерів і в якійсь мірі танків Першої світової війни [3, с. 338]. У зв'язку з тим, що після заняття англійськими військами Преторії тисячі бурів не склали зброї й розгорнули партизанську війну, англійське командування в середині 1900 р. приступило до проведення т. зв. «політики спустошення» [4, с. 69]. Ця політика була спрямована не тільки проти бюргерів, але також проти мирного бурського населення – жінок, дітей, людей похилого віку. Цей спосіб ведення війни означав порушення англійським урядом і командуванням важливого принципу міжнародного права, згідно з яким війна повинна вестися тільки проти збройних сил, але не проти мирного населення противника. Рисою антигуманної політики англійців стало створення ними у 1900 р. в Південній Африці концентраційних таборів для жінок, дітей, людей похилого віку. Створюючи ці табори, англійське командування хотіло запобігти співпраці мирних жителів з партизанами і тим самим змусити їх припинити подальший опір [4, с. 71].

Отже, англо-бурська війна вплинула на тактику і стратегію військового мистецтва в усьому світі. Бури, які, на перший погляд, були далекі від мистецтва ведення військових дій, можна вважати першими снайперами через їх гарне володіння зброєю. Вперше бурами стали застосовуватися непомітні окопи. Англія, у свою чергу, почала використовувати концентраційні табори та різні новинки військової техніки, які згодом широко використовувалися в період Першої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Давидсон А.Б. Южно-Африканская Республика. Весь мир в одной стране. М.: Вече, 2010. 320 с.
2. Девет Х. Р. Война буров с Англией. М.: Вече, 2010. 416 с.
3. Дроговоз И. Г. Англо-бурская война 1899 – 1902 гг. Мн.: Харвест, 2004. 400 с.
4. Никитина И. А. Захват бурских республик Англией (1899 – 1902 гг.). М.: Наука, 1970. 218 с.
5. Тодер О. Народ дядюшки Пауля. Трансвааль и Оранжевая Республика в англо-бурской войне 1899 – 1902 годов. Донецк: 2012. 246 с.

Зоряна Козак

магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **П. В. Опанащук**)

ЗАГОСТРЕННЯ ЯПОНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У міжвоєнний період взаємовідносини між Японією та США були напруженими, але пік їхнього загострення відноситься до початку Другої світової війни. Причиною конфлікту були території які обидві країни включали в зону свого впливу та не бажали їх втрачати. Тому метою цієї статті є визначити чому ізоляціоністи Сполучених Штатів почали втручатися в політику Японії, а також з'ясувати причини агресивної зовнішньої політики Японії на передодні Другої світової війни.

Дана тема є частково висвітлена українськими та російськими дослідниками (Т. Лохманюк [2], Р. Севастьяновим [3], А. Уткіним [4]), але найбільш послідовно її розкрито в багатотомній «Історії війни на Тихому океані» під редакцією Усами Сейдзіро, Егута Бакуро та ін. [1].

Зовнішньополітичний курс японського уряду в міжвоєнний період переслідував дві мети: захопити ресурси країн Південних морів (В'єтнам, Індія Індонезія, Таїланд, Китай та ін.) і тимчасово пом'якшити відносини з Радянським Союзом, щоб потім, вигравши час, так чи інакше приступити до безпосереднього здійснення агресії проти СРСР. Але було очевидно, що просування на південь на підставі Троїстого пакту спричинить опір американського уряду. Уряд США, який формально дотримувався нейтралітету, спостерігав за японськими успіхами у Китаї та розгортанням підготовки до широкомасштабної експансії в регіоні й почав готувати громадську думку до неминучості військового зіткнення з Японією. У

пресі США було розгорнуто кампанію проти японської імператорської армії та її звірств над цивільним населенням Китаю. За ініціативою державного секретаря США Кордела Халла, на початку 1939 р. було введено в дію «моральне ембарго» на постачання стратегічних матеріалів до Японії. Виробникам цієї продукції уряд США рекомендував розглянути можливість припинення співпраці з японцями.

26 вересня 1939 р. президент США Франклін Делано Рузвельт звернувся до бізнесменів із проханням припинити продаж стратегічних продуктів ворожій Японії, особливо тих, які могли використовуватися японцями у військовій сфері. Японці у відповідь на це розпочали пропагандистську кампанію «боротьби з білим імперіалізмом». Японія проголосила себе захисником пригноблених народів Південно-Східної Азії. Її уряд маскував свою експансію гаслами звільнення від «білих імперіалістів». Окрім пропаганди у пресі, Японія почала робити і практичні кроки. Було заблоковано західні селіменти в окупованих японцями Тяньцзіні та Шанхаї, а також кордон із Гонконгом. Японським урядом у кінці 1939 р. було оголошено гасло створення «Великої Східно-Азійської сфери процвітання» [4, с. 201].

Також у вигляді відповідних заходів на просування Японії в південному напрямку американський уряд 25 вересня 1940 р. ухвалив рішення надати Китаю додаткову позику, а 26 вересня заявив про «заборону» вивезення до Японії металевого брухту і металів [2, с. 133].

Протягом осені та зими 1940 р. японський уряд, проводячи політику, передбачену програмою заходів «Відповідно до змін у міжнародному становищі», в порядку підготовки війни зі США докладав усіх зусиль для забезпечення себе ресурсами країн Південних морів. Міністр промисловості та торгівлі в Японії І. Кобаясі намагався налагодити політичне співробітництво між Японією і Голландської Індією, проте успіху не мав. 16 жовтня японська та індонезійська делегації опублікували спільне комюніке, в якому було заявлено, що «Троїстий пакт не створює перешкод для розвитку дружніх відносин між Японією та Голландською Індією» [3, с. 43].

Нотою від 29 жовтня японський представник на переговорах зажадав від Голландської Індії надання Японії права на розробку великих нафтових районів на островах Борнео, Целебес, на голландській території Нової Гвінеї, а також на островах Ару і Схаутен. Японія вимагала від уряду Голландської Індії визнати всі ці райони сферою панування Японії та сприяти діяльності японців на цих територіях. Уряд Голландської Індії розумів, що ці райони обрані Японією не тільки для пошукових робіт з виявлення нафти, тому він передав японські вимоги на вивчення в міністерство гірської промисловості, яке відхилило прохання якнайшвидше закінчити вивчення геодезії.

Просування Японії на південь викликало сильне невдоволення США, проте американський уряд був схильний вирішити всі ці питання шляхом звичайних дипломатичних переговорів і всіляко прагнув уникнути прямого зіткнення з Японією. Уряд, як і раніше, сподівався повернути японську агресію на 180 градусів. Оскільки кінцевою метою японського уряду повинна була стати агресія проти Радянського Союзу, просування на південь було лише засобом забезпечити себе стратегічними ресурсами для початку великої війни. Японський уряд зі свого боку також хотів, по можливості, уникнути передчасного збройного конфлікту зі Сполученими Штатами [1, с. 78].

Таким чином, Японія та США стали двома основними опонентами в тихоокеанському конфлікті. До самого нападу Японії на Перл-Харбор проходили міжнародні переговори, що мали б убезпечити ці сторони від військової агресії та мирним шляхом розділити зони впливу. Але врегулювання всього вище зазначеного було лише на папері й не врятувало світ від початку війни на Тихому океані.

Список використаних джерел та літератури

1. История войны на Тихом океане (в пяти томах). Том III. Первый период войны / Под ред. Усами Сэйдзиро, Эгути Бакуро, Тояма Сигэки. М.: Издательство иностранной литературы, 1958. 360 с.
2. Лахманюк Т. Японо-американська війна 1941–1945 рр.: погляд із сьогодення // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015. Вип. 16(1). С. 132-138.
3. Севостьянов Р. Подготовка войны на Тихом океане, сентябрь 1939 – декабрь 1941 г. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. 590 с.
4. Уткин А. США и Япония: Вчера, сегодня, завтра. М.: Наука, 1990. 231 с.

Олег Белінський
студент I курсу спец. «Історія»
Інституту післядипломної освіти
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

СТАНОВЛЕННЯ БІПОЛЯРНОЇ СТРУКТУРИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (1945-1955 рр.)

На сучасному етапі розвитку історичної науки проходить переоцінка багатьох важливих проблем і періодів історії. Дослідники намагаються використати можливості розширеної наукової свободи для більш об'єктивного заглибленого і різностороннього дослідження минулого.

Друга світова війна призвела до глибокої зміни змісту системи міжнародних відносин, яка від притаманної їй до того багатополарності доволі швидко трансформувалася в біполарну. Остаточо цей процес завершився наприкінці 40-х років, коли СРСР вдалося порушити монополію США на володіння ядерною зброєю, сформуванню навколо себе пояс держав-сателітів, насамперед у Центральній та Східній Європі.

Напад Німеччини на Радянський Союз створив абсолютно нову військово-політичну ситуацію на фронтах Другої світової війни. 22 червня 1941 зі зверненням по радіо виступив В.Черчілль зробивши заяву: «Вторгнення Гітлера в Росію – лише прелюдія до політики вторгнення на Британські острови. Тому небезпека, яка загрожує Росії – це небезпека, яка наближається до нас та Сполучених Штатів»[1].

Для Європи кінець Другої світової війни ознаменувався утворенням доволі чіткого геополітичного поділу. Захід був окупований англо-американськими військами й опинився таким чином у західній сфері впливу; на Сході, визволеному зусиллями Червоної Армії, панівного становища домогся Радянський Союз.

Європа дуже потерпіла внаслідок війни (політично, економічно, морально), провідні європейські держави фактично втратили статус великих. Реально в 1945 р. існувала лише одна світова держава – США. Маючи у своїм розпорядженні найбільший військово-морський флот, найсильнішу авіацію, оснащену до того ж ядерною зброєю, Сполучені Штати могли здійснювати воєнні операції по всьому світу.

Не менш вражаючим був їхній економічний потенціал. Територія США не постраждала за роки війни, людські втрати Сполучених Штатів за усіма оцінками не перевищували 400 тис. чоловік. Водночас населення США за воєнні роки зросло з 131 млн. до 140 млн. чоловік. Обсяг валового національного продукту збільшився з 90,5 млрд. доларів у 1939

році до 211,9 млрд. у 1945 р. [2, с.152]. Ще в 1943 р. військове виробництво США зрівнялося за своїми масштабами з виробництвом Німеччини, Великобританії та Радянського Союзу взятих разом. Сільськогосподарське виробництво за час війни зросло на 15%, а поголів'я худоби збільшилося з 66 млн. у 1939 р. до 83 млн. у 1945 р. У 1947 р. США контролювали 59% світових запасів нафти, третину її світового експорту. В 1948 році на Сполучені Штати припадало 41% світового виробництва товарів та послуг, 50% світового парку. У 1949р. дохід на душу населення США дорівнював 1543 доларам порівняно з 320 доларами Західній Німеччині, 482 – у Франції та 773 – у Великобританії [3, с.57].

Зовсім інша ситуація склалася у Європі. В 1945 р. Німеччина виробляла менше третини своєї довоєнної продукції, валовий національний продукт Італії в 1945р. становив лише 40% від рівня 1938р. Не набагато кращим було становище у Франції та Великобританії – у цих та переважній кількості інших європейських країн величезна кількість людей опинилась за межею бідності. Загальноєвропейський (без урахувань СРСР) валовий національний продукт скоротився на 25%; у 1950 р. ВВП на душу населення в європейських країнах дорівнював лише 50% американського. Величезним був тягар боргів західноєвропейських країн, насамперед у Великобританії. Більшість європейських держав у той час могла існувати лише завдяки американським позикам та продовольчій допомозі. У вкрай важкому економічному становищі перебував Радянський Союз. За роки війни на полях боїв та окупованих територіях загинуло понад 25 млн. людей, чисельність населення СРСР скоротилася зі 194 млн. у 1940р. до 170 млн. у 1945 р. Було знищено 30 тис. заводів і фабрик, 65 тис. км залізниці. Обсяг продукції сільськогосподарського виробництва в 1945 році досяг лише 50% показників 1940р. Повністю (або майже повністю) були зруйновані 1710 міст та 70 тис. сіл, 25 млн. людей залишилися без притулку [3, с.58].

Перелічені суто економічні фактори значною мірою зумовили подальшу поведінку СРСР та США на світовій арені.

За умов, що склалися, радянське керівництво усвідомлювало, що СРСР, маючи як переможець пріоритетне право впливу на подальший хід світового розвитку, водночас позбавлений найголовнішого – адекватного економічного потенціалу.

У зовнішній політиці радянське керівництво всіляко намагалось створити образ СРСР як миролюбної держави, готової до пошуку компромісів, вирішенні актуальних міжнародних проблем спільно з колишніми партнерами по антигітлерівській коаліції.

Але так тривало недовго. Внутрішні процеси, а також кардинальні зміни в міжнародній обстановці – розпад антигітлерівської коаліції,

прогресуюча «холодна війна» між СРСР та США, Сходом і Заходом, нарощування зусиль радянського керівництва, спрямованих на створення у Східній Європі єдиного табору, керованого з Москви, а також спроби встановити й, по можливості, посилити свій вплив у Китаї та Північній Кореї – штовхнули радянську правлячу верхівку до прийняття більш жорстких політико-доктринальних настанов, які визначили конкретні цілі та дії радянської дипломатії.

Радянське керівництво вважало, що стабільна безпека СРСР та його союзників, захист інтересів радянської держави в умовах глобального протистояння між соціалізмом і капіталізмом мають базуватися на економічній, морально-політичній та військовій могутності Радянського Союзу, причому військовому фактору надавалося особливе значення. А після закінчення Другої світової війни військова могутність не в останню чергу забезпечувала престиж на світовій арені будь-якої великої держави. Так само як і в США, у Радянському Союзі існувала переконаність у тім, що успішно захищати свої життєві інтереси, свій курс на світовій арені можна й слід, спираючись на такий фактор тиску, як загроза використання військової сили [4, с.92].

Ще одним чинником всебічної трансформації повоєнної геополітичної конфігурації сил став початок активної руйнації доти усталеної колоніальної системи. Розпад колоніальної системи став одним з наслідків другої світової війни не випадково. Адже доволі могутні колись європейські метрополії були фактично зруйновані у ході війни – причому це стосувалось не лише переможених, а й тих, хто формально став переможцями в «битві народів», - Англії, Франції, Бельгії, Голландії. Як засвідчив перебіг подій, виснажені економічно, політично, морально, європейські метрополії виявилися не в змозі втримати своїх «підопічних» у колишніх межах. До того ж з огляду на суспільний прогрес традиційне колоніальне правління ставало явним політичним атавізмом [5, с.79].

США остаточно відкинули доктрину довоєнного ізоляціонізму і встановили своєю стратегічною метою досягнення світової гегемонії, СРСР порушив американську монополію на ядерну зброю, практично вийшов з глибокої економічної скрути й завершив створення єдиного табору держав - сателітів у Центральній та Східній Європі, успішно здійснивши там «народно-демократичні революції».

Формування двох протидіючих блоків держав Заходу і Сходу дістало своє перше інституалізоване втілення: були створені НАТО та Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ). Одним з найяскравіших виявів розмежування двох систем став у тому ж 1949 р. розкол Німеччини. На цей момент фактично завершилося формування біполярної системи міжнародних відносин, яка базувалася на силовому балансі, що він установився між Радянським Союзом і США [4, с.124].

Список використаних джерел та літератури

1. Богатуров А. Д. Системная история международных отношений: М.: Культурная революция, 2009. Т. 2. 720 с.
2. Мицик Л. М., Кузьменко Ю. В. Новітня історія країн Європи та Америки (1918 – 2007). К.: Академвидав, 2008. 544 с.
3. Орлова Т. В. Історія сучасного світу. К.: Знання, 2006. 551 с.
4. Павлов Н. В. История современной Германии. 1945–2005 гг. М.: Наука, 2004. 346 с.
5. Рощин А. А. Международная безопасность и ядерное оружие. М.: Международные отношения, 1979. 284 с.

Світлана Грицик

магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **П. В. Опанащук**)

ГОЛОД 1959-1961 РР. У КНР: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

У кожного народу є свої жахливі сторінки історії, про які не хочеться розповідати, але разом з тим які не можна забути. Китай не є виключенням і для його народу голод 1959-1961 рр. є тією подією, про яку китайці воліють забути. Не дивно, що для опису цієї катастрофи використовується фраза: «Три гіркі роки».

Голод 1959-1961 рр. залишається одним з найменш вивчених епізодів історії Китаю ХХ століття. На вивчення цієї проблеми впливала відсутність надійних документальних даних. Факти і цифри, якщо вони загалом реальні, були так викривлені в часи «великого стрибка», що виявилися значною мірою непридатними для використання. Керівництво КНР довгий час тримало все під грифом «секретно». І лише після смерті винуватців цього жахливого злочину дослідники почали займатися вивченням даного питання [4].

Ситуація змінилася з виходом у 1983 році «Китайського щорічника» зі статистичним зведенням тих років. Але, незважаючи на певні зміни, матеріалів по вивченню цієї проблеми є досить мало. Китайський історик Ян Цзішен протягом 13 років їздив Китаєм і збирав інформацію, яку раніше ретельно приховували. Зібрану інформацію він опубліковано у книзі «Могильний камінь». Звичайно ж, ця книга була заборонена в Китаї, але автор зміг донести інформацію, вміщену в ній, до світової громадськості [6].

Голод 1959-1961 рр. у Китаї майже не відрізняється від Голодомору 1932-1933 років в Україні. Спільним в обох країнах було руйнування селянських господарств, вилучення в населення харчів, а також намагання партійного керівництва всіма силами насадити колективізацію [2].

Для того, щоб показати, як добре жилося населенню Китаю, керівництво країни для американських журналістів будувало «потьомкінські села», де все було організовано так, щоб справити найкраще враження [3]. Наприклад, у провінції Хубей уздовж залізничної магістралі, якою користувалося вище партійне керівництво, включаючи Мао Цзедун на поля, розташовані по обидва боки магістралі, масами зганяли місцеве населення, одягнене в святковий одяг, яке змушене було веселитись і створювати видимість свята [5].

Офіційною причиною голоду КПК назвала погані погодні умови та неякісну працю населення, що призвели до неврожаю, а згодом і до голоду. [1]. Мао запевняв, що кількість жертв є невеликою, а всі ті дані, що наводились Заходом, є перебільшенням і насправді не відповідають дійсності

Основною причиною голоду на думку китайського історика та журналіста Ян Цзішена є засліплення режиму, що, захопившись внутрішньою політичною боротьбою, розпочинає масштабні соціальні експерименти з єдиною метою: здолати опозицію і утриматися при владі. Головне завдання Мао полягало у тому, щоб прибрати опонентів, які вимагали переглянути політичний курс, і вибрати дещо інші шляхи розвитку країни [3].

Політика «великого стрибка», що розпочалась із гасла «Три роки наполегливої праці – десять тисяч років щастя!» призвела до голоду населення Китаю. Все населення країни було мобілізоване для втілення політики. Сам Мао Цзедун виїжджав для участі в створенні водосховища в 30 км на північ від Пекіна. Попрацювавши півгодини, Мао відклав в бік лопату, проте пропагандистське значення цієї акції було велике: всі китайські газети надрукували фотографії Голови ЦК КПК, що копає землю [5].

Агрономічні методи нав'язані досвідом радянського академіка Лисенка приводили до гнітючих результатів. Однак Мао запевняв, що «чим густіше посіяти зерно, тим легше йому буде зійти в хорошій компанії. Коли зернини ростуть разом, то відчують себе краще». Тим часом загущеність посівів в п'ять-десять разів вище норми вбивала молоді сходи, занадто глибока оранка сушила ґрунт, а пшениця виявилася не надто «хорошою компанією» кукурудзі. Примусова заміна традиційного ячменю пшеницею на холодних високогір'ях Тибету стала катастрофою для місцевих жителів. Причиною інших помилок стало не копіювання радянських методів, а власна ініціатива. Знищення шкідників зерна –

горобців – призвело до втрат врожаю через нашествя комах-паразитів. Величезна мережа іригаційних споруд була примітивною і розміщувалася за принципом «де густо, а де пусто». Це було не продуктивно, а іноді й взагалі приносило більше шкоди, ніж користі. [7].

Внаслідок компанії по виплавці сталі населення втратило всі предмети домашнього вжитку і навіть звичайні меблі, які використовували для розпалювання печей. Економіка країни була повністю зруйнована, селяни змушені були покинути обробіток власної землі й відправитись на будівництво домен для виплавки сталі. Їм було заборонено їсти вдома, натомість створено мережу «народних їдалень» – єдине місце, де можна було харчуватись і зберігати продукти [3]. Серед односельців часто виникали бійки за їжу, якої всім не вистачало. Перемогу в таких сутичках, як правило, здобували більш молоді й здорові, а людям похилого віку доводилося задовольнятись залишками їжі.

Ще більш загострилась ситуація в червні 1959 року, коли СРСР в односторонньому порядку розірвав відносини з КНР, припинивши постачання матеріалів та технологій, які на даному етапі були необхідними керівництву Китаю. У відповідь на такі дії з боку Радянського Союзу Мао прийняв рішення повернути борги у сумі 1 млрд. 937 млн. юанів Зважаючи на відсутність грошей для повернення боргів, більша їх частина була виплачена продовольчими товарами, яких і так не вистачало китайцям. [6].

На IX пленумі ЦК КПК, що відбувся у січні 1961 року, Мао нарешті зрозумів усю критичність ситуації, що склалась в країні і прийняв рішення схвалити політику економічного врегулювання. Усі колективні господарства підлягали розукрупненню, були знижені податки для населення, селяни отримала дозвіл мати свої присадибні ділянки. І найголовнішим кроком було те, що керівництво вирішило закупити зерно в Канаді та Австралії. Внаслідок цих кроків вдалося дещо нормалізувати становище в країні, але вони були зроблені занадто пізно і вже не могли повернути мільйони втрачених людських життів [7].

Отже, через неефективну політику «великого стрибка» було зруйновано сільське господарство, вироблено величезну кількість нікому не потрібного металу, а населення країни потерпало від голоду. Керівництво не визнавало своїх помилок і робило все необхідне щоб приховати негативні наслідки своєї політики.

Список використаних джерел та літератури

1. Берк Д. Что мы знаем об ужасах голодомора в Китае? // Vision Times. 2015. URL: <https://www.epochtimes.ru/chto-my-znaem-ob-uzhasah-golodomora-v-kitae-98974712/>.

2. Галенович Ю. М. Великий Мао. Геній и злодейство // Яуза. 2012. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=44239&p=1.
3. Гіймоль А. Велика китайська трагедія // Тиждень. 2013. №11.
4. Дубинянський М. Голод імені Мао // Зеркало недели. 2007. №48.
5. Васильев Л.С., Лапина З.Г., Меликсетов А.В., Писарев А.А. История Китая. М: Высшая школа, 2002. 872 с. URL: http://istfakbrsu.narod.ru/32578_meliksetov_a_v_istoriya_kitaya.pdf.
6. О'нейл М. Прагнення правди, або Про Великий голод у Китаї // День. 2008. №188.
7. Черная книга коммунизма. Преступления, террор, репрессии. / [С. Курт, Ж. Панне, Н. Верт та ін.] // Три Века Истории. 2001. URL: <https://scisne.net/a-1046>.

Анна Коломієць
магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ В ГРУЗІЇ У ХХІ СТ.

Про Грузію у ХХІ ст. найчастіше ведуть мову в контексті соціальних та економічних реформ, реалізованих урядом і президентом Міхеїлом Саакашвілі після «Революції троянд» [1, с. 335]. Метою статті є аналіз результатів цих реформ та їхнього впливу на розвиток сучасного грузинського суспільства.

У 2003 р. відбулася революція під гаслами «Грузія без Шеварднадзе», внаслідок якої він був відсторонений від влади, а і президентом було обрано у 2004 р. М. Саакашвілі. Хоча до влади прийшли нові люди, проблеми залишили ті ж самі (роз'єднаність провладних сил). Якщо у 2004 р. спікер парламенту Н. Бурджанадзе підтримувала Саакашвілі, а партія «Єдиний національний рух» була домінуючою, то через три роки колишні союзники стали опозиціонерами.

Для Грузії 2008 рік став, на думку ОБСЄ, роком протиріч та фальсифікацій під час виборів. Пізніше Саакашвілі було звинувачено у зловживанні своїми повноваженнями під час розгону демонстрації в листопаді 2007 року, розгромі телекомпанії «Імеді» та вилучення власності у засновника цієї телекомпанії [2].

Але не можна відкидати того факту, що саме тоді розпочалися глобальні перетворення всередині країни, що вивели її на більш високий рівень.

Значним досягненням президентства Саакашвілі стала «антикорупційна компанія». В результаті скоротився державний апарат і на 2009 рік Грузія посідала 66 місце із 180 країн за рівнем корупції. Критичною залишалася ситуація у судовій сфері. Найбільших змін МВС Грузії зазнало у 2005-2007 рр. Але реформування здійснювалось поступово та систематично: скоротився управлінський апарат; було оновлено матеріально-технічну базу; відбувався процес «викорінення» корупції на всіх ланках правоохоронних органів. Паралельно велася боротьба зі злочинністю: запроваджено нове законодавство, спрощено процедуру притягнення до кримінальної відповідальності так званих «злочинців у законі». У правоохоронні органи почали активно залучати молодь. В результаті скорочення штату та витрат заробітна плата у цій сфері збільшилася у 15 і більше разів [3, с. 383].

Успіх Грузії у боротьбі з корупцією можна узагальнити у 10 факторах: залучення нових кадрів; довіра; сильна політична воля; наступ на всіх фронтах; обмеження впливу держави; використання ІТ технологій; застосування альтернативних підходів; поєднання міжнародного та місцевого досвіду; використання ресурсів ЗМІ; координація [4, с. 354].

Певні зрушення відбулись в економічній сфері. З 2003 року почала збільшуватись середня заробітна плата у населення (з 30 до 250 дол.). Однак, за опитуванням 2010 року 25% сімей вважало, що в них недостатня кількість коштів для нормального функціонування та життя. Гострою залишалася проблема бідності у сільській місцевості, що було пов'язано значною мірою зі скороченням на 43% обробленої землі. До того ж впроваджувалися нові штрафи, що мали збагатити державну скарбницю [5, с. 53-54].

Підприємництво на початку ХХІ ст. знаходилось під впливом корупції та бюрократії. Зміни відбувалися поступово. Зокрема, було об'єднано Митний та Податковий кодекси; зменшено кількість податків. Було спрощено процедуру про звітність. Розмір податків став залежати від доходу підприємства, наприклад: особи з доходом до 30 тис. ларі взагалі їх не сплачували. Ще одним кроком стало зменшення кількості ліцензій та дозволів: з 909 до 145, а згодом до 92. Запроваджувались 2 нових принципи: «єдиного вікна» (громадяни надавали свої заяви в одному місці); «мовчазної згоди» [6, с. 84-85].

Паралельно з економічними, соціальними, політичними перетвореннями відбувались й зовнішньополітичні зміни, а саме у сфері міграції. Держава мала протидіяти нелегальній міграції та створити законодавчу базу для легального влаштування на роботу грузинських громадян за кордоном. З ЄС було підписано декларацію Партнерства з мобільності. План дій ЄС–Грузія було спрямовано на розширення «чотирьох свобод»: свободу руху товарів, капіталів, послуг та людей.

Виникло нове явище, як «циклічна міграція», тобто громадяни Грузії протягом декількох років могли працювати в європейських країнах, а потім повертатись в Грузію. І від цього вигравали усі учасники: громадяни повертались з новим досвідом; країна, яка прийняла нових емігрантів і отримала додаткову робочу силу; люди, які отримували заробіток [7, с. 203].

Отже, Міхеїла Саакашвілі можемо назвати реформатором свого часу. Хоча було зроблено значні кроки уперед, змінено внутрішній устрій країни, однак і до цього часу політичний режим в Грузії 2004-2013 рр. вважають напівавторитарним через обмеження свободи слова, всеохоплюючу приватизацію, окремі штрафи та ігнорування волевиявлення грузинського народу.

Список використаних джерел та літератури

1. Боднарчук О. Г. Боротьба з корупцією в Грузії: досвід для вивчення та наслідування в Україні // Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 71. С. 349-356.
2. Ванишвили М. М., Жгенти К. А. Основные направление в миграционной политике Грузии // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.: Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. С. 202-206.
3. Васильєва Н. В. Організація надання адміністративних послуг підприємцям в Грузії: досвід для України // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2013. Вип. 3. С. 83-89.
4. Татаров О. Ю. Досвід Грузії щодо реалізації нового кримінального процесуального законодавства в діяльності органів внутрішніх справ // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. 2013. Вип. 2. С. 390-400.
5. Троцюк М. М. Політичні режими України та Грузії після «кольорових революцій» // Студентські наукові записки. Серія «Соціально-політичні науки». Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». 2011. Вип. 3. URL: <http://eprints.ua.edu/868/>.
6. Федоровская И. Реформы в Грузии – что дальше? // Россия и новые государства Евразии. 2012. № 3. С. 51-59.
7. Циватий Г. Г. Історичний досвід демократизації Грузії в контексті пострадянських інституційно-політичних трансформаціях (2004-2014) // «Третя хвиля» демократизації на теренах Євразії: досвід новітньої історії та виклики сучасності. К.: Вид-во «Фенікс», 2015. С. 24-33.

Костянтин Бура
магістрант історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ПІВНІЧНОКОРЕЙСЬКИЙ ЯДЕРНИЙ КОНФЛІКТ

3 вересня 2017 р. Корейська Народна Демократична Республіка вшосте провела ядерне випробування. Ця подія вкотре збурила світову громадськість та поставила на порядок денний вирішення цієї проблеми. Загальновідомим та визнаним фактом є те, що найбільшу загрозу світовому порядку на глобальному та регіональному рівнях має виготовлення та використання зброї масового ураження – ядерної зброї. Північна Корея одна із небагатьох держав, яка таємно розробляла ядерну зброю, а нещодавно оголосила себе ядерною державою. Така діяльність КНДР створює дестабілізуючий ефект на Північно-Східний Азійський регіон та є безпосередньою загрозою для Південної Кореї, Японії, та Сполучених Штатів Америки. Північнокорейський режим створив небезпечний прецедент для світової громадськості, що пов'язано із нехтуванням міжнародно-правових договорів.

В першу чергу необхідно відмітити фундаментальні праці, які стосуються ядерної проблематики на Корейському півострові. Серед яких є дослідження Н.С. Анісімової «Ядерна проблема Північної Кореї в регіональному та глобальному вимірі», О. Торкунова «Корейський півострів: метаморфози післявоєнної історії», А.Н. Ланькова «Ядерна програма КНДР – стратегічний тупик?». Аналізу всіх аспектів ядерної проблеми присвячені роботи В.І.Денисова, О. З. Жебіна, І.В. Дьячкова, Г.Д. Толорая, С.О. Курбанова та ін. Кожного року виходить видання «Корейський півострів в епоху змін» та «Корейський півострів: уроки історії».

Метою статті є висвітлення проблеми денуклеоризації Корейського півострова.

Згідно договору з облаштування повоєнного світу між союзниками антигітлерівської коаліції, територію Корейського півострова було поділено на дві зони відповідальності по 38 паралелі. Північна Корея – за СРСР, а Південна Корея – за США. Війна у Кореї також показала, що з появою зброї масового знищення, будь-який конфлікт може перерости в ядерний, що загрожує людству просто катастрофічними наслідками. З тих пір Північна Корея та встановлений там тоталітарний режим намагається відстояти своє право на існування, розробляючи свою власну ядерну програму [3, с. 27]. Пхеньян є об'єктом ядерної погрози США більше ніж

будь-яка інша країна, після 1945 р. Адже реальним є факт, який розглядався генералами президента США Г.Трумена за часів Корейської війни. План передбачав скинення 40- кілотонної бомби в районі Тхончхона і 6 бомб в районі Пхенган - Чхорвон – Кімхва. Риторика Вашингтону породжує своєрідну протидію КНДР. ЗМІ Пхеньяна проводять відверту пропаганду, яка направлена на підриг відносин із США, Південною Кореєю та Японією. В цілому ядерна програма виконує роль стримуючого фактора. США як світовий лідер, ідеологічно не можуть прийняти північнокорейський режим і процес вирішення північнокорейської проблеми затягується.

12 березня 1993 р. Північна Корея заявила про вихід із Угоди про нерозповсюдження ядерної зброї (далі – УНЯО). Ця дата вважається офіційним початком першої ядерної кризи на Корейському півострові [8]. Візит президента США Дж. Картера в Пхеньян в липні 1994 р. став переломним моментом, який дав можливість продовжити вирішення проблеми [4, с. 114]. Ситуація дещо охолола із підписанням Рамкової угоди 1994 р. Країна отримала легководні реактори, економічну допомогу та можливість нормалізації зовнішньополітичної обстановки. Вирішення конфлікту у дипломатичному руслі продовжили шестисторонні перемовини 2003-2008 рр., які однак не закріпили успіхів, спостерігалася втома світового співтовариства від врегулювання ядерної проблеми КНДР.

9 жовтня 2006 р. в КНДР було проведено перше в її історії підземне ядерне випробування. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 1718, яка вводила міжнародні санкції проти КНДР [9] Санкції були підсилені після ядерних випробувань в 2009 р., 2013 р. та 2016 р.

3 вересня 2017 року Північна Корея провела шосте ядерне випробування. Першою про цю подію повідомила Корейська метеорологічна адміністрація . Південна Корея, Китай, Японія, Росія і члени Асоціації держав Південно-Східної Азії рішуче засудили ядерне випробування [7]. Новий президент США Дональд Трамп та його Адміністрація встигли обмінятися з Пхеньяном взаємними погрозами превентивних ударів [2]. Адміністрація США має намір посилювати режим санкцій. 4 вересня 2017 року на прохання США, Південної Кореї, Японії, Франції та Великобританії було скликано відкрите екстрене засідання Ради безпеки ООН [6].

Генеральний секретар ООН засудив дії КНДР та заявив, що Північна Корея – «єдина країна, яка порушує заборону на використання ядерних випробувань» [1]. Представник Європейського Союзу (далі – ЄС) з питань зовнішньої політики та безпеки Федеріка Могеріні заявила, що останнє ядерне випробування КНДР є серйозною загрозою для міжнародної безпеки, Пхеньян повинен відмовитися від розробки зброї масового

знищення. Цією заявою Могеріні виразила спільну позицію країн-членів ЄС. Відреагував на шосту ядерну провокацію КНДР й Генеральний секретар Північноатлантичного альянсу (далі – НАТО) Йенс Столтенберг. Генеральний секретар заявив : « я рішуче засуджую те, що Північна Корея провела сьогодні ядерне випробування. Це є ще одним грубим порушенням декількох резолюцій РБ ООН, а саме резолюції № 2321, яка була прийнята в листопаді 2016 р.» Генсек НАТО також закликав Пхеньян виконувати свої міжнародні зобов'язання та відмовитися від дестабілізації ситуації [5].

Критично підходячи до аналізу ситуації, варто зазначити, що КНДР не є єдиною державою, яка розвиває ракетно-ядерну програму в обхід договору УНЯО. Свої програми є у Індії, Пакистану та ймовірно в Ізраїля. Такий шквал санкцій все ж поринув у бік Пхеньяна ще й тому, що виходом з УНЯО північнокорейський режим спричинив небезпечний прецедент. Окрім цього КНДР порушила основний принцип міжнародного права «угоди мають виконуватися». У вирішенні цього конфлікту міжнародним товариством використовуються подвійні стандарти. Так, наприклад, ряд інших країн світу, в тому числі США порушують міжнародні принципи вийшовши із Угоди про Протиракетну оборону, який має таке ж значення як УНЯО. Пхеньян погрожує своїм потенційним противникам ударами, однак в кожному випадку така риторика звучить як відповідь на зовнішню агресію проти КНДР [10].

Санкції не діють на Північну Корею ні в політичному, ні в технологічному напрямках. Більшість дослідників ядерної проблеми на Корейському півострові сходяться у тому, що вирішення ядерної проблеми ще не визріло, бо в основних учасників діалогу існують свої додаткові інтереси. Експертне середовище дослідників проблеми денуклеоризації Корейського півострова мають допомогти дипломатам та політикам виробити нові шляхи для нормалізації ситуації.

Список використаних джерел та літератури

1. Генеральный секретарь ООН осудил ядерное испытание, проведенное КНДР // Центр новостей ООН. 2017. 4 сентября. URL:<http://static.un.org/content/news/dh/ru/2017/20170904-ru.pdf>
2. Ивашенцов Г. А. Корейский кризис: есть ли выход? URL: <https://interaffairs.ru/news/show/18040>
3. Курбанов С. О. История Кореи: с древности до начала XXI в. СПб, 2009. 680 с.
4. Ланьков А. Н. Ядерная программа КНДР: стратегический тупик? // Индекс безопасности. 2015. №3. С. 113-120.
5. Мощнейшее испытание водородной бомбы КНДР: реакция мирового сообщества // УНІАН. URL: <https://www.unian.net/world>.

6. Falk P. U.N. Security Council calls emergency meeting after latest N. Korea nuke test // CBSnews. URL: <https://www.cbsnews.com/news>.
7. Foster K. World Nations Condemn North Korea for Sixth Nuclear Test // Chiangrai Times. URL: <http://www.chiangraitimes.com/world-nations-condemn-north-korea-for-sixth-nuclear-test.html>.
8. KCNA on Japan's Undisguised Nuclear Ambition // KCNA. – July 4, 2002. URL: <http://www.kcnawatch.nknews.org/article/csa8>.
9. North Korea sanctions. Report to the Chairman, Committee on Foreign Relations, U. S. Senate, May 2015. Washington, United States Government Accountability Office, 2015. URL: <http://www.gao.gov/assets/680/670170.pdf>.
10. Perry W. President Trump, There Is A Deal To Be Made With North Korea // The WJ Perry Project. URL: www.wjperryproject.org/.../there-is-a-deal-to-be-made-with.

Тетяна Цимбалюк
учениця 10-го класу
ЗОШ I – III ступенів №21 м. Житомира
(науковий керівник: вчитель історії
А.М. Магалецький)

СТАВЛЕННЯ ПРОВІДНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ ДО РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Міжнародна політика минулого століття багато в чому визначалася позицією двох потужних держав – США та Радянського Союзу. Ці держави постійно вели боротьбу за те, кому ж все ж таки має належати першість у світовому політикумі. Апогеем цієї боротьби стала «холодна війна». Крім того, в цей період йде мова про формування біполярного світу. Наприкінці XX ст. ситуація докорінно змінюється. Це пов'язано з тим, що розпалася «імперія зла» і на її місці постало ряд нових держав. Одна з них – Російська Федерація проголосила себе спадкоємицею Радянського Союзу. Але російські політичні кола не змогли швидко зорієнтуватися і посісти місце свого попередника у повній мірі, адже по суті вони зберегли лише ядерний потенціал. Тому США стають найпотужнішою державою світу, і стають арбітром у вирішенні всіх нагальних політичних проблем.

Зрозуміло, що невизначеність у зовнішній політиці Росії не могла тривати постійно. Її правлячі кола майже відразу вирішили повернути своє «місце під сонцем». Варто зазначити, що Росія має для цього можливості, і не гребує жодними засобами (залякування ядерною потужністю, нафтові маніпуляції). Головним же суперником у процесі

відвоювання домінуючих позицій лишаються США. Тому Російська Федерація не може не зважати на думку провідної країни світу.

Мета нашого дослідження – проаналізувати позицію провідних політиків США щодо Російської Федерації.

Виходячи з мети дослідження у науковій роботі визначилися наступні завдання:

- проаналізувати джерельну базу з даного питання;
- дослідити позицію США на найвищому урядовому рівні щодо місця Росії у їх зовнішній політиці;

Після завершення Другої світової війни США стає однією з найвпливовіших держав світу, а з її президентами інші світові лідери починають не просто рахуватися, а й нерідко підкорятися їх позиції. Для жителів інших країн, які не можуть бачити ситуацію зсередини, офіційні вислови президентів США допомагають сформулювати уявленню про позиції США щодо тої чи іншої країни. Тому прослідкувавши позиції провідних осіб американського політикуму зможемо сформулювати картину про загальне ставлення політиків США до Росії, що проллє деяке світло на американсько-російські взаємовідносини сучасності.

Велику роль у розвитку американо-російських відносин відіграв Державний секретар США за президентства Дж. Буша-старшого – Дж. Бейкер, якого М. Козирєв називав надійним партнером. Дж. Бейкер підтримував російських реформаторів і просував інтереси незалежної Росії [6].

У 1992 р. президент США – Дж. Буш-старший і президент Росії Б. Єльцин вперше офіційно оголосили про припинення «холодної війни», а також заявили, що більше не вважають один одного противниками. У жовтні 1992 р. вступив у дію мораторій США на всі види ядерних випробувань і прийнято закон «Про підтримку свободи», який передбачав ряд програм у підтримку вільного ринку та демократичних реформ у Росії [6].

Але лише наступного президента США – Б. Клінтона називають першим «постбіполярним», адже він зміг відійти від ідеї американсько-радянського суперництва і намагався налагодити нормальну співпрацю з правонаступницею Радянського Союзу – Росією. С. Тельбот – заступник Держсекретаря США, який мав займатися відносинами з Росією, зазначав, що американський президент сам став посередником у американсько-російських відносинах. Великі надії Б. Клінтон покладав на Б. Єльцина, з яким пов'язував утворення демократичної Росії, що полегшило б взаємодію двох країн [2, с. 95].

Завдяки дипломатії та співпраці з російським президентом Б. Клінтону, як зазначив Є. Гайдай (прем'єр-міністр Росії за Б. Єльцина), вдалося фактично неможливе: продовжити розширення НАТО, не

завдавши шкоди ні російському політикуму, ні американсько-російським відносинам [2, с. 97].

Зовнішньополітична стратегія наступного президента США Дж. Буша була окреслена у статті його Держсекретаря К. Райс. Вона присвятила цілий розділ російському питанню, який мав назву «Російська слабкість». [3, с. 89].

Адміністрація Дж. Буша розглядала співпрацю з Росією через призму антитерористичної співпраці. Про це писалося у Стратегії національної безпеки США 2002 р. Знову відзначалося, що Росія потенційно може вважатися великою державою, але вона переживає період змін, тому є слабкою, а це обмежує сфери співробітництва з США. Також у документі наголошувалося, що США бажає вступу Росії до Світової організації торгівлі, адже це допоможе розбудові російської ринкової економіки. За другого президентства Дж. Буша в урядових колах США утвердилася більш жорстка позиція щодо Росії, особливо з боку віцепрезидента Р. Чейні. Зокрема, росіян критикували за стан демократії, тиск на сусідні держави, зазначали, що російські інтереси не мають якимось чином впливати на відносини США з пострадянськими державами. Тому у стратегічному плані Державного департаменту США на 2007-2012 рр., розробленому знову ж таки К. Райс, що серйозною проблемою є російська політика щодо сусідніх країн. Говорилося і про підтримку росіянами сепаратистів у Грузії та Молдові, про використання енергії для тиску на пострадянські країни. Крім того, адміністрація Дж. Буша засудила російське вторгнення у Грузію, яка розглядалася США як демократична країна [3, с. 90-91].

Після приходу до влади у 2009 р. новий президент США Б. Обама відмовився від конфронтаційної політики з Росією і проголосив прагнення побудувати співробітництво з нею. Перш за все американський президент хотів співпрацювати з Росією в області ПРО для створення протиракетної системи в Європі. Заступник Державного секретаря США – В. Бернс зазначав, що Б. Обама хоче побудувати таку систему ПРО, яка б відповідала інтересам обох країн. У 2009 р. на саміті у Празі президент США заявив про перегляд протиракетної оборони у Польщі та Чехії, що у свій час призвело до погіршення американсько-російських відносин. Тобто, США йшли на поступки Росії, але їх метою було за рахунок цих поступок отримати підтримку росіян щодо нейтралізації загрози від ядерно-ракетної програми Ірану [3].

Але те, що адміністрація Б. Обами йшла на співпрацю з Росією щодо міжнародного тероризму та обмеження ядерного озброєння, не означає, що вона схвалювала політику росіян щодо сусідніх держав. Зокрема, ще у 2009 р. Держсекретар США – Г. Клінтон зазначила, що США не визнають відокремлення Абхазії та Південної Осетії від Грузії, а також не

підтримують супротив Росії щодо приєднання нових країн до НАТО та ЄС [1, с. 154-155]. Після приходу до влади у Росії В. Путіна відносини між країнами погіршилися, що спричинено агресивною зовнішньою політикою російського президента.

У результаті президентських виборів у США 2016 р. перемогу здобув Д. Трамп, на якого великі сподівання покладає російський президент.

Вже згадувана нами К. Райс поділилася своїми думками щодо кризи останніх років у американсько-російських відносинах. Вона зазначила, що суперечності між країнами не є чимось новим, адже росіяни не схильні до західної моделі демократії і навпаки. Вона вважає абсурдним той образ «залізної людини», який створили ЗМІ щодо В. Путіна, адже не він один керує державою. На її думку конфлікт з Україною був доволі передбачуваним і міг виникнути ще у 2005 р., але впевнена, що США не робитиме поступок у Кримському питанні. Конфлікт у Сирії можна вирішити лише виключно мирним шляхом, адже військові дії не принесуть вигоду ні американській, ні російській стороні. Окрім того, на її думку США повертає роль «світового поліцейського», адже у всіх сферах перехоплює ініціативу [5].

Отже, за майже тридцять років існування незалежної Росії, американські політики почали сприймати її як серйозного міжнародного гравця. Однак Росія стала такою не завдяки економічному чи політичному розвитку, а завдяки своїй військовій потужності, якою вона періодично лякає цивілізований світ. Ми побачили, що фактично кожен новий президент США сподівався покращити відносини з Росією, але в результаті вони погіршувалися ще більше. Американські високопосадовці готові й надалі йти на співпрацю з росіянами у деяких сферах (наприклад у питаннях боротьби з міжнародним тероризмом).

Список використаних джерел та літератури:

1. Кондратенко О. Ю. Основні моменти формування російсько-американських відносин у пост біполярний період // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету. 2010. Вип. 1. С. 148-156. URL: file:///C:/Users/Алена/Downloads/2948-7996-1-SM%20(5).pdf
2. Желєзняк І. Американсько-російські відносини в становленні зовнішньої політики Б. Клінтона // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 107. С. 93-99.
3. Гвоздиков С. Формування концептуальних засад політики адміністрації Дж. Буша щодо держав пострадянського простору // Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 99. С. 88-92.

4. Росія повинна допомагати розв'язувати світові проблеми, а не створювати їх – Обама. Цензор.нет. 2016. 18 жовтня. URL: <http://ua.censor.net.ua/news/411125/>.
5. Плехов А. Кондолиза Райс: СМІ сделали из Путина «Железного человека». Конт. 2016. 13 октября. URL: <http://cenznet.com/2016/10/13>.
6. Дж. Буш. URL: http://forexaw.com/TERMs/People/Historical_Persons.

Анна Горбанюк
магістрантка історичного факультету
заочної форми навчання
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **П. В. Опанащук**)

ФІЛОСОФСЬКІ ТА РЕЛІГІЙНІ ПОГЛЯДИ МАХАТМИ ГАНДІ

Серед видатних мислителів Індії важливе місце належить духовному і політичному діячу ХХ століття Мохандасу Карамчанду Ганді. В історії філософської і суспільної думки Індії він відкрив нову сторінку. З його ім'ям пов'язана ціла історична епоха в розвитку духовного життя індійського народу. Будучи видатним ідеологом національного звільнення Індії, М. Ганді прагнув до створення гуманного людства і цим, власне, пройнята вся його філософія, в тому числі й політичні погляди. Актуальність даного дослідження зумовлена також тим, що філософські погляди М. Ганді й досі мають значний вплив на свідомість багатьох людей.

Тематиці філософських та релігійних поглядів М. Ганді присвячено значний масив досліджень. Основною працею, звідки історики та філософи беруть інформацію про погляди мислителя, є автобіографія М. Ганді, яка вперше була видана 1934 р. під ред. І. М. Рейснера. Дана проблематика висвітлена в працях таких дослідників: А. В. Горєва «Махатма Ганди», Т. В. Григоряна «Общечеловеческий гуманизм в философии М. К. Ганди и Дж. Неру», Н. С. Карабаєва «Человек как философская проблема», Р. А. Ульяновського «Три лидера великого индийского народа», Д. Датта «Философия Махатмы Ганди» та ін.

Свої філософські, релігійні та гуманістичні погляди на гармонійний світоустрій М. Ганді виклав у своїй автобіографічній книзі «Мое життя». Він виступив за необхідність поширення в народі демократичних ідей, виховання в людях доброчесності за допомогою прищеплення їм релігійного почуття. М. Ганді був переконаним противником фашизму, расизму, націоналізму та інших проявів нетерпимості. Він приділив

значну увагу вивченню проблеми гуманізму в міжнародних відносинах. У зв'язку з цим філософ проголошував необхідність гуманізації міжнародних відносин за допомогою активної співпраці між державами. Антигуманними і безглуздими М. Ганді вважав терористичні дії, війни, мілітаризм, расизм та інші прояви масового насильства, які здатні перетворювати цілі народи набездуховні маси людей. Його гуманістичні прагнення були спрямовані на створення передумов для виникнення в майбутньому єдиного духовного і гармонійно-цілісного людства. Філософ ставив інтереси міжнародного співтовариства вище особистісних прагнень і національних потреб [4, с. 56-57].

З одного боку, М. Ганді стверджував, що заради істини можна піти на будь-які жертви, з іншого – заперечував можливість пожертвувати людським життям заради якогось мистецтва або справи. За висловом філософа, людина повинна бути вмістилищем доброти і знання [6, с. 254].

Ядром релігійних поглядів М. Ганді є ідея Бога, всі ж інші елементи його філософії зосереджуються навколо цієї центральної проблеми, своєрідним способом утворюючи нову доктрину. Бог для М. Ганді був всюди проникаючою Реальністю, іманентною як в людині, так і в світі. Проте, на відміну від звичайних пантеїстів, він вірив також у трансцендентальність Бога. Бог – і в світі, і поза ним. М. Ганді вважав, що Бог не виражається повністю в тому, що він створив, подібно до поета – в своїх поемах. Подібно західним пантеїстам, М. Ганді дотримувався всеосяжного поняття Бога. В подальшому М. Ганді все ж знаходить підтвердження про всеосяжність поняття Бога, а саме у словах Ісуса: «Я прийшов не для того, щоб зруйнувати, але щоб виконати» [1]. Саме з цієї загальної і всеосяжної точки зору М. Ганді описує своє розуміння Бога в різних випадках, з різних точок зору, але його основна ідея всезагальної Реальності, що лежить в основі всіх явищ – конкретних і абстрактних, – часом викликала у нього такий захоплений стан, який порушував його впорядковані звичні думки і їх вираження [5, с.29-31].

За твердженням М. Ганді, щоби народ був гуманним, він повинен усвоїти життєдіяльності суворо дотримуватися тих моральних норм, які вбирає в себе релігія. Ототожнюючи поняття «мораль» і «релігія», М. Ганді вважав, що почуття релігійності потрібно прищеплювати людині з раннього віку, так як отримані в дитинстві враження і засвоєні настанови сильно вкорінюються в натурі людини, набуваючи форми звички. Крім морально-релігійного виховання необхідно також сприяти фізичному розвитку дитини, так як він підвищує працездатність в напрямі самопізнання і пізнання Бога. М. Ганді писав з цього приводу: «Людина гадає, а Бог робить» [2, с. 143]. Він стверджував, що в руках Господа знаходиться все, за винятком права кожної особистості на самовдосконалення, отже, кожна людина є володарем своєї долі.

Російський історик філософії Н.С. Кірабаєв, вивчаючи проблему загальнолюдських цінностей в індійській філософії, визначав за М. Ганді статус великого революційного гуманіста першої половини ХХ ст. Він писав: «У гандистському баченні світу існує чотири взаємопов'язаних і взаємовизначених поняття: істина, бог, кохання, і ненасильство. Сенси життя людини, як і суспільства в цілому, – служіння істині – Богу, яке полягає у постійному прояві любові і ненасильства» [6, с. 37-38].

Розроблене М. Ганді соціально-політичне і релігійно-філософське вчення, яке отримало назву «гандизм», стало ідеологією індійського національно-визвольного руху, основний принцип якого полягав у встановленні незалежності мирними, ненасильницькими методами, шляхом залучення до боротьби широких народних мас [3, с. 55].

Важливо підкреслити, що М. Ганді вніс помітний вклад у розуміння проблеми ідеї гуманізму. Ідея гуманізму в його філософії тісно перепліталася з такими психічними компонентами людської сутності, як емоції, розум і воля. У «гандизмі» ідея гуманізму носить дуалістичний характер: з одного боку, вона направлена в сторону матеріалізму і раціоналізму, з другого – релігійності й ідеалізму. Загальнолюдський гуманізм, зауявленням М. Ганді, служить великій меті – свідомій побудові ненасильницької загальносвітової цивілізації на Землі. Всі недоліки вчення «гандизму» можна звести до того, що М. Ганді виходив виключно з етичного підходу до приватного життя і міжнародних відносин, дотримувався анархістських концепцій про державу як абсолютне зло. Він також нехтував законами суспільного розвитку і політико-економічними закономірностями історичного процесу. Його соціальний ідеал – це соціальна утопія, а його основні ідеї пронизані суб'єктивізмом, релігійністю і волюнтаризмом [4, с.58-59].

Таким чином, М. Ганді є великим філософом і мислителем ХХ століття, в основі вчення якого було духовне співзвуччя гуманістичних ідей і їх прагнення на практиці реалізувати свої принципи. Він вірив, що загальнолюдська гуманність і соціальна справедливість обов'язково коли-небудь в майбутньому настануть, варто тільки всім людям перейматися людяністю, почуттям високої моральності і впевнено йти вперед, мужньо долаючи всі труднощі, що стоять на життєвому шляху кожної особи.

Список використаних джерел та літератури

1. Біблія. Новий Заповіт / Євангеліє від св. Матвія. – 5:17.
2. Ганди М. К. Моя жизнь / комм. проф. Р.А. Ульяновского. М.: Наука, 1969. 612 с.
3. Горев А.В. Махатма Ганди. Изд-е 2-е, перераб. и доп. М.: Международные отношения, 1989. 376 с.

4. Григорян Т. В. Общечеловеческий гуманизм в философии М.К. Ганди и Дж. Неру // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2012. № 6 (20): в 2-х ч. Ч. II. С. 56-59.
5. Датта Д. Философия Махатмы Ганди / Пер. с англ. А.В. Радугина. М.: Изд-во иностр. лит., 1959. 149 с.
6. Кирабаев Н.С. Человек как философская проблема: Восток-Запад. М.: Изд-во УДН, 1991. 279 с.
7. Открытие Индии: философские и эстетические воззрения в Индии XX века. М.: Художественная литература, 1987. 611 с.

Габрієла Ковєра
учениця 8-го класу
ЗОШ I – III ступенів №21 м. Житомира
(науковий керівник: учитель історії
вищої категорії **В. Ю. Гончарук**)

ІСТОРІЯ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР ВІД МИНУЛОГО – ДО СУЧАСНОСТІ

*«Немає нічого благородніше сонця,
яке дає стільки світла і тепла.
Так і люди прославляють ті змагання,
величніше яких немає нічого, –
Олімпійські ігри»*
Поет Піндар

Всім відомо, що спорт зміцнює здоров'я, виховує характер, робить людину сильною і витривалою, загартовує організм та піднімає настрій.

На інтенсивний розвиток спортивних змагань у Стародавній Греції впливав один із найважливіших елементів буття і культури стародавніх греків – агоністика – принцип змагальності, який реалізувався у різних областях життя (праці, мистецтві, спорті) з метою досягнення найкращого результату, визнання, прославлення у різних сферах діяльності, примноження особистого престижу і слави міст-держав. [1, с.17].

Таким чином, створювалася атмосфера змагальності, у якій людина мала можливість демонструвати свою майстерність, заслуги і виборювати першість. Перевага тіла і духу у такій атмосфері була поставлена вище походження і багатства. Людину вчили вірити в себе, у свої власні сили і можливості, у найвищі цінності людського життя [2, с.6].

Як і у будь-якого, народу, в греків були свої головні свята. Стародавні греки відзначали такі свята як Діонісії, Панафінеї, проводили Немейські, Піфійські та Істмійські ігри.

Олімпійські ігри Стародавньої Греції - це найбільші загально-грецькі змагання, які проводилися регулярно через 4 роки в Олімпії - невеликому містечку в північно-західній частині Пелопоннеського півострову.

Святкування Олімпійських ігор проходило у кінці серпня чи на початку вересня. Ігри проводилися надзвичайно урочисто і тривали в період свого розквіту до 5 днів. Спочатку вони були лише частиною свята на честь бога Зевса та інших богів, яким поклонялися давні греки. Потім вони перетворилися на самостійні спортивні змагання [3, с. 46].

В Олімпійських іграх брали участь лише вільнонароджені греки, які повинні були тренуватися впродовж 10-12 місяців до початку змагань. Останній місяць тренувань проходив у гімнасіях Олімпії, під час яких поєднувалися елементи загальноосвітнього курсу (навчання читання та письма) з інтенсивним курсом фізичної підготовки [4, с. 14]. Не допускались до участі в Олімпійських іграх вбивці, ті, хто не платив податки, хто був під слідством та жінки.

Щоб усі учасники та глядачі могли в один день зібратися разом, до проведення Олімпійських ігор розсилалися священні вісники. Саме вони проголошували про початок священного перемир'я - екехірії і оголошували дату початку змагань.

Програма ігор була цікавою і різноманітною. Спочатку виборювали першість тільки бігуни. На перших Олімпіадах вони долали 1 Олімпійський стадій, який дорівнював 192 м. Історія зберегла ім'я чемпіона Олімпіади 776 р. до н.е. Ним був пекар Кореб із Еліди. Самим важким видом змагань було п'ятиборство - пентатлон. До його складу входили: біг, стрибки в довжину, метання списа і диска, боротьба. Пентатлон демонстрував гармонійний розвиток атлетів. Крім пентатлона в програму давніх ігор входили змагання з кулачного бою, верхової їзди, панкратіону. Також, улаштовувалися гонки на колісницях.

Помітною частиною Олімпійських ігор було вшанування переможців. У перші ж хвилини після перемоги атлета у його рідне місто відправлялися доліхроми (вісники), щоб повідомити радісну новину. Сама церемонія складалася із двох етапів. Глашатай урочисто оповіщав весь стадіон про те, хто переміг у змаганнях, тобто став олімпіоніком. В останній день ігор біля вівтаря Зевса ще раз оголошувалися ім'я та батьківщина переможця. Він піднімався на бронзовий триніг. На його честь грали в труби три рази. Він отримував найвищу нагороду – оливкову гілку у формі вінка, яка зрізалася золотим ножом зі священного дерева, посадженого, згідно з легендою, Гераклом.

Кризові явища в давньогрецькому спорті набули особливої гостроти після завоювання грецьких держав римлянами. Останні Олімпійські ігри у Давній Греції відбулися в 393 році н.е. У 394 році н.е. імператор Феодосій I своїм указом заборонив їх проведення. Олімпійські ігри могли потрапити під заборону, тому що вони були присвячені Зевсу і починалися із принесення жертв. Не виключено також, що ігри були призупинені через недостатність коштів на їхнє регулярне проведення.

Сучасний олімпійський рух не можна розглядати без вивчення постаті його засновника — французького вченого та громадського діяча П'єра де Кубертена. Саме цій людині належить ідея відродити спортивні змагання на зразок тих, які проводили давні греки. Знайомлячись зі системами фізичного виховання молоді у різних країнах світу, він пропонує власну, де першість віддається не воєнізованим гімнастичним вправам, а рухливим спортивним іграм. [5, с. 216].

Перші Олімпійські ігри сучасності у 1896 році відкрив король Греції Георг I.

Найважливіші атрибути всесвітнього Олімпійського руху - це Олімпійська символіка, що включає прапор з п'ятьма кільцями, вогонь, салют, клятву, гімн, гасло, емблему, медалі, оливкову гілку і талісмани. Міжнародний Олімпійський Комітет використовує дані атрибути для просування в світі ідеї Олімпійського руху. На сучасних Олімпійських іграх нагородами є медалі з золота, срібла і бронзи, які вручаються трьом переможцям Олімпійських змагань, які зайняли перше, друге і третє місце відповідно. А оливкову гілку, як і у Давній Греції, отримує переможець.

Національна збірна України вперше заявила про себе на світовій арені в 1994 році на зимових Олімпійських іграх в Ліллегаммері. Саме тут фігуристка Оксана Баюл завоювала першу в історії незалежної України золоту медаль [6, с. 412]. З 1996 по 2018 роки Україну прославляли такі чемпіони як Лілія Підкопаєва, Катерина Серебрянська, Володимир Кличко, Яна Клочкова, Валерій Гончаров, Василь Ломаченко, Олександр Усик, Олена Підгрушна, Віта Семеренко та багато інших.

На Олімпійських іграх 2016 в Ріо-де-Жанейро українська збірна завоювала 11 медалей: 2 золоті, 5 срібних на 4 бронзових. На зимових Олімпійських іграх у Пхенчхані 2018 року наша збірна здобула лише 1 медаль, але вищого ґатунку – Олександр Абраменко виборов першість у змаганнях з фристайлу (акробатика).

Отже, з давнини Олімпійські ігри були головною спортивною подією всіх часів і народів. Багатовіковий Олімпійський рух подолав чимало перешкод на своєму шляху і був схильним до забуття. Але не дивлячись на всі негаразди, Олімпійські ігри живі і сьогодні. Сучасні Олімпійські ігри - це захоплюючі всесвітні змагання, що вражають красою та видовищністю і багато в чому відрізняються від своїх попередників.

Список використаних джерел та літератури

1. История физической культуры и спорта: Учебник для институтов физической культуры / Под ред. В.В. Столбова. М.: ФиС, 1983. 359 с.
2. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта :пер. с венгр.; под общ. ред. В.В. Столбова. Москва: Радуга, 1982. 399 с.
3. Булатова М. М. Культурное наследие Древней Греции и Олимпийские игры. К.: Олимп. лит., 2012. 408 с.
4. Олимпийский спорт: в 2 т. Т. 1 / В.Н. Платонов, М.М. Булатова, С.Н. Бубка, Р. Барни, К. Георгиадис, С.И. Гуськов. К.: Олимп. лит., 2009. 736 с.
5. Оликова В. Люди и игры: У истоков современного спорта: Пер. с чешского. Москва: ФиС, 1985. 249 с.
6. Солопчук М.С. Історія фізичної культури і спорту. Кам.-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. 236 с.

Вероніка Невмержицька

студентка IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Особистісний потенціал найкраще розкривається через взаємодію з іншими. Тому здійснювати індивідуальну освітню траєкторію не можливо без гри на уроках.

Метою статті є розкриття ролі емоційних процесів у вивченні шкільного матеріалу з допомогою гри, та розглянути класифікацію дидактичних ігор.

Дидактична гра – це гра, яка допомагає вчителю не тільки урізноманітнити навчання, але й організувати процес розумового розвитку дитини. Використання дидактичних ігор на уроках історії дає можливість не тільки нейтралізувати зверхність, монотонність оповіді учителя, стимулювати позитивні емоції, але й створити атмосферу здорового змагання, яке змушує школяра не просто механічно згадувати відоме, а й мобілізувати всі свої знання, думати, добираючи відповідне, зіставляти та оцінювати.

У дидактичних іграх процес навчання набуває інших, незвичайних форм навчання – політ фантазії, самостійний пошук, новий погляд на звичайні ситуації, переосмислення фактів. Гра створює атмосферу здорового змагання, змушує по-новому використовувати накопичені знання й застосовувати їх не тільки механічно, але й відповідно до умов гри. Важливим є ще те, що не під тиском обставин, а за бажанням самих учнів,

під час навчальної гри відбувається багаторазове повторення матеріалу в різноманітних формах[2, с. 119-121].

Особливо необхідним є впровадження дидактичних ігор у 5 класі, адже це перший етап знайомства з історією. Таким чином дидактичні ігри можуть стати хорошою мотивацією. Дидактична гра є одним із чудових способів мотивувати учнів до навчальної діяльності та сформувати в них пізнавальні інтереси [1, с. 37-38].

У вітчизняній методиці вивчення історії ігри почали використовувати ще на початку ХХ ст. Це були ігри-драматизації, розігрування вистав. Активно проповідував цей метод А Гартвіг. Значно пізніше М. Короткова здійснила свою класифікацію дидактичних ігор на декілька видів. До першої категорії відносяться ділові ігри, які допомагають змодельовати ситуацію. Сюди відносяться ігри-дослідження та ігри обговорення. До другої дослідниця відносить ретроспективні ігри, з допомогою яких моделюється ситуація і учень може стати учасником, або свідком минулих подій. Популярністю серед вчителів користуються ігри побудовані за певним алгоритмом: кросворди, ребуси. Дидактична гра-стратегія має ознаки і ретроспективних і ділових ігор.

Наближеність навчання та реальних подій історії, поєднання ігрових елементів у єдине ціле, виокремлення реальних життєвих ситуацій наближає гру-стратегію до гри-дослідження. Якщо взяти до уваги те, що у стратегії відпрацьовується манера поведінки, виконання обов'язків певної особи, то все це наближає «стратегію» до рольової гри. Щодо відмінностей між ними, то остання має сценарій, за яким розвивається сюжет, а у грі-стратегії сюжет самої гри стає наслідком поведінки її учасників. Ще однією перевагою останньої є об'єктивне відтворення чітко визначеної стратегії поведінки з можливими варіантами вирішення та альтернативою вибору. Рольова гра більше зорієнтована на демонстрацію акторських здібностей [3, с. 191].

При використанні ігор є доцільним дотримуватися умов їх послідовного чергування: не імітаційні та ігри-імітації. А результат дидактичних ігор залежить як від планування та ціліспрямованості вчителя, так і від систематичного їх застосування. Найкраще використовувати чотирьохступеневу структуру гри: підготовка, введення, власне гра та підведення підсумків. Давайте розглянемо кілька прикладів ігор.

Гра «Мнемотехніка» спрямована на тренування пам'яті. Необхідно до початку уроку підготувати 10-20 слів (прізвищ, термінів, назв) з теми, яка вивчається. Вчитель зачитує їх – учні не записують. Після цього на протязі 1-2 хвилин учні їх відтворюють у зошиті. Переможцем виявляються той, що запам'ятав найбільше слів. Результати покращуються з кожним наступним уроком.

Гра «Реставрація» допоможе не тільки попрацювати з текстом, а й відпрацювати вміння створювати конспект та працювати з ним. На уроці учні отримують текст зі скороченнями, умовними позначеннями, без крапок з пропусками для загальноновживаних слів. Завдання класу полягає в тому, щоб відновити текст та збільшити його. На принципах цієї гри можна провести гру «Зашифруйте текст». На відміну від початкового варіанту учні мають скоротити текст на скільки це можливо.

Гра «Блеф-клуб» може використовуватися у якості анонсу курсу або перед вивченням теми. Вчитель готує серію запитань таких, як «чи вірите ви, що» з можливими відповідями так або ні і задає їх або до всього класу, або обирає двох учнів і влаштовує між ними поєдинок. Учні з готовністю дізнаються подробиці та отримують стимул для активізації пізнавальної діяльності.

Отже, оскільки завдання сучасної школи не обмежуються навчанням, а повинні виховувати та формувати в учнів загальнолюдські та національні цінності, впроваджувати на практиці цінності демократичного суспільства. Толерантність, повага до інших, соціальна активність, верховенство права, громадянська відповідальність, моральна свідомість – основні характеристики сучасного громадянина України. Тому дидактичні ігри найкраще допоможуть у реалізації цих цілей.

Список використаних джерел та літератури

1. Букатов В. М. Педагогические таинства дидактических игр: Учебное пособие. М.: Московский психолого-социальный институт/ Флинта, 1997. 96 с.
2. Григорьев В. М. Педагогическое руководство игровой деятельностью подростков: автореф. дис... канд. пед. наук. М., 1984. 23 с.
3. Короткова М. В. Студеникин М. Т. Методика обучения истории: Книга авторизованого изложения. М., 1993.

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО XX СТ.

Альона Дубровська

учениця 9-го класу

Білошицівської ЗОШ І-ІІ ступенів

Коростенського району Житомирської області

(науковий керівник: вчитель географії *М. Е. Еслан*)

БОГДАН ЗВІЗДЕЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ДРЕВНІХ ДРЕВЛЯНСЬКИХ ГОРОДИЩ

За останні десятиліття наука досягла значних успіхів у розробці історії найдавнішого минулого Київської Русі – від часу її виникнення і до падіння під ударами орд Батия в середині XIII ст. Важливу роль у вивченні цього періоду відіграє археологія. Дуже часто повна відсутність, або ж крайня фрагментарність письмових джерел визначає її вирішальне значення у висвітленні того чи іншого кола проблем.

Об'єктивному аналізу історико-культурних процесів сприяють дослідження наукової спадщини провідних вчених, громадських і культурних діячів, а також персоналій, які зробили важливий внесок у розвиток вітчизняної науки.

Зокрема, вивчення наукової спадщини археолога Богдана Андрониковича Звіздецького, який став фундатором сучасної археології древлян, сприятиме актуалізації краєзнавчих досліджень, що суттєво збагачує новими ідеями вітчизняну історичну науку.

Отже, метою дослідження є вивчення наукової спадщини Б.А. Звіздецького, яке дозволить виконати такі завдання:

- охарактеризувати Б.А. Звіздецького як фундатора археології древлянської землі;
- розглянути питання хронології древлянських городищ на основі результатів розвідок і розкопок Б.А. Звіздецького;
- ознайомитись з висновками розкопок Б.А. Звіздецького щодо особливостей топографії та планування древлянських городищ;
- ознайомитись з соціально-економічним розвитком регіону напередодні утворення єдиної Давньоруської держави.

Дослідження древлян стало завданням життя Б.А. Звіздецького ще з часів його вступу до аспірантури Інституту археології АН УРСР у 1986 р. Першою серйозною самостійною роботою на теренах Древлянщини стала експедиція до Малину. В 1991 р. вчений очолює Житомирську археологічну експедицію ІА НАН України. Також проводяться розкопки в

древлянських поселеннях на території Гульська, Новограда-Волинського (Звягель), Коростеня.

До пера Б.А. Звіздецького належать такі публікації, як «Дослідження давньоруського Возв'язля у 1992 – 1993 рр.», «Основні етапи розвитку стародавнього Малина», «Стародавній Звягель», «Стародавній Іскоростень за матеріалами розвідки 1994 р.», «Городища IX - XIII ст. на території літописних древлян», «Про час виникнення та соціальну типологію древлянських градів IX-X ст.», «Про кордони Древлянської землі», «Племінні «гради» VIII-X ст. – найдавніший тип східнослов'янських міст (на прикладі Древлянської землі)» та ін.

Наприкінці I тис. н. е. древляни заселяли величезні лісові масиви поліської зони Дніпровського Правобережжя, виправдовуючи, таким чином, свою племінну назву, яка означала буквально – лісовики, лісові люди. Племінні межі Древлянської землі були зумовлені природними бар'єрами[2, с.47-58].

За підрахунками Б.А. Звіздецького, загальна площа Древлянської землі наприкінці I тис. н. е. складала не менше 28 тис. кв. км. Найбільш щільно були заселені береги основних річок, що протікають по території Древлянської землі – Ужа, Ірші, Тетерева, Норині, середньої частини течії Случі та її невеликих притоків – річок Церем, Смолка, Корчик і Тня. Великі лісові масиви у межиріччях і на вододілах, як і на півночі до того ж були сильно заболочені, залишалися незаселеними аж до епохи пізнього середньовіччя [1, с. 25].

Аналізуючи публікації Б.А. Звіздецького ми знаходимо відомості щодо хронології древлянських городищ. Зокрема відомо, що перші древлянські укріплення («гради») виникли у VIII ст. (Малин). У IX-X ст. виникають і функціонують два десятки подібних укріплень, включаючи і два зафіксованих у літописах міста – Іскоростень (Коростень) та Вручий (Овруч). У XI ст. більшість «градів» племінного періоду перестають функціонувати. У цей час існують лише 5-8 городищ.

Практично всі городища Древлянської землі, що існували у XII—XIII ст., припиняють своє існування у середині XIII ст. Ніби за інерцією продовжується життя на Малому городищі Городського (Коростишівський р-н) і, ймовірно, затухає у XIV ст. Поступальність розвитку протягом всієї історії, починаючи з IX ст., демонструє лише Овруч, адміністративний центр спочатку Древлянської, а з включенням останньої до складу Давньоруської держави - один із центрів Київської землі [5, с. 61-62; 4, с. 42-56].

Важливу роль при виборі місця для будівництва укріплення мала топографія місцевості. Як правило, стародавні будівельники вибирали важкодоступні ділянки з розчленованим рельєфом, намагаючись максимально використати для засобів оборони його природні властивості.

Б.А. Звіздецьким було розглянуто особливості топографії і планування городищ Древлянської землі. Всього вдалося отримати відомості про 38 укріплень, розташованих в 33 населених пунктах. Немає достовірних даних про топографію городищ в Овручі та Корці. Більшість древлянських городищ належить до типу простих мисових [1, с. 52-57].

Археологічні та писемні джерела свідчать, що саме «гради» були найдавнішим типом східнослов'янських міст, де концентрувалися представники правлячої верхівки – князі, «мужи лучшие», дружина. Найважливішими функціями цих перших східнослов'янських міських утворень були: адміністративно-політична, редистрибутивна (концентрація та перероз поділ додаткового продукту), а також культова. Втрата найбільш суттєвих функцій вела до неминучої загибелі «граду». Не став виключенням і регіон Древлянської землі, яка була з XI ст. складовою частиною Київщини. Тут у XII - середині XIII ст. функціонувало 31 укріплення, тобто до п'яти безперервно існуючих наприкінці X - XI ст. додалося ще 26. Цікаво зазначити, що 18 з них були засновані на нових місцях і лише 8 зайняли незаселені у XI ст. укріплення племінного періоду, незначно реконструювавши їх згідно з вимогами давньоруської фортифікації [3, с.77-87].

Князівська влада постійно потребувала найбільш повного освоєння підвладних земель з метою отримання нових джерел додаткового продукту, необхідного для повноцінного функціонування державних та ідеологічних інститутів.

Підбиваючи підсумки, відзначимо, що древлянський племінний союз наприкінці I тис. н. е. займав обширні простори Правобережжя Українського Полісся у межиріччях Дніпра – Тетерева, Случі та Горині. Загальна площа племінної території складала не менше 28-29 тис. кв. км. Її межі визначалися природно-географічними умовами та рельєфом регіону. На підставі аналізу археологічного матеріалу, отриманого в ході досліджень, на племінній території древлян можна виділити два десятки укріплених поселень з культурними нашаруваннями кінця I тис. н. е. Є всі підстави пов'язувати їх з безіменними «градами» древлян, що згадуються «Повістю минулих літ» при висвітленні подій 945-946 рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Звіздецький Б. А. Городища IX–XIII ст. на території літописних древлян. К., 2008. 176 с.
2. Звіздецький Б. А. Про кордони Древлянської землі // Археологія. 1989. № 4. С. 47-58.
3. Звіздецький Б. А. Про час виникнення та соціальну типологію древлянських градів IX-X ст. // УІЖ. 1990. № 3. С. 77-87.

4. Звиздецкий Б.А. О времени существования летописного Городеска // СА. № 4. 1990. С. 42-56.

Сергій Майстер

студент I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: ст. викл. **М. В. Хададова**)

КРИТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

В українській і, особливо, в російській історичній літературі постать князя Ярослава Мудрого подана лише у позитивному світлі. Мало того, у 2008 р. він став найвеличнішим українцем усіх часів і народів. Однак із постаттю цього князя, який жив тисячу років тому, пов'язано багато цікавих фактів, яких не можна ігнорувати через принцип об'єктивності.

Мета нашої статті – дослідити найпоширеніші міфи про правління і діяльність великого київського князя Ярослава Мудрого.

Міф № 1. Вважається, що Ярослав був справжнім наступником свого батька Володимира Великого, який завершив усі його починання, дуже люблячи і поважаючи його. Ця думка вперто підтримується російськими істориками і Православною церквою.

Насправді не все так просто. Матір'ю князя була полоцька княжна Рогнеда, яка свого часу втратила батька і братів та була згвалтована Володимиром. Оскільки княжич не жив з батьком, можна зробити висновок, що Ярослав не міг плекати до нього теплих почуттів. У 1014 р., спираючись на новгородських городян і варязьких найманців, він припинив виплачувати Києву данину і почав карбувати власну монету, зазіхнувши на монополне право великого князя. Володимир готував похід на Новгород, але 15 липня 1015 р. помер.

Міф № 2. Ярослав ніколи не збирався відмовлятися від боротьби проти Святополка і його тестя Болеслава Хороброго. Проте після поразки у битві над Західним Бугом у 1018 р. Ярослав разом із декількома зброєносцями утікає до Новгорода, залишивши Київ напризволяще. Однак він і там не збирався залишатися, намірившись тікати далі, до Швеції, але «посадник Костянтин (син Добрині, а отже, дядько Ярослава) з новгородцями посікли лодії, на яких збирався відплисти невдатний полководець, і тим перешкодили замисленій втечі» [1, с. 204]. Не маючи іншого виходу, Ярославу довелося продовжувати боротьбу.

Міф № 3. Ярослав помстився Святополку за смерть своїх братів, розбивши його у чесній битві 24 липня 1019 р. на р. Альті. У літописах час і місце вирішальної баталії віднесено на день і місце убивства Бориса.

Таким чином, остаточна перемога Ярослава над Святополком подається читачеві як розплата за невинно пролиту кров, як кара з неба, як вирок долі.

Зовсім відмінний варіант подає Еймундова сага. За її твердженням, Святополка (Бурицлава) було підступно вбито ще до початку битви, деє під час його маршу на Русь. Цю акцію здійснила група варягів на чолі з героями оповідки Еймундом та Рагнармом, - з відома і за згодою Ярослава. Вони підстерегли, де буде розташований князівський шатер і вночі напали на сплячого князя[3, с.132]. Деякі дослідники (А. Лященко, Е. Ридзевська) вважають версію саги правдоподібною, коли, звичайно, відкинути фантастичні подробиці, якими надто розцвічено епічний переказ.

Міф № 4. Після загибелі Святополка Окаянного настали мирні часи, а період правління Ярослава (1019 – 1054) є вершиною політичної могутності Київської Русі.

Насправді не все так просто. У 1021 р. його небіж, полоцький князь Брячислав Ізяславич напав на Новгород, але довго там не втримався і незабаром повернувся до Полоцька. У відповідь Ярослав розбив Брячислава на р. Судомирі, але незважаючи на перемогу, відступив своєму племіннику два міста – Усвят і Вітебськ з прилеглими до них землями. Брячислав не був васалом київського князя, а Полоцька земля фактично вийшла зі сфери впливу Києва. Така самостійна політика проводилася і наступниками полоцького князя у подальші століття. Отже, Полоцьке князівство першим відділилося від Русі [2].

У 1023 р. молодший брат Ярослава Мстислав Тмутараканський напав на Київ, але не зміг його взяти через позицію київських бояр. Навіть після перемоги Мстислава у битві під Лиственном на Чернігівщині і втечі Ярослава до Новгорода київське боярство не збиралося міняти свій погляд на справи. Тоді між братами було підписано мирний договір, за яким Русь ділилася по Дніпру: Київ з Правобережжям залишився під владою Ярослава, тоді як Лівобережжя з Черніговом перейшло до рук Мстислава. Мстислав визнав себе васалом великого князя, проте існування величезного володіння, яке охоплювало Сіверщину і весь Південний Схід з Тмутараканню, перетворювало великокнязівську владу на політичну фікцію [1, с. 207-208]. Протягом 12 років Ярослав не міг наважитися на жодну серйозну політичну акцію без згоди й підтримки свого молодшого брата (як-от похід на Червенські міста у 1031 р.). Лише несподівана смерть Мстислава у 1036 р. дозволила об'єднати усі руські землі, за винятком, звичайно, Полоцької землі.

До часів князювання Ярослава відноситься і втрата Києвом Закарпаття, приєднаного Володимиром у 993 р., яке захоплюють угорці, з якими «тесть Європи» мав тісні династичні зв'язки (Закарпаття ж було під

угорською владою понад 900 років – до 1918 р.). Отже, територія Русі за Ярослава стала меншою, ніж за часів його батька.

У 1036 р. стався конфлікт Ярослава із Новгородом, внаслідок якого посадник Костянтин був кинутий за ґрати, відмінена уставна грамота 1019 р. і введена нова, яка так чи інакше обмежувала міські права. Це може свідчити про яскраво виражені автократичні замашки князя, які несподівано проявилися у рік смерті Мстислава.

Приблизно тоді ж Ярослав посадив у поруб свого молодшого брата Судислава з Пскова і протримав його більш як 20 років. У чому полягала провина наймолодшого княжича – невідомо, але швидше всього мали місце якісь політичні претензії Судислава, і до того ж досить серйозні. Лише 1059 р. Судислава було випущено на волю нащадками великого князя [1, с. 210].

Міф № 5. У літописах Ярослав описується як великий будівничий, що спорудив багато храмів, однак замовчується, що їх починав будувати ще Володимир. Наприклад, собор св. Софії за «Повістю минулих літ» був споруджений у 1037 р. на честь перемоги над печенігами (1036), хоча зараз історики говорять про причетність Володимира до будівництва собору. Доктор історичних наук Надія Нікітенко, підтримана кандидатом історичних наук В'ячеславом Корнієнком, висунула гіпотезу: храм закладено 4 листопада 1011, освячено 11 травня 1018, спорудження розпочав Володимир Великий, а завершив Ярослав Мудрий. Ця концепція побудована на підставі нової інтерпретації світських фресок та знайдених на них графіті, датованих 1018, 1019, 1022, 1023 і 1036 рр.; на підставі свідчень Іларіона та Тітмара. Цю гіпотезу знайшли достатньо переконливою для святкування у 2011 р. 1000-річчя заснування Софійського собору. [4].

Міф № 6. Ярослав, будучи «тестем Європи», підтримував мирні стосунки із усіма християнськими країнами і його дуже поважали.

На відміну від європейських країн, у Ярослава були напружені відносини із Візантією, що призвело до невдалого походу 1043 р., який виявився останнім походом русів на греків. Не домогшись перемоги у справжній війні, князь розпочав війну ідеологічну: Київ був прозваний «другим Константинополем», у ньому по аналогії із Царгородом з'явилися собор св. Софії і Золоті ворота, митрополитом став русич Іларіон, а сам князь прийняв титул «кесаря». Таким чином, Ярослав намагався показати Русь гідною суперницею Візантії.

Також Ярослава можна вважати першим фальсифікатором історії. Так, під пером Ярославових публіцистів Аскольд і Дір, останні представники династії Києвичів, трансформувалися у бояр Рюрика та загарбників київського престолу, а узурпатори Ігор і Олег – у законних володарів і речників правосуддя. Аналогічним чином виступ Володимира

проти старшого брата був інтерпретований як необхідний акт самозахисту перед удаваним автократизмом Ярополка. Усобиця, що виникла після смерті Володимира, була повністю поставлена на карб «окаянному» Святополку, тоді як Ярослав у цій досить сумнівній ситуації виглядав знаряддям цілком заслуженої розплати і вищого промислу.

Водночас старанно замовчуються хрещення 860 р., історія київської церкви до хрещення Володимира, антихристиянські «подвиги» Святослава, культурницькі заходи Ярополка, спроба Володимира запровадити іслам, ворожі стосунки «рівноапостольного» князя з митрополитом, неприхильне ставлення київських бояр до Ярополкового вбивці, політична програма Святополка і т.д., і т.п. [1, с. 232].

І нарешті, саме Ярослав Мудрий підписав своїм заповітом смертний вирок Київській Русі як єдиній державі.

Отже, Ярослав не був таким вже прославленим і успішним правителем, яким його змальовують літописи. На характер його правління наклала свій відбиток історична епоха, в якій він жив, і наше завдання полягає в об'єктивному і неупередженому дослідженні цієї особистості.

Список використаних джерел та літератури

1. Брайчевський М. Ю. Твори. К: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. 720 с.
2. Брячислав Ізяславич. URL: uk.wikipedia.org/wiki..
3. Древняя Русь в свете зарубежных источников. Древнескандинавские источники: Хрестоматия. М: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. 384 с.
4. Софійський собор (Київ). URL: uk.wikipedia.org/wiki.

Іван Василюк

студент IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ФОРМУВАННЯ СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ МОНАРХІЇ В ПОЛЬСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Станово-представницька монархія – це форма правління, за якої одноосібна, відносно сильна влада монарха обмежена владою станово-представницького органу, наділеного власною компетенцією. Вона є проміжним ступенем між монархією періоду феодальної роздробленості та абсолютною монархією. У багатьох країнах Європи станово-представницька монархія виникла в умовах оформлення станів й

ознаменувала певну централізацію управління державою, порівняно з феодалною роздробленістю. До неї входили представники духовенства, світських феодалів, городян (купців, ремісників). Такими органами були: в Англії – парламент (з 1265 р.), у Франції – Генеральні штати (з 1302 р.), в Іспанії – кортеси (з кінця XII – початку XIV ст.), у Швеції – риксдаг (з 1435 р.), у Данії – ригсдаг (1468 – 1660), у Польщі, Угорщині, Чехії – сейми (з XIV – XV ст.) тощо. Станово-представницькі органи скликалися монархами для схвалення їхньої політики в найважливіших галузях державного управління [7]. Така форма держави була типовою для певної стадії феодалізму, що характеризувалася зростанням міст і розвитком товарно-грошових відносин, та, як правило, стала засобом подальшої політичної централізації країн [5, с. 162].

Тема нашого дослідження в різних контекстах виступала предметом наукових пошуків низки вітчизняних та зарубіжних дослідників: В. Ярового, П. Рудякова, С. Нікітіна, І. Білявської, В. Королюка, І. Міллера, К. Ліванцева. На думку багатьох дослідників, у Польщі станова монархія мала суттєві особливості, які мали значний вплив на весь подальший розвиток держави.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати суть та особливості процесів формування станово-представницької монархії в Польській державі протягом XIV – початку XVI століть.

У другій половині XIV – XV ст. у Польщі оформилась і стабілізувалась нова форма феодалної держави – станова монархія, при якій королівська влада була обмежена станово-територіальним представництвом (сеймом). При проведенні своєї політики королі спиралися насамперед на шляхту. За підтримку короля шляхта вимагала привілеїв, які зміцнювали її позиції, підриваючи в той же час центральну владу. Уже статuti Казимира III посилили позиції шляхти та сприяли її висуненню на перше місце в політичному житті держави.

Політичний вплив магнатства в Польщі особливо посилювався після смерті короля Казимира III (1370 р.). Прагнучи обмежити королівську владу у своїх інтересах, магнатство і зрештою добилося опублікування в 1374 р. в Кошице привілею, за яким феодали звільнялися від усіх повинностей, крім військової служби й незначного податку у 2 гроші з лана землі (з 25 га). У такий спосіб Кошицьким привілеєм Людовика Угорського було закладено основу для юридичного оформлення станових привілеїв польських феодалів та обмеження королівської влади. Цей привілей перетворив шляхту й магнатів (панів) на один панівний, привілейований стан – дворянство [6].

Подальше зростання політичної ваги шляхти в суспільстві пов'язують із виникненням і діяльністю станово-представницьких установ. З останньої чверті XIV ст. в Польщі регулярно скликалися

загальнодержавні з'їзди феодальної верхівки, на яких вирішувалися найважливіші питання внутрішнього й зовнішнього життя країни. У роботі цих зібрань брали участь представники різних верств населення: шляхта, королівські й земські чиновники, керівництво міст та ін. Згодом загальнодержавні з'їзди набули характеру станово-представницької установи й стали називатися вальним (загальним) сеймом. Удільні з'їзди провінційної феодальної знаті, т. зв. земські сеймики, виконували функції органів місцевого самоврядування. З часом такі сеймики перетворилися на станово-представницькі органи на місцях, оскільки в їх роботі почали брати участь усі місцеві феодала [2].

Вершиною шляхетських привілеїв у XV ст. були Нешавські статuti 1454-го року короля Казимира IV Ягеллончика. Вони спрямовувалися проти домінуючого становища в державі магнатів, але водночас наносили серйозний удар політичним правам міст та обмежували королівську владу, надаючи шляхті право обирати власні земельні суди. Було заборонено об'єднувати в одних руках найважливіші посади: старости, королівського намісника і воєводи. Король обіцяв, що без згоди шляхти на загальному земському з'їзді центральна влада не буде видавати нових законів і починати війни. Цим було завдано істотного удару по політичних позиціях великих феодалів. Особливо привертають увагу ті пункти статутів 1454 р., які звільнили шляхту від суду королівських чиновників (шляхтич підлягав суду старости тільки тоді, коли звинувачувався у вбивстві, підпалі, зґвалтуванні чи був спійманий під час “наїзду” – збройного нападу). Це ставило всю законодавчу діяльність у країні під контроль шляхетських сеймиків [3].

Становлення інституту земських сеймиків сприяло також тому, що було впорядковано проблему представництва шляхти у вальному сеймі. У 1496 р. король Ян Ольбрахт підписав Пьотркувський привілей. Згідно з ним станово-представницький орган – вальний сейм – перетворився на двопалатний і складався із сенату (магнати й вищі урядовці) та шляхетської депутатської палати (депутати, обрані на шляхетських сеймиках у воєводствах) – посольської хати [1, с. 163]. З цього часу між двома палатами розпочалося непримиренне протиборство за вплив на короля та при вирішенні державних справ. Водночас ішла боротьба між сеймом та королем за верховенство.

Наступний польський король Олександр Ягеллончик (1501 – 1506) намагався запровадити єдиновладдя сенату. Так, згідно з Мельницькими привілеями 1501 р., влада в країні переходила до сенату, який складався з членів королівської ради, проте король позбавлявся права призначати сенаторів. Потрапити до сенату могла лише та людина, яка обіймала певні посади, досягла вершин у службовій ієрархії. Оскільки шляхті не подобалися ці нововведення, вона зробила все можливе, щоб

Мельницький привілей так і не набрав чинності. У 1505 р. зусиллями шляхти на черговому сеймі в Радомі була прийнята конституція, яка починалася словами “*Nihil novi*” (“Жодних нововведень”) [2, с. 105]. Вона завершила процес оформлення польського сейму як вищого законодавчого органу влади, у якому вирішальний голос належав посольській хаті, яка складалася з депутатів шляхетських сеймиків.

Так був сформований механізм прийняття законів у польському королівстві, який складався з трьох елементів: монарха, сенату й посольської хати. До сенату входили сановники, які обіймали вищі церковні й світські посади (єпископи, воєводи, каштеляни, міністри). До посольської хати – обрані земськими сеймиками представники воєводств. З цього часу вальний сейм приймав закони, затверджував податки та ухвалював рішення про скликання ополчення. Згодом до його компетенції увійшов також контроль за діяльністю уряду, дотримання ним законів держави.

Окрім конституції, Радомський сейм 1505 р. прийняв законодавчий статут, складений канцлером Яном Ласким. Статут був кодифікацією законодавства Казимира III, Людовика Угорського та королів династії Ягеллонів. Політична перемога шляхти позначилась і на цьому документі. Радомський сейм прийняв також ще ряд рішень, спрямованих проти міст, селянства і, до певної міри, духовних феодалів. Перемога політичної програми шляхти над магнатською відбулася за рахунок вирішального обмеження прав королівської влади [5, с. 164].

Історики зазначають, що спроба зміцнення королівської влади була зроблена вже при Сигізмунді I Старому (1506 – 1548). Спираючись на підтримку вищих сановників та на окремих представників світського й духовного магнатства, король розраховував провести ряд реформ, спрямованих на обмеження деяких станових привілеїв шляхти. Проте ці реформи не вдалося втілити в життя, а стосунки короля із шляхтою загострилися. На сеймі 1514 р. духовенство зуміло добитися звільнення своїх земельних володінь від будь-яких воєнних повинностей. Услід за ними виступили магнати й шляхта. Їх особливо дратувала перспектива створення постійної армії, підвладної королю [6]. Очевидно, для посилення королівської влади, позбавленої міцної соціальної підтримки, у Польщі не було сприятливих умов, а розрахунки короля на використання конфлікту між магнатством та шляхтою при опорі на вище чиновництво виявились помилковими. На сеймах 1538-го та 1538 – 1539-их років король змушений був піти на поступки шляхті, прийнявши в основному всі її вимоги.

Отже, особливістю станової монархії в Польщі був той факт, що вона не підготувала переходу до абсолютної монархії. У міру ослаблення

королівської влади зростало свавілля магнатства й шляхти, з'явилися перші ознаки феодальної анархії.

Список використаних джерел та літератури

1. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія. Навчально-практичний довідник. Х. : Ранок, 2011. 416 с.
2. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило та ін. К. : Либідь, 2001. 632 с.
3. Історія південних і західних слов'ян / Під ред. С. А. Нікітіна, І. М. Білявської, І. Н. Частухіна. К. : Радянська школа, 1959. 558 с.
4. История южных и западных славян / Под ред. И. М. Белявской, И. А. Воронкова, В. Г. Карасева, И. В. Созина. М. : Изд-во Московского ун-та, 1969. 536 с.
5. История Польши: В 3 т. Т. 1 / Под ред. В. Д. Королюка, И. С. Миллера, П. Н. Третьякова. М. : Изд-во Академии наук СССР, 1954. 584 с.
6. Ливанцев К. Е. Сословно-представительная монархия в Польше, её сущность и особенности (II половина XIV – конец XVI вв.): монография. Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. 80 с.
7. Станово-представницька монархія. URL: uk.wikipedia.org/wiki.

Марія Хилевич

студентка I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

РУХ БОГОМИЛІВ У БОЛГАРІЇ ТА БОСНІЇ В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Серед всіх релігійних течій у слов'янських країнах головними були дві християнські віри – католицизм і православ'я. Перша з них була прийнята західними і частково південними слов'янами, тоді як православ'я сподобалося східним і решті південних слов'ян. Однак у середньовіччі в Болгарії та Боснії широкого поширення набуло богомільство, яке не мало жодного відношення ні до Риму, ні до Константинополя. Тому ця течія заслуговує неабиякої уваги істориків.

Метою статті є дослідження руху богомилів у Болгарії та Боснії в добу середньовіччя.

Серед історіографічних досліджень слід звернути увагу на праці: А. П. Власто «Запровадження християнства у слов'ян»; В. І. Ярового «Історія

західних і південних слов'ян»; Д. А. Таєвського «Християнские ереси и секты I-XXI веков» [1, 2, 3].

У першій половині X століття в Болгарії відбувається утвердження феодальних відносин, що призвело до масового закабалення селян. Народне невдоволення вилилося в антифеоальний рух, який проходив під релігійними гаслами. Цей рух звався богомільство. Дехто говорить, що така назва походить від того, що богомили вважали себе милими Богу, але більшість дослідників схиляється до думки, що вони так звались на честь свого першого проповідника Богомила.

Спочатку богомільство було добре законспіровано, лише після ретельних розшуків, влаштованих імператором Олексієм Комніним, вдалося обманним шляхом заманити в пастку і викрити главу секти, ченця Василя, і разом з ним дванадцять апостолів (старшин). Та не зважаючи на удар по керівництву, богомільство продовжувало розвиватися і зазнало свого найбільшого розквіту у XI-XII столітті [3, с.56].

Богомили були водночас дуалістами і «пуританами». Їхній дуалізм полягав у тому, що вони вірили, що Сатана, або Сатанайл, старший син Бога, який збунтувався проти Нього, був творцем Всесвіту. Отож уся матерія походить від автономної грішної першооснови, яка веде війну з Богом. Наші тіла та їхня життєдіяльність є нечистими і не можуть бути очищеними від гріха. Сатана створив людське тіло, лише душа від Бога. Вони були пуританами в тому, що відкидали більшість церковних догм і обрядів як надбудову, створену людиною без дозволу Христа, вважаючи, що це ілюзія, нав'язана нам Сатаною [1, с.272]. Богомили не признавали церковних ікон та книг, окрім частини Псалмів із Старого Заповіту та вчення Ісуса з Нового Заповіту. Вони бажали уникнути всіх тенет матеріального, зректися всього і намагалися молитися як можна частіше, промовляючи при цьому лише слова молитви «Отче наш», вважали себе найчистішими з усіх християн.

Богомили проповідували рівноправ'я, пояснюючи це тим, що хоча тіло Адама і Єви було створено від Сатани, але Бог оживив і втілив душу, тому Єва отримала, як і Адам, від Бога всі духовні явища. Також богомили відкидали створення жінки з ребра Адама. Відкидали від Єви вину гріхопадіння, і що вина за всі біди, які творяться в середньовічному світі, лежить на церкві. Жінки, як і чоловіки, мали право вступати до богомільства, проповідувати [4].

Богомільський рух набув великого розмаху. Він охопив здебільшого селян, але чимало прихильників знайшов і серед городян. Прихильники богомилів удавалися, навіть, до збройних форм боротьби. Така їхня діяльність підривала могутність феодалів, церкви й царської влади [2, с.209].

З Болгарії богомільська єресь прийшла в Сербію і, якби не жорсткі заходи Стефана Неманича, вона б прижилася і тут. Після Сербії, вчення потрапило в Боснію, а звідти перейшло вже в Далмацію і Італію. У Боснії прихильників цієї релігії називають «патаренами». Цей термін не вивчений досі, найбільш вірогідною є теорія походження слова від «patarenius» і «ex patre» - віруючі в походження Святого Духа від Батька [5].

У цих регіонах їхня релігія трохи відрізняється від болгарської, виникає своя церква, вищий глава якої називався «дід». Священиків називали «гостями» або «старцями». Загальна назва для них була «стройнікі». На деякий час богомільство, навіть, стає вірою тутешніх панів і правителів. Тут богомили визнають святих, поклоняються хресту, одружуються і в повній мірі насолоджуються мирськими насолодами. Незважаючи на це, і католики, і православні продовжують залишатися їх головними противниками.

Саме в Боснії богомільство протрималося найдовше, це пояснюється відсутністю центральної влади, постійною боротьбою між католицькою та православною церквою, а також близькістю законів богомилів з антицерковним та антифеодальним прагненням народних мас.

Після бана Куліна, який ставився толерантно до богомилів, Боснія потрапляє під атаку Римської курії через успіх богомільського вчення, тому бан присягає на вірність Папі Римському. Папа, закликаючи до хрестових походів, сердито писав, що єретики в ній публічно сповідували свою віру «як ламії, годують голими грудьми» [5]. Боснійський бан Нінослав (1233-1250) був в нелегкому становищі. Він спочатку не особливо звертав увагу на заклики Папи Римського, але злякавшись його активності, був готовий дозволити його людям спокійно проповідувати «віру істинну». Папа зазначає, що Боснія «схожа на пустелю з чагарниками, сповнена колючок і кропиви, і стала осередком гадюк» [5]. Коли Нінослав зауважив, що агресія починає робити замах на його суверенні права, підтримуючи насправді інтереси Угорщини, він змінив свою політику і пішов в бій. Війна тривала з 1234 до 1239 рр. Католицьке військо очолив угорський князь Коломан. Спочатку мадярам не щастило, але згодом на їхню сторону перейшов один з боснійських możnowładców і вони почали перемагати. В 1239 р. католицьке військо залишило територію Боснії, загроза з боку Угорщини зовсім зникла у 1241 р., коли на її територію напали татари-монголи. Нінослав відновлює свою владу і в 40-х роках XIII ст. знову виникає конфлікт між ним та папою римським. Для того, щоб не розпочалася війна, він присягає на вірність Папі, але функції управління державою продовжують виконувати «Дід» і

дванадцять апостолів (старшин). Лише після смерті бана в 1253 р. Боснію було підкорено і поділено на декілька областей.

На початку XIII ст. богомільство починає занепадати в Болгарії, а з середини XIV ст. і в Боснії. Влада або переслідувала прихильників ересі, або толерантно ставилася до них, коли цього вимагала політична ситуація.

Після турецької окупації Боснії ця єресь остаточно занепадає, а боснійці, які в минулому так і не зробили вибору між православ'ям та католицизмом, були навернені в іслам.

Отже, богомільство справило важливу роль на розвиток середньовічної Болгарії та Боснії, хоча серед них мало і певні особливості. Воно посприяло підкоренню Болгарії Візантією та поширенню серед боснійців мусульманства, а також утворенню в Європі різних релігійних сект – від павликіан до альбігойців. Рух богомилів залишився яскравою сторінкою в історії слов'янських народів Балкан.

Список використаних джерел та літератури

1. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян: вступ до середньовічної історії слов'янства. К.: Юніверс, 2004. 272 с.
2. Таєвський Д. А. Христианские ереси и секты I-XXI веков. М.: Интрада, 2003. 56 с.
3. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило та ін. К.: Либідь, 2001. 632 с.
4. Богомільство. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
5. Богомільство в Боснии: краткая история Владимира Чоровича. URL: http://www.balkanik.ru/2015/06/blog-post_13.html

Антон Волківський

студент I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ЗАГИБЕЛЬ ЦАРЕВИЧА ДИМИТРІЯ УГЛИЦЬКОГО В ІСТОРІОГРАФІЇ

Протиріччя про те, від чого загинув останній син Івана IV Грозного в Московському царстві царевич Дмитрій Углицький (1591) не вщухають і до сьогодні. Дехто з істориків вважає, що царевич загинув випадково, під час гри у ножички, а деякі навпаки, що його було вбито за наказом Бориса Годунова. Ніхто не знає, що було б з Росією як би царевич не загинув,

можливо не настав би «смутий час», або навпаки все могло обернутися ще гірше.

Метою статті є аналіз різних думок істориків щодо причин смерті царевича і спроба пошуку об'єктивної оцінки у цій проблемі.

Проблема смерті царевича була проаналізована у працях дорадянських істориків (М.М. Карамзін, В. Ключевський та ін.), радянських (В. Кобрін, О. Зімін та ін.), сучасних (А. Сахаров та ін.), а також у зарубіжній історіографії (Д. Горсей, К. Буссов та ін.). Збереглися також матеріали слідчої справи комісії під керівництвом В. Шуйського.

Сумна доля царевича була зумовлена самими обставинами його народження. Його мати була сьомою дружиною царя. Хоча за церковним звичаєм цей шлюб не був законним, тому Дмитро не мав прав на престол. Але все ж, це був син царя, і право кровної спорідненості за ним було.

15 травня 1591 року в Угличі під час гри у ножички при нез'ясованих обставинах загинув царевич Дмитро, син останньої дружини Івана Грозного, Марії Нагої. Ця подія викликала заколот. Урядом була сформована слідча комісія для з'ясування обставин смерті. Комісія опитувала всіх присутніх і вияснила, що в царевича часто траплялися напади епілепсії. У слідчій справі були висновки про те, що причиною смерті царевича було ненавмисне самогубство, проте чутки приписали провину за цю смерть Борису Годунову.

Багато істориків, починаючи з М. М. Карамзіна, відкрито звинувачують Бориса Годунова у цьому злочині. Історичні джерела, оповідання ілюструють подробиці його вбивства, однак ніхто з авторів творів ніколи не був очевидцем углицьких подій. Здавалося б, що багато фактів говорять проти Бориса. Адже саме він у результаті отримав владу в 1598 р. Більшість істориків вивчаючи смерть молодого царевича спиралась на висновки слідчої комісії, хоча й не всі це визнавали. Сам В. Шуйський при вступі на престол Лжедмитра він, визнавши нового царя, заявив, що не бачив в Угличі тіла убитого царевича. Оволодівши царським трон, той же Шуйський оголосив урочисто: царевича Дмитрія було вбито людьми Годунова і встановив шанування нового святого мученика [1].

У зв'язку з цим дореволюційний історик М. Костомаров писав: «Слідча справа для нас має значення не більше, як одного з трьох показань Шуйського, і до того ж такого свідчення, якого сила була знищена двічі ним же самим» [2]. Деякі дослідники вважають, що свідчення угличан про трагічну смерть царевича були отримані під тиском і погрозами. Р. Г. Скринніков же зазначає, що комісія не переслідувала своїх свідків, і зазначає: «Однак давно виникли підозри щодо того, що оригінал «углицької справи» піддався фальсифікації. Навіть при побіжному огляді кидаються в очі сліди його поспішної обробки. Хтось

розрізав і переклеїв листи «обшуку» (слідчої справи), надавши їм неправильний порядок. Кудись зник початок» [1].

17 травня 1606 року Лжедмитра скинули з престолу і на його місце обрали В. Шуйського. Перші грамоти Василя говорили, що Дмитро загинув справді і був похований в Угличі, але мовчали про причини смерті. Незабаром стали розноситися чутки про порятунок самозванця. З'явилися і нові самозванці, які стверджували: убитий в Москві цар був і справді «злодій і єретик Гришка Отреп'єв», а ось він – справжній Дмитро. Щоб довести самозванство будь-кого на роль Дмитра, знайшли засіб – царевича оголосили святим мучеником. «Чи могла ризикнути російська людина XVII століття засумніватися в тому, що говорило “житіє” царевича і що вона чула на службі?» – писав С. Платонов.

О. С. Пушкін у своєму творі «Борис Годунов» згадав про смерть царевича: «Как молотком стучит в ушах упрек, И все тошнит, и голова кружится, И мальчики кровавые в глазах» [3].

О. Зімін, вважаючи, що звертати увагу на свідчення людей котрі були з царевичем підчас його смерті немає сенсу оскільки, очевидцям, які перебували на задньому дворі, загрожували б тяжкі наслідки, якби було встановлено, що вбивство відбулося при них, а вони нічого не зробили для його запобігання. Зімін так і не взявся звинувачувати Бориса, але і не настоював на самогубстві, він розкритикував обидві версії [6, с. 113-133].

Смерть молодого царевича зацікавила не лише російських істориків, а й зарубижних. Бусов Конрад писав, що у великій таємниці Борис Годунов спокусив грошима двох російських людей, і вони перерізали царевичу горло в Углицькому кремлі на місці, відведеному для гри. Цим правитель підготував собі дорогу до царювання. А щоб воно не відкрилось, за чією вказівкою скоєно це вбивство, правитель наказав і тих двох убивць, яких він спокусив раніше великими грошима, прикінчити в дорозі, коли вони поверталися до Москви. Так, цар Федір Іванович і не зміг дізнатися, хто був вбивцею його брата. Правитель підкупив також кількох людей, які підпалили головне місто Москву в багатьох місцях, так що на обох берегах річки згоріло декілька тисяч дворів, а зроблено це було з тією метою, щоб одна біда перебила іншу і кожен більше сумував би про власне нещастя, ніж про смерть царевича. Так довелося загинути юному царевичу в ранньому дитинстві. Він був похований там же, в Угличі [7].

А. Сахаров, називаючи претендентів на престол, навіть не згадав про Дмитрія, бо вважав, що царевич не міг зайняти престол, зважаючи на всі обставини, і вбивати його Борису не було ніякого сенсу. А.Сахаров звернув увагу на те, що Василь Шуйський, відмовившись від своїх минулих показань, заявив, що у 1591 р. був убитий не царевич, а інший

хлопчик; сам царевич врятувався. Через деякий час Лжедмитрій виїхав на зустріч з матір'ю Марією, яка впізнала в Лжедмитрії свого сина [5].

Отже, опрацьовуючи цю тему ми врахували думки істориків різних періодів історіографії у даній проблемі. Більшість істориків все ж вважають, що Дмитрія було вбито за наказом Годунова, однак дійти об'єктивного висновку складно, в силу суперечливої інформації щодо обставин його смерті.

Список використаних джерел та літератури

1. Скрынников Р. Г. Борис Годунов. М.: Наука, 1978. 192 с.
2. Костомаров Н.И. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования/ Н.И. Костомаров. Изд. О-ва для пособия нуждающимся литераторам и ученым («Литературного Фонда»). СПб.: тип. М.М. Стасюлевича, 1905. Кн. 5, т. 12–14. 827 с.
3. Пушкин А. С. Борис Годунов. URL: <http://2queens.ru>.
4. История России с древнейших времен до наших дней. Под ред. Сахарова А.Н. М.: 2012. 768 с.
5. Зимин А.А. В канун грозных потрясений: предпосылки первой Крестьянской войны в России. М.: Мысль, 1986. 333 с.
6. Горсей Д. Записки о России. XVI – начало XVII в. / Пер. и сост. А.А. Севастьяновой. М., 1990.
7. Буссов К. Московская хроника, 1584-1613 // Хроники Смутного времени. М.: Фонд Сергея Дубова, 1998. С. 11-158.

Анастасія Андрощук

учениця 11-го класу

ЗОШ I-III ступенів №21 м. Житомира

(науковий керівник: вчитель-методист

вищої категорії **С. П. Фанкін**)

ДО 400-РІЧЧЯ ПОХОДУ ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО НА МОСКВУ

Участь українських козаків у походах на Москву зовсім не вписувалася до радянської історіографії та до насадженої нею тези про братність українського та російського народів. Тому мене, як майбутнього юриста, зацікавило, що у підручниках з історії 1990 року стверджувалося, що народні повстання на Україні першої чверті XVII ст. «послабили сили польських інтервентів у Росії і сприяли перемогам народного ополчення, очоленого Кузьмою Мініним і Дмитрієм Пожарським».

Адже похід запорозького гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, якого вважають найвизначнішим козацьким гетьманом до Богдана

Хмельницького, на Москву 1618 року – це славна сторінка нашої історії, яка була табу для Російської імперії, Радянського Союзу та є табу понині. Тому я вирішила розібратися повністю у цьому поході, адже ця тема є близькою для мене.

Петро Конашевич-Сагайдачний – видатний військовий, політичний, культурний діяч України, таланти якого визнавали європейські монархи. Так польський історик Якуб Собеський писав про гетьмана: «Муж редкого единства». Він, будучи гетьманом Запорізької Січі, не допустив козацьких повстань, а, використавши труднощі Речі Посполитої, добився покращення долі козаків. Про це Денис Журавльов написав: «Не варто шукати у вчинках цього заслуженого політика і воїна ні “угодовства щодо поляків”, ані бажання “возз’єднатись із братньою Московською державою”, як це робили деякі радянські історики. Дати своїм козакам підзаробити на службі у царя та трохи пошантажувати свого короля можливістю масового переходу на московську службу, аби він став поступливішим і щедрішим, любив не тільки гетьман Сагайдачний, але саме він робив це справді віртуозно» [10, с. 103-107].

Польські історики зауважили: «В одному тілі – лев і лисиця». Він є організатором успішних походів українських козаків проти Кримського ханства, Османської імперії та Московського царства.

Перш ніж аналізувати похід Петра Сагайдачного на Москву 1618 року, потрібно згадати передісторію: поштовхом же до вибуху громадянського протистояння у стероризованій Іваном Грозним державі стала поява в Речі Посполитій начебто дивом урятованого від трагедії в Угличі 15 травня 1591 року царевича Дмитрія, наймолодшого сина Грозного від його сьомої дружини Марії Нагої [11, с. 303-317].

«1605 року Лжедмитрій здобув Москву, але це був лише початок страшенних лих, які пізніше продовжили польська та шведська інтервенції. Для козаків Московщина стала мовби другим Диким полем, де вони з року в рік шукали здобичі й поживи. За таких сприятливих умов кількість козаків зростала дуже швидко» [2, с. 106-107].

А історія цієї події така: на початку XVII століття Московія та Річ Посполита вели війни. Поляки саджали своїх ставленників на московський трон. Зокрема, одним із таких польських ставленників став син короля Сигізмунда — Владислав. Він, претендуючи на царську корону, потрапив у скрутну ситуацію з тритисячним загоном неподалік Москви. Восени загонам королевича вдалося здобути важливий стратегічний пункт на шляху до царської столиці — Вязьму. Але брак належного фінансування не дозволяв розплатитися з жовнірами, а неоплачене вояцтво відмовлялось продовжувати похід далі. Владиславу довелось зазимувати під Вязьмою, сподіваючись на скору допомогу [7, с. 64-67].

Рятувати могла його тільки негайна поміч. Але серед збройних сил Річі Посполитої тільки козаки могли найскоріше мобілізуватися і найскоріше виступити в похід. До них тому й звернулися [9, с. 204-205].

Сагайдачний, маючи надію, що за таку послугу польський уряд залишить запорожцям усі права, висунув свої умови:

- 1) розширення козацької території в Речі Посполитій;
- 2) свобода православної віри в Україні;
- 3) збільшення реєстрового козацького війська;
- 4) визнання Річчю Посполитою судової та адміністративної автономії України.

Козаки Сагайдачного брали місто за містом, кіннота здійснювала великі рейди, а гетьман проявив себе як грізний, небезпечний для ворога полководець.

У головному наступі на Москву, який відбувся 11 жовтня 1618 року, запорожці участі не брали, бо стояли в запасі й мали завдання пізніше атакувати вулиці міста. «Православні козаки та їх “благочестивий” гетьман, коли почули передзвін церковних дзвонів у Москві, не наважилися підняти руку на одновірців і відійшли від міста» [8, с. 51-53].

Виникає питання: чому Сагайдачний не виявив належної наполегливості у такий важливий момент. Коли міг статися рішучий перелом у ході воєнної кампанії 1618 року на користь польсько-козацьких сил? [6, с. 40-43]

На думку першого ректора Київського університету ім. Св. Володимира Михайла Максимовича, гетьман міг здобути Кремль, але не бажав, щоб столиця православної держави була віддана в руки іновірцям. Можливо, це справді так: Петро Конашевич-Сагайдачний був палким прибічником православ'я, що на початку XVI – XVII століть переживало дуже скрутні часи [7, с. 64-67].

Участь Сагайдачного з козацьким військом у поході сприяла тому, що московський уряд погодився на деякі домагання поляків [8, с. 51-53].

Складна ситуація у якій опинилося коронне військо напередодні зими, а також політичні ускладнення в зв'язку з московською війною у самій Речі Посполитій спонукали королевича піти на укладення 1 грудня 1618 року Деулінського перемир'я між Москвою та Варшавою терміном на чотирнадцять з половиною років. За його умовами до Польщі переходила Смоленщина і частина Чернігівщини та Сіверщини.

Деулінське перемир'я стало найбільшим успіхом Речі Посполитої в протистоянні з Московською державою. Польський король офіційно зберіг за собою право претендувати на московський трон. З іншого боку, це перемир'я поклало початок завершенню періоду постійних війн в Московському царстві, котрий тривав протягом 15 років.

Отже, значення Петра Сагайдачного полягало не лише у визначній військовій діяльності: він, перший з козацьких гетьманів, поєднав інтереси активніших груп українського громадянства – козацтва, міщанства й духовенства. Сагайдачний, також перший з гетьманів, поширив свою діяльність на Київ, який знову став політичним осередком нової України. [5, с. 440-441].

До речі, знаменитий похід Сагайдачного на допомогу королевичу Владиславу варто розцінювати не як прояв якоїсь «ненависті» до Москви чи «угодовства» щодо Речі Посполитої, а як прояв вищезгаданої політичної лінії і шанс для 20 тисяч козаків підзаробити коштом річпосполитської скарбниці.

За словами Я. Собеського, козацький гетьман «вогнем і мечем спустошив... неприятельські землі... розніс страх свого імені по всій Московії. Неприятель, що стогнав під його ударами, бачив, як переходили до рук козаків золоті посудини і дорогоцінні багатства, як полоняники різного віку, статі і станів йшли за його колісницями» [10, с. 103-107]. Не дивно, що у свідомості частини українців і сьогодні похід Сагайдачного 1618 року посідає таке саме почесне місце, як і відома Конотопська битва 1658 року, – обидві події є символами звитяги української зброї у боротьбі над північно-східним сусідом.

Список використаних джерел та літератури

1. Орест Субтельний. Історія України. К.: Либідь, 1991. 720 с.
2. Історія України. Львів: Вид-во «Світ», 1996.
3. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів: Світ, 1990. с.
4. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ – Львів, 1913. с.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 1. К.: Либідь, 1992. 672 с.
6. Реєнт О. П. Усі гетьмани України / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. Харків: Фоліо, 2007. 415 с.
7. Сегеда С. Гетьманські могили. К.: Наш час, 2009. 440 с.
8. Гетьмани України. Харків: Промінь, 2006. 248 с.
9. Дорошенко Д. Нарис історії України. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1992. Т. 1-2.
10. Журавльов Д. Україна та Росія. Як брати горщики побили. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2009. 352 с.
11. Русь «Після Русі». Між короною і булавою. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 352 с.

Аріна Машевська
студентка II курсу історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. В. Мазур**)

РОЛЬ ТУРЕЧЧИНИ В МОСКОВСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ У XVIII СТ.

У сучасній Польщі тривають дебати з приводу, чому ж все ж таки в XVIII ст. Річ Посполита була розділена між 3 державами: Російською імперією, Пруським королівством та Австрійською імперією. Характерним є те явище, що цю потужну державу, було розділено саме в той момент, коли Османська імперія була ізольовано остаточно від європейської політики, унаслідок невдалої російсько-турецької війни та підписання Кючук-Кайнарджинського мирного договору. Мета статті: з'ясувати, чому саме Османська імперія стала стримуючим фактором для просування Російської імперії в Річ Посполиту. Ознайомитися з головними тенденціями загальноєвропейської політики у XVIII ст..

Українська історіографія поділів Речі Посполитої є багатовекторною, так би мовити, турецький вектор цієї проблеми, досліджував В. Мордвінцев [1, С. 288-366], спираючись на умови договору (саме статті, що стосувалися Речі Посполитої), які укладали між собою Османська імперія та Російська імперія. Л. Зашкільняк і М. Крикун [4, 200-250] показували зв'язок, що єднав Оттоманську Порту й Польщу, а саме їх спільна боротьба й ворожість щодо Росії.

Події Північної війни і московські-польські відносини під час цієї військової кампанії, стали початком просування і безпосереднього втручання Російської імперії в політичні справи Речі Посполитої. У 1704 р. був укладений Нарвський союзний договір – це була угода між Московським царством і Річчю Посполитою про продовження спільних дій проти Швеції. Детально проаналізовуючи основні умови цього договору, стає зрозумілим, що Петро I не стільки хотів військової підтримки Августа II, як прагнув втрутитися в управління Річчю Посполитою. Відзначимо умову, згідно якої, що Московія виставляла для боротьби зі шведами в Речі Посполитій 12-тисячний московський корпус. Дана військова залога мала розміщувалася на території польської держави, проте була контрольна не польському королю, а московському царю. Прихильники Августа II з Сandomirської конфедерації (1704 р.), спираючись на Нарвський договір (1704 р.), делегували Московії частину функцій польського державного апарату. Таким чином це був великий

прорахунок, бо з 1704 р. і до першого поділу Речі Посполитої, Російська імперія виношувала ідею розчленування польсько-литовської держави [1, С. 288-366].

Не відомо, як склалася б доля Речі Посполитої, якщо б у 1710-1713 рр. не відбулася чергова російсько-турецька війна, можливо, її поділ відбувся значно раніше за 1772 рік. Унаслідок невдалого Прутського походу Петра I, останній згодився на перемовини з турецьким урядом, які завершилися 23 липня 1711р. підписанням Прутського мирного договору. Пункт угоди, що цікавить нас у межах дослідження – це невтручання Росії у справи Речі Посполитої, заборона утримувати російські війська на польських територіях. Викликає здивування, чому Османська імперія втрутилася в польську проблему і так кардинально допомогла. Пояснення цьому слід шукати ще біля його витоків, а тобто в XVI ст..

22 квітня 1714 р., зважаючи на своє хитке політичне становище (в країні сформувалося 2 партії: «війни з Росією» і «миру») турецький уряд приймає рішення підписати договір із Річчю Посполитою про передачу останній Правобережної України, аби тільки ці землі не дісталися Московській державі.

У 1733-1735 рр. відбулася війна за Польську спадщину, у якій зіграла безпосередню роль Російська імперія зі своїм протеже на престол Речі Посполитої. У лютому-червні 1734 р. російські війська під командуванням П. Лассі, а потім Б. Мініха оточили і захопили м. Данциг, де переховувався французький кандидат на польський престол – Станіслав Лещинський. Французи і австрійці не змогли вчинити опір російській армії, таким чином офіційним королем Польщі визнавався російський кандидат - Август III.

Деякі науковці схильні вважати, що саме цією подією, започаткована інкорпораційна політика російських імператорів на польських землях. Розглянемо умови договорів, укладені між Османською та Російською імперіями. Проаналізуємо пункти, які б на пряму або ж опосередковано вказували на претензії до польської держави.

Белградський мирний договір (1739 р.) – акт про завершення війни 1735-1739 рр. між Російською та Османською імперіями. Згідно з положеннями цього договору, Росії відійшли незначні території у Правобережній Україні вздовж середньої течії Дніпра. Напевно, ключовим у цьому пункті є не невеликі території, а території Правобережної України, що належали Речі Посполитій [1, С. 288-366].

Кючук-Кайнарджійський мирний договір (21.07.1774 р.) – угода між Росією і Туреччиною, цей договір завершив російсько-турецьку війну 1768-1774 рр.. Згідно з даним документом всі попередні угоди між цими державами скасовувалися; Росія отримала землі між Дніпром і Бугом (а отже, це були безпосередні претензії на Правобережну Україну). Договір

закріпив перемогу Росії в даній війні: водночас внаслідок було послаблено кардинально позиції Туреччини в християнських землях, навіть деяким чином відбулася її ізоляція від європейської політики. Таким чином повпливати або ж зарадити поділу Речі Посполитої, який відбувся майже через кілька днів після підписання перемир'я з Росією, Османська імперія не могла [5, С. 201-242].

У Росії накопичилося багато дрібних претензій до Речі Посполитої. Наприклад, поляки самовільно заселили десятки міст Правобережної України, які були визнані за договором 1686 р. спірними й тому не підлягали заселенню. Взагалі, Правобережжя було розмінною монетою Речі Посполитої, Московської держави та Османської імперії ще з другої половини XVII ст., але поки виконувала функції Порта арбітра між Польщею і Москвою, це питання залишалося відкритим.

Унаслідок чергової невдачі для Османської імперії російсько-турецької війни (1787-1791) був підписаний 29 грудня 1791 р. в Яссах мирний договір за яким до Росії відійшла територія між Південним Бугом і Дністром. Остаточне розв'язання чорноморської проблеми мало також важливі політичні наслідки. Міжнародні позиції Росії значно зміцніли, вона стала однією з наймогутніших держав Європи [1, С. 288-366].

Привертає увагу той факт, що при вищезазначених подіях було зібрано польський сейм (1788-1791), що увійшов в історію під назвою Чотирирічного. По-перше оголосив себе постійно діючим органом, а по-друге, прийняв рішення про збільшення армії втриє (до 100 тис.), зажадав виведення всіх іноземних військ і незабаром заборонив постачання російської армії, що воювала з Османською імперією, через територію Речі Посполитої. Варто стверджувати, що навіть, перебуваючи в періоді бездержав'я, польський «уряд» співпрацював із Османською імперією та намагався надати хочаб якусь допомогу у військових конфліктах з Російською державою [4, С. 200-250].

Дії поляків не зарадали другому поділу Речі Посполитої у січні 1793 р.. До кінця 1795 р. після дуже напружених дипломатичних переговорів, Росія, Австрія і Пруссія поділили залишки польських територій.

Таким чином, допоки існувала потужна Османська імперія, яка була в спроможності чинити опір Московській державі, до тих пір і проіснувала Річ Посполита. Звичайно, в історичній науці по-різному трактуються причини падіння польсько-литовської держави. Але й османська версія має право на існування.

Список використаних джерел та літератури

1. Мордвінцев В. М. Історія Росії (з найдавніших часів до кінця XVIII століття): навч. посіб. К.: Знання, 2013. С. 288-366.

2. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Історія козацтва. Держава-військо-битви. К.: Арій, 2015. С. 352-368.
3. Крисаченко В. С. Історія Кримського ханства. К.: Твім інтер, 2000. С. 304-307 .
4. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. С. 200-250.
5. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна. К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. С. 201-242.
6. Субтельний О. М. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / Пер. з англ. В. Кулика. К.: Либідь, 1994. С. 50-94.

Нікіта Боровков
учень 9-го класу
Коростенського міського колегіуму
(науковий керівник: *вчитель історії*
Д. М. Солом'ячук)

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ІВАНА МАЗЕПИ – ВИДАТНОЇ ПОСТАТІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Одним із важливих напрямків сучасних досліджень в Україні є вивчення діяльності видатних особистостей. Без цього неможливо з'ясувати, проаналізувати і висвітлити основні тенденції чи проблеми в науці на різних етапах дослідження та їх вирішення, а також важко уявити події з історії українських земель.

Історія української держави у XVIII ст. залишається однією з найтрагічніших сторінок, оскільки саме тоді остаточно зникла козацька держава, заснована ще Богданом Хмельницьким. Однак, протягом століть українському народові твердили, що гетьман Іван Мазепа – зрадник козацьких інтересів, постать, не гідна місця в історії. Так, дослідження особистості гетьмана довели, що його діяльність неможливо оцінити виключно з позитивної чи негативної сторони.

Варто зазначити, що Мазепа був умілим дипломатом, освіченим політиком, військовим та видатним культурним діячем. Це була багатогранна особистість, що намагалась об'єднати українські землі в єдину країну.

Метою дослідження є спроба дослідити соціально-економічну і культурно-освітню діяльність Івана Мазепи в українській історії.

Постать Івана Мазепи в українській історії складна і неоднозначна. Довгий час діяльність гетьмана оцінювалась із точки зору російської

історіографії, що називала його зрадником, проте із здобуттям Україною незалежності на особистість гетьмана було пролито світло правди – це був розумний державний діяч, який намагався протягом всього свого життя втілити у реальність ідею незалежної української держави.

Будучи далекоглядним політиком гетьман уміло проводив соціальну лінію. Прагнув встановити регламент на роздачу рангових маєтностей. Крім того, виступав противником переходу козаків у селянський стан (за універсалом 1691 р.), намагався внести деякі зміни у систему оренд тощо. Однак таку політику не можна вважати внутрішнім переконанням милосердного й справедливого правителя [1, с. 330].

Так, незважаючи на війни і неврожаї українське господарство в добу І. Мазепи переживало часи свого піднесення. Зріст української торгівлі продовжувався ще в ширших розмірах за гетьманування І. Мазепи. Загальнополітичні обставини, зокрема економічна політика московського уряду, аж ніяк не сприяли мирному розвитку українського господарства, насамперед зовнішньої торгівлі [2, с. 60].

І. Мазепа добре розумів значення економіки для загального розвитку країни. Офіційні гетьманські звідомлення цареві, які збереглися в московських архівах; численні листи – інструкції старостам та дозорцям гетьманських маєтностей та інші документи чимало уваги присвячують різним господарським питанням, а іноді дають широкий огляд економічного стану країни та її населення загалом [2, с. 60].

Він вів розумну економічну і соціальну політику: роздаючи землі, не забував охороняти селян від старшини, обмежуючи панщину до двох днів на тиждень. Дбав за збереження лісів, боровся з пияцтвом і обмежував виробництво горілки [3, с. 203].

Універсалом 1691 р. Мазепа суворо забороняв як світським, так і духовним державцям, обтягати селян повинностями, а козаків неволити переходити в посполиті; він забороняв відбирати в простих козаків землю, яку ті колись «шаблею й кров'ю своєю завоювали», поділивши між собою колишні маєтності польських магнатів. Універсалом 1692 р. гетьман нагадував державцям, щоб вони володіли «в міру, нічого нового і вище міри не вводячи, але із звиклими дачами і роботами посполитих задовольнятися» [4, с. 72].

Іван Мазепа кілька разів виступав у обороні посполитих, коли московський уряд намагався притягти їх до відбування різних повинностей військового часу: будувати фортеці, возити запаси і т. д. Він вимагав, щоб усі фортифікаційні праці виконувалися козаками, які зобов'язані своєю службою, а не посполитими, які й без того обтяжені всякими повинностями. Щодо «оренд», то ставши гетьманом І. Мазепа скасував їх, але мусив незабаром відновити, тому що не мав чим

удержувати охотницьких полків, однаке подбав, щоб людям не чинено було «досади» при купівлі горілки на хрестини та весілля [5, с. 456].

За часів І. Мазепи не було окремого уряду генерального підскарбія, існування системи оренд певною мірою децентралізувало державне господарство Гетьманщини, проте справами господарчого характеру під загальним керівництвом самого Гетьмана відали деякі генеральні старшини або спеціальні урядники, яким Гетьман доручав ті чи інші господарчі справи та комісії. Серед них були такі визначні діячі, як І. Лисиця, Ю. Харевич, Т. Радич, О. Туранський та інші [2, с. 61].

Зазначимо, що у державних інтересах гетьман використовував значну культурну та політичну роль церкви, контролював переміщення на вищих щаблях церковної ієрархії, відстоював інтереси українського православ'я при виникненні ідеологічних розбіжностей із верхівкою Московського патріархату. Мазепа приділяв увагу становищу православного українського населення, яке залишалося під владою Речі Посполитої. Особливо вирізняються зусилля гетьмана, спрямовані на отримання дозволу московського патріарха Адріана висвятити київським митрополитом луцького єпископа Діонісія (Жабокрицького). За його підтримки було відновлено Переяславську єпархію. За сприяння гетьмана Київська академія одержала офіційне визнання свого статусу. На кошти гетьмана було збудовано новий навчальний корпус. Заклад отримав ряд майнових та грошових надань. При участі українського гетьмана було засновано Чернігівський колегіум [6, с. 423].

Під час правління Івана Мазепи в Україні завершується процес формування українського бароко – національного мистецького стилю, в архітектурі, образотворчому мистецтві, музиці. Мистецький стиль будівель мазепинної доби носить назву «мазепинського бароко» [7, с. 142].

Києво-Могилянська вища школа заходами Мазепи досягла рангу академії. Феофан Прокопович називав її «Могило-Мазепіаною». Саме так називалася вона у вступі до одного з його київських рукописів 1705 р. «Схід зорі над Парнасом Могило-Мазепіани» [8, с. 196].

Меценатство І. Мазепи здійснювалося не тільки в Україні, а й за її межами. Робилося це з метою зміцнення політичних зв'язків на Заході й Сході. Прикладом того служить фіндування гетьманом І. Мазепою Євангелія арабською мовою, друкованого в Алеппо в Сирії (1708 р.), про що свідчить передмова з присвятою гетьманові та гравюра із його гербом. Меценатство І. Мазепи сягало Палестини, Антіохії, Александрії, грецького Афону і Царгорода. На замовлення гетьмана зроблено срібну плиту для церкви Гробу Господнього в Єрусалимі [9, с. 69].

Іван Мазепа залишився в українській історії великим будівничим, визначним меценатом та покровителем культури, яка досягла високого рівня розвитку протягом його гетьманування.

Отже, постать Івана Мазепи в українській історії є цікавою та водночас складною. Гетьман проводив розумну соціально-економічну політику, створював кращі умови для розвитку православ'я, зробив все можливе для поширення освіти на українських землях. Незважаючи на те, що довгий час Івана Мазепу називали зрадником, все ж гетьман заслуговує пошани нащадків та врахування його внеску в культурний та історичний розвиток нашої держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія України в особах: IX – XVIII ст. / В. Замлинський, І. Войцехівська, В. Галаган та ін. К.: Україна, 1993. 396 с.
2. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Редактор Л. Винар, упорядники І. Гирич, А. Атаманенко. Нью-Йорк–Київ–Львів– Париж– Торонто, 2001. 464 с.
3. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда», 2007. 808 с.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України в 2-х томах. К.: Глобус, 1992. Т. 1. 238 с.
5. Голубоцький В. Запорозьке козацтво. К.: Знання, 1994. 539 с.
6. Станіславський В. Мазепа Іван Степанович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / НАН України, Ін-т історії України; [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. К. : Наук. думка, 2009. Т. 6. С. 421-425.
7. Ступак Ф. Добродійна діяльність гетьмана І. Мазепи // Український історичний журнал. 2005. № 1. С. 138-148.
8. Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. К.: Україна, 2003. 240 с.
9. Клименко В. Добродійницька діяльність Івана Мазепи // Актуальні питання історії та культури : Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студентів. / Ред.: В.М. Власенко, О.В. Глушан, С.І. Дегтярьов, В.А. Нестеренко. Суми: СумДУ, 2009. С. 68-69.

Юлія Юрківська
студентка IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Ю. І. Магась-Демидас**)

ВПЛИВ «ІСТОРІЇ РУСІВ» НА УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ, ПОЕТІВ ТА ІНШИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДІЯЧІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Актуальність вивчення теми полягає у тому, що «Історія Русів» – це один із найвидатніших творів української літератури. Це праця, яка відіграє ключову роль як в історичній науці, а й в культурі ХІХ ст. Тому не дивно, що деякі українські письменники, поети та інші культурні діячі використовували матеріали, що в ній містяться, при написанні художніх творів, віршів, поем, або просто писали їх під впливом вражень від праці, яку деякі з них прочитали ще до публікації.

Мета статті – дослідити, яку роль відіграла «Історія Русів» у розвитку української літератури ХІХ ст.

Завдання: Визначити значення «Історії Русів» у розвитку української культури, її місце в літературі та вплив на українських письменників та поетів;

Вивченням «Історії Русів» починаючи з ХІХ ст. займалися багато науковців: Д. Бантиш-Каменський, О. Лазаревський, П. Куліш, М. Драгоманов, М. Костомаров, М. Маркевич, В. Антонович, М. Максимович, М. Грушевський, О. Оглоблин, І. Крип'якевич, І. Драч, В. Шевчук, Я. Дзира, І. Дзира, тощо.

Слід впливу «Історії Русів» можна прослідкувати у творчості багатьох українських літературних діячів. За свідченнями Валерія Шевчука, вплив «Історії Русів» спостерігається у віршах Амвросія Метлинського, Миколи Костомарова (опирався при написанні втраченої драми «Кониський», твору «Богдан Хмельницький» та ряду віршів, але пізніше почав критично ставитися до неї). Останній вважав, що «Історія Русів» містить дух напівдворянського малоруського патріотизму, що в період написання праці було модним серед української публіки. Євген Гребінка опирався на цю працю при написанні поеми «Богдан» та повісті «Ніжинський полковник Золотаренко» [2, с.16-17].

Найбільшу кількість творів під впливом «Історії Русів» написав Тарас Шевченко. Він захопився її козацьким республіканством та автономізмом, описував цілі епізоди та картини. Драгоманов вважає, що лише Біблія мала більший вплив на Шевченка, ніж «Історія Русів» [1, с. 58]. У поемі «Тарасова ніч» можна прослідкувати схожість опису повстання,

послідовності появи у тексті пов'язаних з битвою географічних назв, прізвищ керівників із відповідними моментами в «Історії Русів». А також добре вираженою є схожість загальних настроїв обох творів та ставлення до описаних подій [5, с.36-39]. Посилання на цю подію міститься і в Шевченкових «Близнецах», в яких є згадка про місце, на якому за описом Кониського відбулася Тарасова ніч.

У повісті «Близнецы» Шевченко згадує про Кониського та його літопис багато разів під час зображення:

- 1) місця розташування хутора сотника Сокири;
- 2) повернення Сокири в Переяслав з чином сотника (у цьому уривку сказано, що Кониський залишив сотнику рукописний екземпляр літопису із власним автографом, а це є явною художньою вигадкою);
- 3) при перерахуванні творів, які любив читати Никифор Федорович. У цьому епізоді гарно простежується той факт, що Шевченко дуже шанував «Історію Русів». Про це свідчить наступна цитата: *«Летопись же Конисского, в роскошном переплете, постоянно лежала на столе, и всегда я заставлял ее раскрытую»* [4].

Для Никифора Федоровича у цьому творі «Історія Русів» виступає своєрідною «Біблією», він називає її єдиною радістю. Сам же Кониський виступає в ролі духовного батька сотника Сокири [4].

До творів Шевченка, написаних під впливом «Історії Русів» Драгоманов прираховує ще й «Сон» («Із города із Глухова»), «Іржавець», «Великий льох», «У неділеньку святую» тощо. У статті «На захист невідомого покійника автора «Історії Русів» він пише, що для «Кобзаря» літопис був безпосередньою предтечею [2, с.16].

Не оминув вплив «Історії Русів» і Пантелеймона Куліша, який приписує посилення інтересу до праці творчості Тараса Шевченка. А сам літопис він називає «мальованою завісою», яка приховала «старосвітчину». Слід використання «Історії Русів» проглядається в одних із перших його творів – повісті «Михайло Чернишенко чи Малоросія 80 років тому назад» та епопеї «Україна. Од початку Вкраїни до батька Хмельницького», виданих у Києві 1843 р. «Михайло Чернишенко» містить зображення подій XVIII ст., а саме періоду, коли історичне життя України було пов'язане з Петром I. У їх описі та загальній концепції можна прослідкувати вплив ідей та бачення минулого України автора «Історії Русів». У цьому творі є й пряме посилання на «Історію Русів» [2, с.17].

В «Україні. Од початку Вкраїни до батька Хмельницького» востаннє простежується захоплення «Історією Русів». З неї Куліш запозичив схеми оповідей про гетьманів України, опису подій (гортаючи сторінки «України...» можна прослідкувати таку ж саму послідовність подій, що й

в першій частині «Історії Русів»). Характерним йому є і возвеличення Хмельницького та його діяльності.

Найбільше захоплення твором виявляв Микола Маркевич. Сліди запозичення подій з «Історії Русів» простежуються не лише в його історичних працях, а й у художніх творах. Прикладом цього є поетична збірка «Українські мелодії. ..», надрукована в Москві у 1831 р. В ній образ народного співця («Бандуриста») пов'язаний з мотивами козацького героїзму, зі значенням для них політичного становища України та прагненням до національного визволення та об'єднання.

У кінці XIX ст. до тематики «Історії Русів» повернувся Степан Руданський у своїх історичних поемах та Олександр Кониський в автобіографічній повісті «Молодий вік Максима Одинця». Осип Барвінський, ґрунтуючись на «Історії Русів», написав трагедію «Павло Полуботок, наказний гетьман України» [2, с.16].

Отже, «Історія Русів» – це один з найвидатніших історико-літературних творів кінця XVIII – початку XIX ст., який користується великим авторитетом серед українських діячів культури. Хоч і описані події не завжди є достовірними, це не завадило низці українських літературних діячів взяти їх за основу своїх історичних творів.

Праця, яка почала поширюватися ще до опублікування Осипом Бодянським, переживала періоди як злетів, так і падіння популярності. Найвідданішими прихильниками «Історії Русів» можна вважати Миколу Маркевича, Пантелеймона Куліша та Тараса Шевченка, які далеко не одну працю. А Тарас Шевченко не лише сам зацікавився працею, а й сприяв підвищенню до неї серед інших культурних діячів та прирівняв її до рангу культових творів.

Сергій Єфремов при оцінці при оцінці загального значення праці для культури України написав, що «Історія Русів» була ніби пророкуванням близького національного відродження України та виправданням нових письменників, які його й почали [3].

Список використаних джерел та літератури

1. Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм. URL: <http://litopys.org.ua/drag/drag13.htm>
2. Історія Русів / Пер. І. Драча; вступ. ст. В. Шевчука. К.: Рад. письменник, 1991. 318 с.
3. Початки Національного Відродження (перша половина XIX ст.). URL: <http://izbornyk.org.ua/salto/salt05.htm>
4. Шевченко Т. Г. Близнецы. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev401.htm>
5. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. К.: Дніпро, 1974. 623 с.

Сергій Кучер
студент IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ НА БІЛОРУСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПІД ЧАС ВІЙНИ 1812 РОКУ

Під час російсько-французької війни, білоруські землі були включені у військове протистояння. Зокрема в цей час, починає зароджуватись активний рух опору, до якого долучались всі верстви білоруського населення. Серед руху опору виділяються ватажки, завдяки яким вдалося завдати значних втрат французьким військам.

У другій половині 1810 року уряд Росії почав інтенсивно готуватися до оборони країни. Було очевидно, що територія Білорусі та Литви може стати головним театром війни, що призвело до зосередження тут великих військових сил. На початку 1811 року тут було розміщено до 100 тис. військ, а до травня 1812 кількість їх була доведена до 153 тис.. Військові сили російської армії комплектувалися з рекрутів багатьох народів Росії, в тому числі й білорусів. З кінця XVIII ст. деякі полки комплектувалися виключно білорусами.

У числі заходів оборонного порядку, що проводяться урядом Росії, було зміцнення на території Литви і Білорусі, найважливіших у військовому відношенні пунктів. На місцеве населення покладалося будівництво доріг і мостів. Великий міст у міста Борисова населення будувало в порядку трудової повинності. Населення Білорусі також брало участь у забезпеченні армії провіантом. Постачання армії фуражем і провіантом проводилося шляхом реквізиції за рахунок недоїмок з місцевого населення з подушного податку, який у західних губерніях стягувався хлібом.

Перешкоджаючи проведенню оборонних заходів Росії, польські поміщики в той же час сприяли підготовці Наполеона до нападу на Росію. Вони відправляли з Білорусі хліб і худобу до Варшавського герцогства і у Пруссію, де створювалися запаси провіанту для наполеонівської армії. Активно готувалася зустріти Наполеона на території Білорусі і католицька церква [1, с.65-67].

Продажна політика поміщиків і ксьондзів, підливна діяльність на користь Наполеона викликали в білоруському народі почуття глибокого обурення. Народним масам Білорусі довелося приймати на себе всю важкість тягара, пов'язаного з оборонними заходами.

На початку війни боротьба селян набула характеру масового залишення сіл і переходу населення в ліси та райони, віддалені від військових дій. І хоча це була ще пасивна форма боротьби, вона створювала серйозні труднощі для наполеонівської армії. Французькі фуражирі, що посилаються в села за продовольством, стикалися не тільки з пасивним опором. У селах відбувалися сутички, в тому числі зі стрільбою, між французькими солдатами, направленими за провіантом і селянами. Подібні сутички відбувалися досить часто. Саме в таких сутичках створювалися перші селянські партизанські загони, зароджувалася більш активна форма опору народу - партизанська боротьба. Дії селянських партизанських загонів носили як оборонний, так і наступальний характер. У районі Вітебська, Орші, Могильова загони селян-партизанів робили часті денні та нічні напади на обози противника, знищували його фуражирів, брали в полон французьких солдатів [2, с.79-84].

Найбільш широкого розмаху партизанська боротьба селян набула в серпні в Смоленській губернії. Вона почалася в Красненському, Поречському повітах, а потім у Більському, Сичевському, Ославльському, Гжатському і Вяземському. Перший час селяни побоювалися озброюватися, вони боялись, аби їх потім не притягли до відповідальності.

Жителі Ославльського повіту створили кілька кінних і піших партизанських загонів, озброївши їх списами, шаблями й рушницями. Вони не тільки захищали свій повіт від ворога, але й нападали на мародерів, пробиратися до сусіднього Ельненьського повіту. Багато партизанських загонів діяло в Юхновському повіті. Організувавши оборону по річці Угрі, вони перегородили шлях противника до Калуги, надавали суттєву допомогу армійському загону Дениса Давидова [3, с.165-166].

Успішно діяв найбільш великий Гжатській партизанський загін. Його організатором був солдат Єлизаветградського полку Федір Самусь. Поранений в одному з ар'єргардних боїв біля Смоленська, Самусь опинився в тилу французів і після одужання відразу ж приступив до організації партизанського загону, чисельність якого незабаром досягла 2 тисяч осіб (за іншими даними 3 тисяч). Ударну силу становила кінна група в 200 чоловік, озброєних і одягнених в лати французьких кірасирів. Загін Самуся мав свою організацію з суворою дисципліною. Самусь ввів систему оповіщення населення про наближення ворога за допомогою дзвонів та інших умовних знаків. Часто в таких випадках села порожніли, за іншим умовним знаком селяни поверталися з лісів. Маяки і дзвін повідомляли, коли і в якій кількості, на конях чи пішими треба йти до бію. В одному з боїв учасникам цього загону вдалося захопити гармату. Загін

Самуся завдав значної шкоди французьким військам. У Смоленській губернії їм було знищено близько 3 тисяч ворожих солдатів.

У Гжатському повіті активно діяв інший партизанський загін, створений з селян, на чолі якого стояв Єрмолай Четвертак, рядовий Київського драгунського полку. Він був поранений у бою під Царьов - Займище, потрапив в полон, але йому вдалося втекти. З селян сіл Басманного та Задново він сформував партизанський загін, який спочатку нараховував 40 чоловік, але незабаром зріс до 300 чоловік. Загін Четвертака не тільки захищав села від мародерів, але й нападав на супротивника, завдаючи йому великих втрат [1, с.136-139].

Особливо активізувалися дії партизанських загонів у період перебування російської армії в Тарутине. У Звенигородському повіті селянські партизанські загони знищили та взяли в полон більше 2 тисяч французьких солдатів. Тут прославилися загони, керівниками яких були волосний голова Іван Андрєєв і сотенний Павло Іванов. У Волоколамському повіті партизанськими загонами керували відставний унтер-офіцер Новіков і рядовий Немчинов, волосний голова Михайло Федоров, селяни Акім Федоров, Філіп Михайлов, Кузьма Кузьмін і Герасим Семенов. Селянські партизанські загони отримували допомогу з боку головнокомандувача російською армією М. І. Кутузова. У період підготовки контрнаступу з'єднані сили армії, ополчення та партизанів скоювали дії наполеонівських військ, завдавали шкоди живій силі ворога, знищували військове майно. Смоленська дорога, яка залишалася єдиним поштовим шляхом, що вів з Москви на захід, постійно піддавалася нальотам партизанів. Вони перехоплювали французьку кореспонденцію, особливо цінну доставляли в Головну квартиру російської армії [4, с.258-259].

Завдяки власній згуртованості і також величезним досвідом у минулих повстаннях, білоруський народ зумів дати потужний відсіч французькій армії. Були створені численні партизанські загони, які завдавали значної шкоди та величезних втрат французам. Вітчизняна війна 1812р. стала, по суті, великою подією в історії Білорусі, коли питання про її долю вирішував у відкритій боротьбі сам народ. Причому на цей рівень народ піднявся сам, за власним рішенням, а не за наказом. Рушійною силою цього небаченого раніше народного піднесення з'явився атріотизм народу, його моральний дух.

Список використаних джерел та літератури

1. Жилин П. А. Отечественная война 1812 года. М.: Наука, 1988. 495 с.
2. Гісторія Беларусі: Курс лекцій Ч.2: ХІХ-ХХ стст. /БДУ; Гродзенскі дзярж.ун-т імя Я. Купали. Мн. : РІВШ БДУ, 2002. 656 с.
3. Белорусская ССР: Короткая энциклопедия. М.: 1988. 255 с.

4. Шейн И. А. Энциклопедия Отечественной войны 1812 года (новые оценки) // Вопросы истории. 2004. №9. С. 153-158.

Олександр Гарбар

студент IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

ПРИЧИНИ ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1863–1864 РР. НА ВОЛИНІ

Польський суспільний рух 1863-1864рр. став помітним явищем, яке позначилось на розвитку і культурних, громадсько-політичних процесів на українських землях, на історичному розвитку регіону. Після ліквідації Польської держави поляки Правобережної України розгорнули послідовну боротьбу проти асиміляційної русифікаторської політики царської влади. Національно-визвольна боротьба, відстоювання власних національних інтересів у всіх галузях життя було змістом польського суспільно-політичного руху, потужним імпульсом у справі захисту національної культури, мови, релігії та традицій. Протягом ста років після приєднання Правобережної України, російський царат, застосовуючи продуману репресивну політику, зумів поширити російський вплив на ці території. Більш ніж двісті років польського панування на Правобережжі закінчилось енергійним всеохоплюючим наступом російської держави у всіх сферах життя. Поляки втратили тут свій політичний вплив, а економічний значно занепав, значно зменшилось польське землеволодіння, що складало їх економічну силу [1, с. 8]. Але ніщо не могло придушити національну свідомість польського народу, який був обурений ліквідацією своєї держави як результатом трьох її поділів. Події, що відбувались в Російській імперії а саме проведення селянської реформи 1861 року яка сприяла зростанню демократичних тенденцій в середині суспільства також пожвавленню визвольного руху в цілому та польського зокрема [1, с.126].

В 60-ті роки цей визвольний рух зростає і відтепер його можна умовно поділити на два напрямки:

Перший-це помірковані «білі» вони захищали інтереси заможних верств та сподівались на автономію. Польщі разом з українськими, білоруськими та литовськими землями які були у складі Польщі до 1772 року їм вдасться відновити мирним шляхом а також на те що їх підтримають іноземні держави. Як зазначає Оскар Єгер « поляки довіряли підтримці емігрантів та заступництву і співробітництву з Європейськими

країнами більше ніж полякам які проживали на території України [2,с.589].

Білі були за ліквідацію феодальних відносин за пруським зразком.

Другий же табір-радикали «Червоні», він складав головну силу визвольного руху . Вони прагнули завоювати незалежність шляхом збройного повстання. Проте вони були дуже не однорідними в соціальному відношенні . Вони об'єднували в собі дрібну та частково середню буржуазію, робітників ,студентів , інтелігентів ,дрібну та розорену шляхту , а також певну частку середньої шляхти. Саме тому в їх середовищі було кілька течій. Ліве, революційне крило «червоних» які в свою чергу боролись за республіканську , демократичну Польщу. Це крило вбачало своє завдання в тому,щоб звільнити селян від феодальних повинностей та наділити їх землею. Права, поміркована частина «червоних не поділяла радикальних поглядів лівих були періоди коли вони схилялись до «білих». «Червоні» хотіли підняти повстання та активно його готували. Підготовку цього повстання здійснювали такі конспіративні організації. Керівну роль в яких відігравали представники лівого крила « червоних» З.Сераковський , Я. Домбровський , З. Падалевський та ін.[3,с.135].

Виходячи з цього, царська влада зробила все для того аби відвернути повстання , проте не зважаючи на всі прийняті заходи в ніч з 22 на 23 січня 1863 року воно все ж відбулось а згодом поширилось на майже все Королівство Польське , а також частину України, Литви та Білорусі [4, с. 359-360].

Велику увагу керівництво повстання приділяло Правобережній Україні адже тут був значний прошарок польського населення (9,2%) чи мало з них мали дворянський титул [5, с. 288]. Частина з керівників повстання ці землі розглядали саме як такі, що мають повернутися до Польщі .

Польські патріотичні сили розгорнули на території Правобережної України роботу по підготовці до повстання. Слід зазначити, що взявши курс саме на підготовку збройного повстання, польські патріотичні організації розгорнули тут діяльність яка була спрямована насамперед для залучення до участі в цих повстаннях місцевого населення. Вони розповсюджували тут у великих кількостях патріотичну літературу, заборонену цензурою, вербували нових членів повстанських загонів, збирали кошти для придбання зброї та військового спорядження а також організовували маніфестації, протести проти національного гноблення. Значна увага приділялась розповсюдженню таких газет як «Польські відомості» та «Валка» а також журналу «Праця», «Колокол» та «Велекорус» а також листівок та прокламацій які закликали населення до протесту . Так наприклад у селі Коровинці Житомирського повіту у дворянина Беневського було знайдено документи які стосувались польського

повстання 1863-1864 років а також статті О. І. Герцена з газети «Колокол» № 94 за квітень 1861 року, які поширювались учасниками повстання [6, с. 4].

В цілому повстання не отримало підтримки серед українських селян. Адже ним керували представники польської знаті а також через те що ніхто не хотів повертатись до Польщі це відлякувало широкі маси населення від участі у повстанні. Так Орест Субтельний пише: « У стосунках між польськими панами та українськими селянами завжди була напруженість .. Так коли у 1863 році поляки повстали проти росіян , деякі з них намагались перетягнути на свій бік українських селян»[7,с.244-245]. В свою чергу Микола Савіцький зазначає ,що « гіркими стали польські спроби відновлення свободи шляхом антиросійських повстань 1830 та 1863 роках .Що з того , що це була національно визвольна боротьба якщо на її прапорах незалежність малювалась у кордонах перед поділом» [8, с. 40].

Проте польське повстання знайшло підтримку серед російської та української опозиції, зокрема, а також серед представників польської шляхти.

Так Володимир Литвин зазначає: « Негативне ставлення до панів-бунтівників з одного боку селянства Правобережної України теж можна зрозуміти адже людина яку пан мав право обміняти на собаку не могла співчувати польському прагненню до відновлення держави та свободи [9].

Це повстання є однією з яскравих сторінок польського національного руху, боротьби за відродження Польської держави, та багатої та дискусійної історії українсько-польських відносин.

Список використаних джерел та літератури

1. Сарбей В.Г. Історія України ХІХ-ХХ ст. К.,1994. 224 с.
2. Егер Оскар. Всемирная история в 4-х томах. Полигон-Аст.Санкт-Петербург. Москва,1999. Т.4. 589 с.
3. Історія південних і західних слов'ян. Під ред. І.М. Грінчака, П.В. Чорнія. К: Вища школа, 1987.
4. Історія південних і західних слов'ян. Під ред. В. Ярового.К.,2001.
5. История Украинской ССР.Т.4. К.,1983.
6. Державний архів Житомирської області. Ф. 2, оп. 1, спр. 1020, арк. 4.
7. Субтельний О. Україна: історія. К.,1991.
8. Сивицький М. Історія польсько-українських конфліктів. В 3 т. Т.1. К., 2005.
9. Голос України. 8 листопада 2002 р.

Ольга Примаченко
учениця 9-го класу
Білошицівської ЗОШ І-ІІ ступенів
Коростенського району Житомирської області
(науковий керівник: вчитель географії **М. Е. Еслан**)

ЦЕРКВА СВЯТОГО ВАСИЛЯ В ОВРУЧІ

Старовинний собор в Овручі протягом століть утверджував у вірі та об'єднував православних людей нашого краю. Його історія сягає часів Київської Русі, святиня пам'ятає орди хана Батия, набіги татар, похід литовського князя Гедиміна. Шість століть собор лежав в руїнах, було втрачено безліч старовинних ікон, фресок, документів.

Сьогодні, коли відбувається відродження духовності, ми повинні зберегти відомості про історичне минуле пам'яток нашого краю, пам'ятати людей, які були задіяні в роботі з їх збереження та реставрації.

Отже, метою нашого дослідження став збір інформації з історії древньої святині Житомирщини і всієї країни Свято-Василівської церкви в Овручі. Під час дослідження перед нами постали такі завдання: ознайомитись з історією заснування Свято-Василівського храму; дослідити історію руйнувань та відновлень церкви в період з XII по XIX ст.; ознайомитись з історією реставрації церкви в XX ст.; розглянути вклад до відновлення святині відомих діячів культури, політики, майстрів художнього та архітектурного мистецтва.

997 р. київський князь Володимир Великий відвідав Вручай та охрестив його жителів. Для успішного поширення нової релігії він будував нові міста та церкви. Так і в цьому місті було закладено дерев'яну церкву імені Св. Василя, імям якого князя було наречено при хрещенні. За позолочені куполи її було названо Василівська Золотоверха. Дерев'яний храм простояв більше 100 років, після чого князь Рюрик Ростиславович, правнук Володимира, заклав на цьому місці новий кам'яний Василівський Золотоверхий собор. Храм вирізнявся гарною акустикою, оскільки в стіни було вмонтовано невеличкі глиняні глечики [1, с. 89].

В кінці XII ст.. спостерігався великий розвиток культури. Сам Рюрик Ростиславович був великим прихильником нових течій в мистецтві, покровителем художників та архітекторів. Тому для будівництва собору було запрошено Петра Милонога. Окрім овруцького храму до його авторства дослідники приписують Собор Апостолів у Белгороді (1197р.).

В XII ст.. церква була розгромлена двічі. 1240 р. його зруйнували татари. 1299 р. Литовський князь Гедимін таким чином покарав овручан за вперту оборону міста не зважаючи на те, що зазвичай він не знищував православні храми.

Незадовго до введення Берестейської Унії в 1596 р. на цьому місці була побудована церква, яку потім забрали уніати. Під час одного з набігів українських козаків на Волинь її було спалено аби помститися католикам. На цьому ж місці було побудовано ще одну дерев'яну церкву, яка простояла до 1784 р. і була розібрана для будівництва в іншому місці [2, с. 125].

В аварійному стані споруда простояла до 1842 р. Під час розкопок для пошуку «краєугольного каменю», стеля впала і залишилася лише східна алтарна стіна і північні стіни з аркою перед входом до алтаря.

25 червня 1860 р. генерал-губернатор Київський, Подільський, Волинський ходатайствує перед Російським Імператором про дозвіл зібрати кошти по всій імперії для відбудови храму Святого Василя. Було зібрано більше 13 тис. крб. В 1876 р. з північного боку було збудовано кам'яну каплицю імені Св. Василя Великого, яку при реставрації храму було знесено.

В запустінні храм залишався до кінця XIX ст., поки Архієпископ Волинський Модест не звернув увагу на стародавні розвалини і не звернувся до народу та духовенства з проханням посильної допомоги в його оновленні. Однак по смерті Преосвященного Модеста почате було зупинене.

2 лютого 1904 р. його наступник на Волинській кафедрі Архієпископ Антоній на річних зборах Волинського патріархального Володимиро-Василівського братства вніс пропозицію взяти на себе відбудову древньої церкви в Овручі як обітницю Богу за перемогу у війні з Японією. Проте для реставрації було всього 5000 крб. зібраних ще при Модесті. Перед Синодом було представлено ходатайство про відбудову стародавньої святині.

Влітку 1904 р. руїни собору були вивчені інженером-архітектором О.В. Щусевим, який зробив висновок, що роботи з реставрації обійдуться в 100 тис. крб.. Аби розширити територію навколо храму було викуплено садибу Якова Меленівського за 3500 крб.

В 1907 р. розпочато реставраційні роботи та розкопки Археологічної комісії на чолі з І.П. Покришкіним. Під час розкопок було виявлено, які стіни потребують відновлення. Розписано храм було за зразком Спасо-Нередицької церкви XII ст.. в місті Новгороді художником О.П. Блазновим та К.М. Савенком. Також в художньому оформленні брав участь відомий майстер К.С. Петров-Водкін.

3 вересня 1911 р. о 8 годині 15 хвилин в супроводі свити відбув на автомобілях з Коростеня до Овруча Микола II для освячення нового храму. Цар з власних коштів (10 тис. карбованців) пожертвував іконостас, панікадило (хорос), лампади. Панікадило в стародавньому стилі було виконане в майстрами Петербурга, 12 золотофонних ікон апостолів

написаних в новгородському стилі написані художником В.Д. Тюліним. Церковні сосуди були подаровані князем В.В. Волконським.

Відновлення храму було видатною подією в житті архітектора О.В. Щусева, якому за реставрацію було надано звання академіка архітектури. Ця подія стала знаковою і для всієї української культури, Овруцький собор увійшов до всіх енциклопедій як творіння зодчих Київської Русі.

Після реставрації при храмі відкрили жіночу обитель, що діяла до 1935 року, коли її було закрито радянською владою. Обитель знову діяла у період Другої світової війни і у перше повоєнне десятиріччя — протягом 1944–59 років. Наприкінці 20-х — початку 30-х років ХХ століття жіночий монастир і Василівська церква були закриті. Функціонувати Свято-Василівський монастир почав у 1941 р.

Василівська церква і Свято-Василівський монастир нині є діючими [2, с. 239]. У 1990 р. овруцький Василівський храм був освячений і відкритий для богослужінь. У будівлі при церкві наразі діє жіночий монастир. У 1997 році на території овруцького Свято-Василівського собору був встановлений хрест на пам'ять святкування 1000-річчя Свято-Василівського храму, перед яким — гранітна плита зі словами молитви князя Володимира при прийнятті ним хрещення.

Отже, нинішня Свято-Василівська церква в Овручі — результат реставрації 1907 – 1909 років, виконаної за проектом архітектора О. В. Щусева. В наш час будівля є не лише архітектурною пам'яткою, але й оплотом православної віри, який єднає вірян нашого краю.

Список використаних джерел та літератури

1. Гаврилюк С. Відновлення церкви Св. Василя в Овручі на початку ХХ ст. // Велика Волинь: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. 2002. Т. 25. Ч. 2. С. 87-93.
2. Костриця М.Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. Житомир: М.А.К., 2001. 360 с.
3. Костриця М.Ю., Михайлишин О.Л. Храм Святого Василя в Овручі. — К.: Техніка, 2011. 96 с.
4. Логвин Н. До історії реставрації пам'яток в Україні кінця ХІХ — початку ХХ ст. // Архітектурна спадщина України: Питання джерелознавства та історіографії української архітектури / За ред.. В. Тимофієнка. К., 1996. Вип. 3, ч. 1. С. 193-198.
5. Поярков В. Овручский Васильевский храм в развалинах. Попытки у его восстановлению // Волын. епарх. ведомости. 1912. №7. С. 142-143.

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ У XX – XXI СТ.

Ігор Макарчук

студент III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. М. Білобровець**)

ВИНИКНЕННЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЛЬСЬКОГО ХАРЦЕРСТВА ЯК СКЛАДОВОЇ ВСЕСВІТНЬОГО СКАУТСЬКОГО РУХУ

Скаутинг – це надзвичайно багатогранне, складне і над часове явище. За свою більш ніж столітню історію існування воно пережило багато впливів та різних видозмін, але не втратило свою ідейну першооснову. В першу чергу, це рух, що охопив молодь більшості країн світу, унікальна випробувана виховна система, цілий спосіб життя, просякнута оптимізмом філософська теорія, що дає відповіді на головні життєві питання [1, с. 11]. Основою для дослідження скаутського руху загалом і польського зокрема, є доступні в Інтернеті принципи і положення скаутського руху, викладені його керівниками в Англії і Польщі.

Важливою подією, яка спричинила виникнення теорії та практики скаутингу, стала англо-бурська війна 1899-1902 рр. в якій взяв участь генерал Байден-Пауелл. Саме ті враження та ідеї які він отримав під час військової служби вплинули на зародження скаутської ідеї. Вперше в своїй військовій практиці він створив відділ з місцевих хлопців які вели розвідку, доставляли пошту та виконували інші не бойові завдання з якими справлялись краще за дорослих чоловіків [2]. Саме тоді Байден-Пауелл зрозумів що варто виробити у своїх громадян, а головне в молоді – майбутнього нації, нові позиції та погляди на життя і природу. А для цього потрібні були нові методи, методи боротьби і змагання. Оскільки щоденне життя не створювало для цього необхідних умов, було вирішено йти шляхом створення труднощів і завдань, подолання яких забезпечувало б всебічний розвиток і загартування. Так виникла думка перетворити все життя на «велику гру». Теоретична розробка ідей скаутингу йшла паралельно з її практичним втіленням. Влітку 1907 р. Байден-Пауелл провів перший скаутський табір, який мав великий успіх. Згодом, у 1908 р. з'явилась книга «Скаутинг для хлопців», що фактично й дало початок рухові, який швидко охопив молодь усього світу [1, с. 14].

Серед інших народів Європи поляки не стали виключенням. На початку XX ст. польські землі продовжували бути розділеними між Російською, Австро-Угорською та Німецькою імперіями. Гостро постало питання про створення організації яка б об'єднувала молодь всіх польських земель, що були розділені цими державами. Важливою подією для зародження польського скаутського руху став переклад книги Байдена-Пауелла «Скаутинг для хлопців» польською мовою, у листопаді 1909 р. його здійснив львів'янин Андрій Малковський. Ставши прихильником скаутингу, він почав поширювати ідею польського скаутського руху, у березні-квітні 1911 р. організував і провів у Львові перший скаутський вишкіл на якому обговорив розділи майбутньої книги. Перекладений варіант книги був надрукований у липні 1911 р. під назвою «Скаутинг як система виховання молоді» [3].

15 жовтня 1911 р. він почав здійснювати видання першого незалежного скаутського часопису польською мовою під назвою «Скаут», який швидко набирив популярності серед польської молоді. Журнал видавався у Львові в 1911-1914, 1916-1921 роках, 1923-1939 роках. Перша перерва у виданні часопису була пов'язана з початком Першої світової війни і окупацією Львова російською армією. Видання журналу «Скаут» знову відновилося в січні 1916 р. і продовжилось до 1921 р. При поновленні публікацій в 1923 р., часопис протягом тривалого часу мав локальний характер. Зміни відбулися лише в 1934 році, коли «Скаут» став часописом всієї старшої скаутської молоді [4].

Поява скаутської літератури і періодики польською мовою були дуже важливими для обґрунтування ідеї польського скаутського руху, а також його теоретичних аспектів. Саме в книзі «Скаутинг як система виховання молоді» та часописі «Скаут» вперше був введений термін «харцер», що мав таке ж значення як англійський термін «скаут» [5, с. 7]. Слово харцер походило від середньовічної назви польських вояків – гарцовників, лицарів що виїжджали перед боєм і бились в першому поєдинку. Лицарі-харцери були людьми честі вони першими ставали в обороні батьківщини і справедливості, виконували функції розвідників та прикордонних постів. Вони мандрували країною і шукали того кому б змогли допомогти чи захистити, а також піклувались про вдів і сиріт. Жоден лицар не сплямив свого гонору грабунками чи мародерством, він завжди був готовий захистити і допомогти ближньому. Таким чином, на цей образ мали рівнятись всі польські скаути і з гордістю носити цю назву. Як приклад справжніх харцерів у часописі наводились історії та біографії видатних діячів Польщі, таких як Завислав Чорний що був польським лицарем який бився під Грюнвальдом [2].

У березні 1912 р. Андрій Малковський поїхав до Лондона щоб зібрати матеріали для нового видання його книги. В 1913 р. він

зорганізував поїздки польських скаутів на III Загально-британський з'їзд скаутів в м. Бірмінгем. За значний внесок у розвиток скаутського руху Андрій Малковський отримав від Роберта Байден-Пауелла скаутську медаль «За заслуги» [3]. Хоча, польський харцерський рух і формувався за класичною скаутською системою лорда Байден-Пауелла, все ж цей рух був покладений на основу національних традицій, звичаїв і менталітету польського народу.

Взагалі суттєвою відмінністю у формуванні національних скаутських рухів різних народів навіть за класичною скаутською системою того часу, було те, що одні народи мали свої національні держави, а інші (наприклад Польща та Україна) їх не мали. Тому, відповідно й скаутські рухи цих народів, що втратили свою державність, ставили перед собою однією з головних завдань виховати молодь, яка в майбутньому почне боротьбу та державне будівництво. Невід'ємною складовою підготовки всіх скаутів, і польських в тому числі, була військова підготовка, весь світ був на порозі великої війни. Тому, маючи вже певні навички з початком I Світової війни Андрій Малковський як і тисячі польських харцерів вступив до Легіонів польських – добровільних відділів створених в складі австро-угорської армії.

Харцери – це не єдина скаутська організація яка виникла в польських колах. Згодом виникають й інші польські скаутські організації, що створювались в тому числі поза кордонами етнічних польських земель, зокрема в Німеччині, США, Російській імперії (найбільше в містах України). Далі більшість з них разом з харцерами об'єдналися вони в одну організацію Związek Harcerstwa Polskiego (Союз польського харцерства) [6, с. 131-132].

Таким чином, виникнення скаутського руху в Англії стало подією загальносвітового масштабу. Саме звідси й поширилась ідея класичної скаутської системи, яка стала важливою складовою у формуванні різних скаутських організацій у всьому світу. Свої скаутські рухи виник і в польського народу, один з них отримавши назву харцерство згодом стає об'єднавчим.

Список використаних джерел та літератури

1. Савчук Б. Український Пласт 1911-1939. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. 264 с.
2. Skaut. Lwów: 1911. 15 października nr.1
3. Андрій Малковський. URL: <https://skauty.wordpress.com>.
4. Skaut. URL: <http://muzeumharcerstwa.pl/index.php/czasopisma>.
5. Scouting jako system wychowania młodzieży : na podstawie dzieła generała Baden-Powella / Pod red. Andrzej Małkowski. – Lwów: Nakładem Związku Polskich Gimn. Tow. Sokolich, 1911. 168 s.

6. Стефаняк Р. Польське харцерство в Україні у 1912-1921 роках // Збірка статей з історії українського скаутингу. К: ПП «Видавництво «Старий Світ», 2013. С. 130-136.

Тетяна Рабчук

студентка III курсу факультету історії, етнології і права
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. В. Мазур**)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЗА КОРДОНОМ У 1914-1918 РР. ЗА СПОГАДАМИ ТОМАША МАСАРИКА

Чехи та словаки, відносячись до когорти європейських народів у складі Австро-Угорської імперії, неодноразово прагнули політичного визнання та незалежності. Конфронтації та територіальні претензії ХХ ст. дали міжнародне правове поле для вирішення віками назріваючих суперечливих питань. Перша світова війна, відома у міжнародній історіографії як Велика війна, спричинила розвал усталеної європейської системи, руйнацію імперій та створила передумови народам що не мали власної держави створити її. Чеський народ не є виключенням, провідну роль в даному процесі відіграв Томаш Масарик.

Проблемами чехословацької історії та діяльністю Т. Масарика в сучасній українській історіографії займають такі історики як Ю. А. Зінько, О. М. Кравчук, О. А. Мельничук, І. В. Мазур. Автори звертаються до аналізу опублікованих споминів самого діяча [1-2].

Мета статті – дослідити діяльність чеської інтелігенції за кордоном у 1914-1918 рр. за спогадами Томаша Масарика та визначити його в «закордонній дипломатії».

Томаш Гáрріг Мáсарик (7.03.1850-14.09.1937) активний діяч національно-визвольного руху як чеського так і словацького народу, політик, філософ та перший президент Чехословаччини (1918–1935).

Питання національної приналежності діяча достатньо суперечливе й понині оскільки у першій біографії 1875 р. Томаш Масарик написав, що «мати є німкенею». В роки Першої світової війни він заявив, що «я чистий словак, без угорської або німецької домішки. Мати говорила краще німецькою, ніж чеською». Ідентифікуючи себе в мемуарах зазначав «за своїм походженням я словак і мораван», тому питання словацької ідентичності йому знайоме і він його чітко відстоював. Проте саме серед чеських активістів сформувався політичний світогляд та принципи майбутнього політика, еволюціонуючи від космополіта до національно свідомого лідера. Зайнявши анти австрійську позицію в часи Першої

світової війни 1914–1918 рр. Т. Масарик вбачав розв'язання чеської проблеми з перемогою Антанти. Серед досягнень, які йому вдалось втілити будучи в еміграції, виділимо організацію Чеського комітету в Парижі (1915 р.)

Діячі чеської еміграції чітко розуміли, їм потрібно обрати, якщо не боротися до кінця за свої національні інтереси, во так і залишаться в складі дуалістичної монархії. Чеська еміграція активно діяла протягом 1914-1918 років, проводила переговори з урядами різних країн. Активними її діячами крім були також, М. Штефаник, М. Годжа, І. Тетера, В. Шробар, Е. Бенеш.

У грудні 1914 р. Т. Масарик вирішив боротися проти Австрії і для цього став емігрантом [4, с. 166]. Він орієнтувався на країни Антанти і шукав способи як донести проблему чехів і словаків до союзників. Сам Томаш Масарик основну роботу за кордоном пояснював наступним: «В чому заключалася наша основна робота після проголошення війни?... Зрозуміти дану європейську ситуацію, визначити сили обох воюючих сторін, також зрозуміти керуючись уроками історії, в яку сторону направлено розвиток подій, прийняти рішення і потім діяти. Діяти!»[1, с. 37].

Діяти Масарик та інші представники чеської інтелігенції почали одразу. Великі надії вони покладали на Англію, і робили все для того щоб донести чеське питання до вищих кіл англійської дипломатії. Томаш Масарик відвідував світські прийоми, слухав лекції поважних англійських політиків та культурологів, більше того багато лекцій він сам читав в англійських університетах. Як людина, яка добре знала історію своєї країни, він часто цим користувався, для того щоб довести публіці і широкому загалу політиків свою ідею про створення майбутньої Чехословацької республіки. Т. Масарик заручився підтримкою англійської преси, у спогадах він згадує: «Я продовжував, крім того, розширювати свої газетні знайомства... я не тільки познайомився особисто з видатними журналістами и власниками газет, але й міг особисто співпрацювати з газетами, за допомогою статей і інтерв'ю. Я зустрічався не тільки з англійськими, але й французькими, американськими та з багато іншими журналістами».[1, с. 125]. Масарик добре розумів, що співпраця з засобами масової інформації допоможе йому не тільки в Англії популяризувати думку про створення нової держави, але й по всій Європі та за океаном.

Під час перебування в Англії Томаш Масарик вирішує відвідати Францію і вже на початку 1916 р. він планує поїздку до Парижа, основною метою якої було зустрітися із Бріаном. Про цю зустріч Масарик пише наступне: «у Бріана я був 3 лютого 1916 р. я йому показав карту Європи і виклав свій погляд на війну: умовою перебудови Європи і дійсного

ослаблення Німеччини, в тому числі і забезпечення спокою Франції, є розподіл Австрії на її історичні регіони. Виклад моїх думок був доволі скромним, так сказати, я дав лише основні тези, але у Бріана справжня французька голова, і він одразу ж зрозумів суть речей. Головним було, те що він прийняв наш план і обіцяв його приводити в дію. Я чув від Штефаника, що Бріан був дійсно на нашій стороні»[1, с. 105]. Франція справила на Масарика неабияке враження, він прекрасно знав історію цієї держави, знав через що вона пройшла і був упевнений в ній як у союзниці чехів та словаків. Політичні кола Франції тепло прийняли чеських емігрантів, доказом чого став їх дозвіл на формування військових сил із чеських солдатів на території Франції. Прикладом цьому стала Російська імперія. В перші роки Великої війни, масовим було явище здачі чеських солдатів в полон армії Російської імперії, згодом з них було сформовано військові легіони, схожі були створенні і у Франції. Масарик згадує: «Нашим великим плюсом були легіони. Успіх з легіонами в Росії, завершило формування легіонів у Франції і прискорили їх формування в Італії. В Франції, ми створили в 1916 р. великий план національної армії з згоди французького правління.»[2, с. 13]. Легіони справді відігравали важливу роль. Їх діяльність на фронті показала всю серйозність чехів щодо створення власної держави.

Активна діяльність чеської інтелігенції та Томаша Масарика в еміграції, сприяла виведенню державотворчої проблеми на міжнародний рівень та залучення широкого кола громадськості до її врегулювання. Обстоювання ідеї єдності «чесько-словацької нації» її патріотами, стало прикладом міжнародної дипломатії для провідних кіл громадськості інших слов'янських народів. Усвідомлюючи важливість, Томаш Масарик зазначав: «Така подорож по цілому світу, скільки інтервенцій в різних міністерствах в Парижі, Лондоні, Римі, Петрограді, Вашингтоні, Токію, скільки відвідин поважних людей, скільки меморандумів, скільки телеграм, скільки листів, скільки допомоги союзних послів і наших політичних друзів, скільки інтерв'ю, скільки лекцій, статей – але без цієї нашої закордонної пропаганди, дипломатичної роботи і крові легіонів ми б не добилися незалежності» [2, с. 110]. Завдяки великим зусиллям, ентузіазму та дипломатії чеських політиків на карті світу нехай і не надовго але з'явилася, суверенна незалежна – Чехословаччина.

Список використаних джерел та літератури

1. Масарик Т. Г. Мировая революция. Воспоминания / Авторизованный перевод Н. Ф. Мельниковой-Папоушек, I том. Прага: Пламя-Орбис, 1926. 245 с.

2. Масарик Т. Г. Мировая революция. Воспоминания / Авторизованный перевод Н. Ф. Мельниковой-Папоушек, II том. Прага: Пламя-Орбис, 1927. 390 с.
3. Кравчук О. М. Чеське суспільство в роки світової 1914-1918 р. // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р. Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 345 с.
4. Ткаченко А. В. Т. Г. Масарик як лідер чехословацького визвольного руху у період першої світової війни // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р., Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 345 с.
5. Шніцер І. О. Словацьке питання у роки першої світової війни // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р., Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 345 с.

Катерина Нікуліна
студентка Коростишівського педагогічного
коледжу імені І.Я.Франка
(науковий керівник: вчитель історії **Г. В. Писарська**)

ВІН ГОЛОСУВАВ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

У новітній історії України період з березня 1917р. по березень 1921р. посідає особливе місце. Це драматичний, вкрай суперечливий і, водночас, насичений важливими політичними і соціально-економічними подіями період Української національно-демократичної революції, громадянської війни та іноземної збройної інтервенції.

І Центральна Рада і УНР, і Гетьманат, і Директорія, і ЗУНР проклали шлях, яким Україна йде сьогодні. І за це ми маємо бути вдячними таким діячам як М. Грушевський, В.Винниченко, П. Скоропадський, С.Петлюра, Є. Петрушевич та інші. Ми також пишаємось, що серед цих діячів був наш земляк, випускник нашого навчального закладу С. Березняк.

Березняк Саватій Іванович належить до когорти найактивніших членів Української Центральної Ради, тих, хто творив нашу незалежність.

Березняк Саватій Іванович народився 18 вересня 1884р у містечку Коростишеві Радомишльського повіту Київської губернії в бідняцькій селянській родині Івана Самійловича та Уляни Савівни Березняків. Незважаючи на бідняцьке походження, спромігся отримати блискучу освіту: 1904 року закінчив Коростишівську учительську семінарію, 1910 року екстерном склав екзамени на диплом учителя в Тифліському Александрівському учительському інституті. 3 січня 1911р. виходить у відставку і вступає до Київського комерційного інституту на економічне відділення, яке закінчив в 1915 році, де прослухав курси лекцій відомих

київських професорів, вчених істориків, юристів, економістів – М. Довнар-Запольського, О. Русова, О.Ейхельмана, О. Гілярова, П. Сльозкіна, К. Воблого, Л. Яснопольського, В. Косинського, С. Єлізарова та інших [1].

Під час навчання в ККІ співпрацює в газеті «Рада», веде активну громадську роботу в Українській студентській громаді інституту, очолює її. В 1913 році, бере участь в нелегальній роботі осередків українських соціалістів-революціонерів. «У ті часи – а це був 1912 рік – український визвольний рух починав ставати масовим рухом. Також українська молодь високих шкіл Києва вийшла поза рямці невеличких конспіративних гуртків і творила вже нові масові організації. Особливо сильна і численна була українська студентська громада в комерційному інституті. Головою громади був студент старшого семестру Саватій Березняк. Це був дуже зрівноважений і розумний товариш, який дуже добре зорганізував громаду. В громаді були різні секції, і все було зорганізовано так, щоб дати українській молоді, яка прибуває до Києва з провінції, національно-культурну і матеріальну опіку» [5, с.102].

С. Березняк вмів поєднати активну громадську діяльність з навчанням. У вересні 1915 р. захищає у професора О. Русова курсову роботу «Опыт украинской студенческой анкеты в г. Киеве в 1913 года». В листопаді 1915 року закінчує ККІ з присвоєнням йому звання кандидата економічних наук другого розряду та чину XII класу за вступу на державну службу [1]. В кінці 1915 на початку 1916 року мобілізується до армії, служить солдатом штабу 11 армійського корпусу на Південно-західному фронті. За короткий час завойовує авторитет у військовому середовищі. Його обирають делегатом Всеукраїнського Національного Конгресу. У квітні 1917р. бере участь у роботі Конгресу, де його обирають до складу УЦР [2].

У травні цього ж року бере участь у Першому Всеукраїнському військовому з'їзді. Про С. Березняка, як учасника з'їзду, є згадка у «Споминах» Михайла Грушевського.

На початку червня 1917 року відбувається Другий Всеукраїнський військовий з'їзд, де Березняка обирають до Тимчасової ради військових депутатів, до її президії та головою Всеукраїнської ради військових депутатів (ВРВД). Учасник обговорення, прийняття й проголошення 1-го та III Універсалів.

18 січня 1918 р. як голова Революційного комітету, утвореного на засіданні представників військових частин Київського гарнізону, Гарнізонної Ради, Всеукраїнської ради військових депутатів, Всеукраїнського морського з'їзду і представників фронту, підписує Постанову Київського козацтва про підтримку УЦР і боротьбу з заколотом збільшовичених військових і робітничих загонів.

17 березня 1918 р. на засіданні Малої ради фіксується Брестський мирний договір, С. Березняк був членом парламентської економічної підкомісії по розгляду договору [4, с. 156].

У 1918 р. за гетьманату, за власним свідченням, «переховувався в Київській губернії» (наймовірніше в Коростишеві), брав участь в анти гетьманському повстанні; в другій половині року почав працювати у видавничому товаристві «Криниця» в Києві [2].

1919 року балотувався до Трудового конгресу по Радомишльському повіту, за його власним свідченням його обрано кандидатом у члени ЦК УПРС (центральної течії) в кінці січня на П'ятому з'їзді партії.

У серпні 1920 році С. Березняк присутній і двічі виступає на зборах членів ЦК УПРС(центральної течії) у Києві. 19 жовтня 1920 р. С. Березняка заарештовують в Києві. 21 жовтня проведено перший допит Березняка.

У жовтні цього ж року С. Березняка звільняють на поруки за заявою завідуючого Київської філії Всевидату Є. Григорука підтриманою М. Любченком, Є. Касянченком [3, с.55].

Листопад 1920 р. – повторний арешт С. Березняка, його етапують до Харкова.

Цього ж місяця та року в попередніх слідчих висновках у справі уряду УНР, підписаних слідчим Дукельським, до Березняка в числі 76-ти інших чільних діячів УНР пропонується застосувати «висшую меру наказания».

28 січня 1921 р. згідно з довідкою від 29.01.1921 року за № 258, С. Березняк помирає в лікарні «Харьковского центрального 1-го дома общественно-принудительного труда» від висипного тифу [2]. Місце поховання не досліджене.

Від березня 1931 р. однопартійці, колеги й знайомі С. Березняка – В. Голубович, Н. Петренко, І.Лизанівський, Ю. Ярослав, Арк. Степаненко, П. Христюк, М.Чечель, М. Шраг, В. Мазуренко та інші діячі переважно Української партії соціалістів-революціонерів (усього 50 чоловік) були заарештовані і засуджені по справі «Український національний центр». Майже ніхто з них на волю вже не вийшов. Була спроба втягнути в цей процес і неформального лідера УПРС(центральної течії) Михайла Грушевського.

Коротким, але яскравим було життя нашого земляка Саватія Івановича Березняка. Його ім'я як активного члена УНР повернуто в історію лише в часи незалежної України.

Українська революція стала переломним моментом вітчизняної історії. Сформована у роки революції ідея державної незалежності визначила подальший перебіг історичного процесу в Україні. Сучасна Українська держава є продовжувачем державно-національних традицій, сформованих під час Української революції. Сьогодні, Україна, захищаючи територіальну цілісність і суверенітет від російської агресії, продовжує боротьбу за незалежність, розпочату Українською революцією.

Список використаних джерел та літератури

1. Київський державний міський архів, ф. 153, оп. 3, спр. 232.
2. Держархів СБУ, спр. №69270 Ф.П. в 40 томах «Дело правительства УНР», Т. 19 – «Березняк С.И.» 24 арк.
3. Білорус М.А. Член Центральної Ради Саватій Березняк. К.: ПП Бабія П.М., 2009. 64с.
4. Григоріїв Н. Спогади «Руїнника». Про те, як ми руйнували тюрми народів, а будували свою хату. Львів, 1937. 262 с.

5. Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. К.: Інсбрук, 1960. 720 с.

Світлана Тимошенко
магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРИВІЛЕЇВ У РАДЯНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Як предмет наукового дослідження істориків питання формування та розвитку системи привілеїв у радянській державі для української історичної науки залишається ще недостатньо вивченим. У радянську добу ця тема не могла бути дослідженою об'єктивно через цензурні та ідеологічні обмеження, малодоступність архівів. Найповнішим узагальнюючим дослідженням про систему пільг та привілеїв партійно-державного апарату СРСР є монографія російського вченого М. Восленського, який емігрував у Німеччину та в 1980 р. видав німецькою мовою працю «Номенклатура. Панівний клас Радянського Союзу» («Nomenklatura. Die herrschende Klasse der Sowjetunion»), яка в наступне десятиріччя була перевидана багатьма мовами, в тому числі і російською та стала бестселером у своїй галузі [1]. В українській історіографії першою спробою наукового осмислення номенклатури стала опублікована в «Українському історичному журналі» в 1994 р. стаття С. Кульчицького «Партійно-радянський апарат у системі влади». У сучасній історіографії з'явилося чимало робіт, де вивчається матеріальне становище партійно-державної номенклатури в СРСР [2]. Тим часом в кількісному відношенні переважають монографії, дисертації та статті, в яких досліджується становлення системи номенклатурного забезпечення. На матеріалах 1920-х–1930-х років матеріальне становище радянського чиновництва вивчали Є. Г. Гимпельсон, В. П. Пашин, Е. А. Осокіна, Г.Л. Олех. При цьому останній автор об'єктом свого вивчення обрав кадровий корпус РКП (б) в регіонах Сибіру [3]. Наявність великої кількості робіт породило різні інтерпретації причин формування та сутності номенклатурних пільг і привілеїв. Теза про невід'ємне право бюрократії на особливі блага підтримує і послідовно розвиває А.Г. Каратуєв. На його думку, «це є своєрідна додаткова вартість бюрократії, продукт реалізації бюрократією функції розпорядження громадськими засобами виробництва. Бюрократичні пільги і привілеї (підвищена заробітна плата,

більш комфортні умови праці і побуту, персональні машини, держдачі, санаторії та ін.) – є продукт економічного пограбування суспільства. Вони не є заробленими. Вони лише встановлені понад кимось. Їх кількісні рамки можуть бути і не настільки високі. Але у переважної частини населення взагалі такої можливості немає. Утворюється якісна різниця в соціальному становищі різних груп населення» [4] .

Зрозуміло, пільги та привілеї для номенклатури надавалися поступово, перебували в залежності від безлічі суб'єктивних і об'єктивних факторів. Г.Л. Олех відносить початок формування деференціації привілейованої системи забезпечення партійних працівників до 1920-го року, відзначаючи, що вже тоді керівні та відповідальні кадри партії як група не були однорідні і ділилися на кілька підгруп по колу повноважень, рівню доходів, набору пільг [3, с. 93-100]. В. П. Пашин, спеціально досліджував проблему формування системи привілеїв партійно-господарської номенклатури і її наслідків, диференціював партійні привілеї по шляхах їх отримання. «Привілеї за рахунок коштів партії за рішенням всієї партії через спеціально вироблені механізми і партійні привілеї за рахунок держави, за посадовим займаному крісла» [5, с. 13-18] .

До моменту закінчення Другої світової війни система пільг і привілеїв для номенклатури не тільки мала місце, але вже пройшла значний шлях, видозмінюючись і вдосконалюючись. Її визначальною рисою було сувора відповідність кількості й якості благ займаній посаді, які пропорційно зростали у міру просування працівника в номенклатурній ієрархії. Джерелами інформації при розгляді основних тенденції еволюції номенклатурних пільг і привілеїв на прикладі заробітної плати і грошових виплат, функціонування системи тимчасових грошового забезпечення, промтоварного, транспортного, житлового, медичного забезпечення, можуть слугувати документи фінансово-господарських секторів партійних органів. Важливе значення мають листи, прохання, записки перших секретарів обкомів в Управління справами ЦК ВКП (б) з приводу поліпшення матеріально-побутового забезпечення. Значну інформацію дають інформаційні листи і циркуляри Управління справами ЦК партії, відправлені в крайкоми і обкоми ВКП (б).

Особливої уваги заслуговує книга В. Лозицького «Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991)», в якій на базі великого масиву архівних джерел відтворено склад, формування і деякі особливості функціонування цього вищого органу партійної влади. Автор звернув увагу на те, що українське партійне керівництво на чолі з В. Щербицьким виявилось не готовим приймати на себе самоврядні функції навіть тоді, коли московський центр міг поступитися деякими повноваженнями [6]. Трансформаціям партійно-радянської номенклатури

в УРСР у період перебудови присвячено праці Ю. Кузьменко, яка розглянула її крізь призму соціально-професійних характеристик (показуючи при цьому зростання освітнього рівня та омолодження кадрів), неформальних практик та системи привілеїв, запропонувала визначати номенклатуру як «привілейований клас» українського радянського суспільства. Окремі аспекти з історії партійної номенклатури в Українській РСР розглядали також такі автори, як В. Даниленко, В. Крупина, В. Мороко, Ф. Турченко, В. Литвин, Г. Касьянов, Т. Молдавська та ін.

Становлення системи пільг і привілеїв в СРСР відбувалося в той час, коли в керівництві країни йшла запекла боротьба за владу. Привілеї та пільги в цих умовах ставали свого роду платою за лояльність Вождю. Вожді приходили і йшли, але вони платили за лояльність собі і режиму по тій же системі, яку створив Ленін і довів до досконалості Сталін в перші післяреволюційні роки. Система ця в майже незмінному вигляді проіснувала аж до краху КПРС і СРСР в 1991 році.

Список використаних джерел та літератури

1. Михаил Восленский. URL: https://vtoraya-literatura.com/pdf/voslensky_nomenklatura_vtoroe_izdanie_1990_text.pdf
2. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі: У 3 кн. К.: Темпора, 2013. Кн. 1. 504 с.
3. Олех Г. Л. Партийная машина РКП(б) в начале 20-х гг.: устройство и функционирование. Новосибирск: НГИ, 1995. 146 с.
4. Каратуев, Александр Григорьевич. URL: <https://ecsocman.hse.ru/text/16108575/>.
5. Пашин В. П. Коммунистическая номенклатура: истоки, сущность, содержание. М.: ГАСБУ, 1995. 172 с.
6. Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991 рр.). К.: Генеза, 2005. 368 с.

Лілія Поліщук
студентка IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **Г. М. Стародубець**)

ВПРОВАДЖЕННЯ «СОЦІАЛІСТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ» ЯК ОСНОВНОГО МИСТЕЦЬКОГО НАПРЯМУ В РАДЯНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ У 1920-Х – 1930-Х РОКАХ

Соціалістичний реалізм – це словосполучення, яке використовують для характеристики радянського мистецтва. Дискусії про сутність даного художнього явища продовжуються десятиліттями. Спочатку соцреалізм характеризували як «метод», проте на сьогодні під даним терміном науковці бачать стиль. Поява даного поняття пов'язана з переходом радянського мистецтва під централізований контроль партійного апарату. Соцреалізм народився як інструмент класової боротьби і проіснував з 1932 р. до поч. 1990-х років. Найголовнішою рисою соцреалізму була партійність, яка перетворила творчий стиль на політичний метод [2, с. 112].

Мета нашого дослідження – висвітлити процес становлення «соціалістичного реалізму» як основного напрямку в радянській культурі у 1920-х – 1930-х роках.

Сучасний дослідник І. Голомшток початком зародження соціалістичного реалізму вважає 1917 р., коли значна частина художньої інтелігенції прийняла нову владу й її основні соціалістичні ідеї. У період, що передував проголошенню соцреалізму офіційною доктриною радянського мистецтва, були створені твори, що втілили прорив думки, а саме: «Вітер», «Селянка» В. Мухіної, «Жовтнева революція» В. Матвєєва, «Камінь – зброя пролетаріату» І. Шадри [1, с. 127].

Термін «соціалістичний реалізм» вперше з'явився 25 травня 1932 р. на сторінках «Літературної Газети». В квітні 1932 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про перебудову літературно-художніх організацій». У 1933 р. М. Горький у виданні «Литературная учеба» №5 опублікував матеріал «Про соціалістичний реалізм», що стане основою для кривавих розправ над творчою інтелігенцією. В серпні 1934 р. на першому з'їзді радянських письменників М. Горький у своїй промові закликав всіх українських митців використовувати соцреалізм як єдиний метод радянської літератури. З доповідями на цю тему виступали М. Горький, А. Жданов, Н. Бухарін, але автором даного терміна, згідно спогадів І. Гронського, був Й. Сталін. На думку мемуариста І. Гронського Й., Сталін вибрав цей

термін, «характерними рисами якого є чіткість, ясність та перевага розвитку реалістичних творів» [3, с. 72].

Існують припущення, що соцреалізм, як художній метод, є винаходом А. Жданова та М.Горького. Варто зазначити, що термін народився в Словенії в 1896 р.. Вперше його використав священник для характеристики демократичних подій в суспільстві. У мистецтві реалістичність сприймалася як наслідування стилю, а соціалістичний напрям проявлявся у виборі сюжетів, пов'язаних з вибором трудящих на побудову нового суспільства. Соцреалізм як метод став у ранг священної недоторканості. На поч. 1930-х років соцреалізм сприймався не лише як метод, а як спосіб життя мистецького соціуму [4, с. 523].

Драматичний театр і кінематограф як синтетичні мистецтва базувалися на ідейній драматургії і використовували яскраві декорації. Вони могли психологічно передати реальність в тому образі, який ідейно відповідав комуністичним поглядам. Через синтетичні форми художньої творчості здійснювалося налаштування музики та архітектури служити ідеологічним завданням, змальовуючи в емоційні тони музично-літературні або архітектурно-скульптурні композиції. В цей час архітектура будувалася на монументальності з використанням класичних форм, запозичених із Стародавньої Греції та Риму. Ці форми співіснували з радянською символікою, зображення трудящих або скульптурні композиції, які прославляли революційне минуле і світле комуністичне майбутнє. Таким чином, єдиним елементом, який пов'язував між собою соцреалістичні твори став їх ідейний зміст [5, с. 134].

Серед авторів, які представляли соцреалістичний канон, особливо яскраво виділявся В. Маяковський як «найкращий та найталановитіший поет нашої радянської епохи». Сам В. Маяковський не вважав себе реалістом і був відомий своїми авангардними експериментами у віршах. З приводу таких поглядів Й. Сталін вказував, що «реалістична» складова соцреалізму при необхідності може бути принесена в жертву, якщо цього потребують інтереси ідеології. Перемога «національного за формою та соціалістичного за змістом» виявилася неминучою через втручання компартії, її ідеології, підтримуваної каральними органами НКВС.

Ще за життя В. Леніна боротьба партії за використання мистецтва як політичного інструменту набула ознак державної підтримки. Так, у резолюції «Про політику партії в галузі художньої літератури» (1925 р.) зазначено, що партія не може залежати від прихильності митця до певного напрямку у мистецтві. Саме мистецтво мусить бути зрозумілим народним масам. Така культурна політика безумовно гальмувала творчий процес радянського образотворчого мистецтва. В 1927 р. у Москві відбулася ювілейна мистецька виставка народів СРСР, яка була присвячена X

річниці Жовтневої революції. Найбільш значущими на цій виставці були визнані експозиції України та Грузії [6, с. 162].

Теоретик соцреалізму академік В. Ванслов визначає кінцевий рубіж соцреалізму 1985 р., коли М. Горбачов і Політбюро визнали можливість плюралізму в культурі. Проте лише крах комуністичної ідеології зумів покласти кінець панування соцреалізму як основного мистецького напрямку в радянській культурі. Система соцреалізму, яка проголошувала інтеграцію всіх художніх сил, насправді здійснювала дії, які призвели до дестабілізації: необмежених чисток, розв'язання різних компаній боротьби з ухилами. В естетиці соцреалізму, яка базувалася на «реалістичності», постійно використовувалася стратегія «частина замість цілого». Соцреалізм виконував функції декорацій радянського життя, його фасаду і художнього оформлення проектів влади [3, с.72].

Таким чином, специфіку соціалістичного реалізму як витвору мистецтва можна охарактеризувати як квазіхудожню, тобто змістовно-сміслові і формально-стилістичні межі радянського мистецтва отримали свою кваліфікацію в результаті їх прямого використання на практиці. Соціалістичний реалізм як панівний метод проіснував майже 60 років. Найголовнішою рисою соцреалізму була партійність, яка перетворила творчий стиль на політичний метод.

Список використаних джерел та літератури

1. Арефьева А. Эстетика соцреализма. К.: ГАЛПУ, 1997. 206 с.
2. Афанасьев В. Становлення соціалістичного реалізму в українському образотворчому мистецтві. К.: Мистецтво, 1967. 172 с.
3. Ванслов В. Что такое социалистический реализм. Москва: Изобразительное искусство, 1988. 158 с.
4. Воробьев И. Соцреалистический «большой стиль» в советской музыке (1930–1950-е годы). СПб.: «Композитор», 2013. 688 с.
5. Голомшток И. Соцреализм и изобразительное искусство // Соцреалистический канон. Санкт-Петербург: Академический проект, 2000. С. 134-145.
6. Попов Д. Социалистический реализм: метод, стиль, идеология? // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2013. № 12 (38): в 3-х ч. Ч. II. С. 162-166.

Олена Смоляр
магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **Г. М. Стародубець**)

ДЕПОРТАЦІЙНА ПОЛІТИКА СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ: СУТЬ І ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

Примусові депортації як форма державного примусу застосовувалися радянською владою практично з моменту її встановлення в 1917-1918 рр. Йдеться про політичне заслання, тобто такі переселення, під час проведення яких переважали мотиви карального характеру й які здійснювалися органами державної безпеки.

Перші репресії за національною ознакою були розгорнуті більшовиками ще у 1918 році, коли за збройний опір було депортовано в повному складі населення двох козацьких станиць з Терської області на Північному Кавказі, а землі висланих обіцяли віддати чеченцям і інгушам. У 1919-1920 р.р. подібні акції були влаштовані також на Кубані і Дону. У 1921 р. влада РРФСР депортувала козаків — «куркулів» із Семиріччя, а у 1922 р. - вивезла за кордон небажаних гуманітаріїв (так званий «філософський пароплав»).

Вперше в радянських документах пропозицію виселити представників певного етносу (народу) звучить в 1923-му році. «Тоді товариші делегати партійної конференції Примор'я ухвалили виселити за межі краю всіх корейців як «авантюристів і шахраїв». І справді, незабаром 700-800 корейців-робітників депортували з Сахаліну до Японії. Почин більшовиків підхопили японські мілітаристи, виселивши за роки Другої світової війни з рідних земель 444 тис. корейців»[2].

У 1925–1928 рр. провадила роботу так звана тристороння комісія УРСР, БРСР та РРФСР щодо перерозподілу кордонів і, як наслідок роботи тієї комісії та розподілу кордонів, з українських земель Стародубщини, Білгородщини, Орловщини, Дону були депортовані на Зелений, Малиновий та Сірий Клин сотні тисяч українців. 1930 р. влада СРСР розпочала зачистку західних кордонів - і знову депортації українців. Так звана «куркульська» висилка 1930-1936 рр. забрала ще десятки тисяч українців.

«Об'єктом великої депортації в Ленінградській області, санкціонованої наркомом внутрішніх справ Г. Ягодою 25 травня 1935 року, стали невеличкі групи естонців і латишів, а також дещо чисельніше фінське населення прикордонних районів області»[1, с.20].

З весни 1935 р., на підставі секретного наказу НКВС від 25 березня 1935р., із прикордонних районів на північному заході СРСР були примусово виселені місцеві жителі, основна частина з яких були фінінгерманландці. «Також були примусово виселені до Казахстану поляки та німці Пулинського німецького району» [4, с. 48].

У вересні 1937 р. на підставі спільної постанови Раднаркому й ЦК ВКП(б) № 1428-326 «Про виселення корейського населення із прикордонних районів Далекосхідного краю», підписаного Йосипом Сталіним і В'ячеславом Молотовим, розгорнулася депортація етнічних корейців із прикордонних районів Далекого Сходу. «29 жовтня Єжов звітував Молотову, що до Казахстану та Узбекистану виселено 171784 корейці і залишається зачистити якихось 700 розпорошених корейців. Перша етнічна чистка цілого народу, включно з комуністами, стала dokonаним фактом» [3, с. 434].

Виселення «неблагонадійних» націй із прикордонних територій звичайно пов'язується дослідниками з військовими приготуваннями до майбутньої війни. Із захопленням Радянським Союзом Західної України, Західної Білорусі та Прибалтики у 1939–1940 рр., депортації торкнулись і населення, що мешкало на цих землях. Уже восени 1939 р. перша хвиля депортації охопила польських осадників, які виселялися разом із сім'ями. Протягом грудня 1939 – березня 1940 рр. із Західної України та Західної Білорусі було депортовано понад 137 тисяч осіб. Їх виселяли в північно-східні області РРФСР, Комі АРСР і Казахстану.

Друга хвиля депортації прокотилась у квітні 1940 р., коли було вивезено заможних селян — «куркулів» (до 6 тис. сімей із Західної України та Західної Білорусі). Всього із Західної України в 1939–1940 р.р. було вислано до Сибіру, Поволжя, Казахстану та на Північ, за різними підрахунками від 10 до 20% населення. Чимало невинних людей, яких німецько-радянська війна застала в місцевих тюрмах, було знищено. «Депортація торкнулася і прибалтійських народів, зокрема з 14 по 18 червня 1941 р. з Литви було вислано у віддалені райони Сибіру і Крайньої Півночі близько 35 тисяч осіб» [5, с. 462].

У 1941-1944 роках у віддалені райони Сибіру було депортовано і позбавлено будь-яких прав російських і українських німців, а також представників народів, країни яких входили у гітлерівську коаліцію (угорці, болгари, румуни, фіни). Жертвами повоєнної хвилі депортацій стали учасники національно-визвольних рухів України. Білорусії та Прибалтійських республік.

Основною групою населення, яка постраждала від переселення в 30-і рр. ХХ ст., були селяни. Цей період політичного заслання в історичній літературі характеризують як «куркульське заслання». Критерієм відбору «кандидатів» на депортацію слугував соціальний, «класовий» чинник. З

другої половини 1930-х рр. основною ознакою і критерієм депортації населення в Радянському Союзі стає етнічна приналежність. Об'єктами повоєнних хвиль депортації, насамперед, стала політично активна частина населення новоприєднаних західних регіонів СРСР.

Критерієм відбору потенційних претендентів на виселення за межі їх постійного місця проживання виступав не стільки соціальний чи національний чинник (хоча останній теж мав місце, оскільки під пильною увагою спецслужб перебували саме мешканці корінної національності), скільки «політична благонадійність». Як і в 1930-х роках, сталінський режим широко практикував застосування заходів «превентивного» характеру, тобто покарання здійснювалося не за факт здійснення злочину, а за те, що він може бути здійснений.

Депортацій політика 1930 – початку 1950-х років була складовою загальнодержавної політики сталінського режиму. Вона була спрямована на реалізацію низки завдань, серед яких виділимо найважливіші:

- повністю ліквідувати опозиційні політичні інститути з метою встановлення партійної монополії;
- придушити спротив селянства насильницькій колективізації;
- остаточно придушити збройний та будь-які інші форми опору місцевого населення процесу радянзації західних регіонів СРСР;
- знищити або нейтралізувати політично активну частину суспільства, як потенційно можливу основу громадянського суспільства;
- уніфікувати соціальну структуру населення;
- «очистити» західній і східні кордони держави від компактно проживаючого там населення не російської національності (поляки, німці, корейці та ін.);
- покарати весь народ за нібито колаборацію з ворогом в роки Другої світової війни (калмики, кримські татари, інгуші, чеченці та ін.);
- забезпечити робочою силою віддалені регіони СРСР та стратегічно важливі сфери економіки, в тому числі – будівництво індустріальних регіонів (Кузбас, Біломорканал, БАМ, Сибір, Крайня Північ, Казахстан та ін.);
- частково звільнити територію від корінного населення з метою збільшення чисельності російського і російськомовного етнічного компонента.

Таким чином, здійснювані впродовж 1920-1950-х років більшовицькою владою депортації слід розглядати в контексті репресивної сталінського режиму. Початком їх розгортання стали 1920-ті роки і як дієвий компонент репресивної політики тоталітаризму вона використовувалася до самої смерті Й. Сталіна.

Список використаних джерел та літератури

1. Бугай Н. Йосиф Сталин – Лаврентию Бєрії: Их надо депортировать....». Документы, факты, комментарии. М.: Дружба народов, 1992. 288 с.
2. Депортация народов в СССР. Украинцы в особой книге Сталина – депортация украинцев. Факты, документы. URL: <http://zrada.org/history/2-naukovij-pidhid/783-deportatsija-narodov-v-sssr-ukraintsy-v-osoboj-knige-stalina-deportatsija-ukraintsev-fakty-dokumenty.html>.
3. Мартін Т. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939 роки). Київ: Критика, 2013. 637 с.
4. Рафальська Т. «Великий терор» на Житомирщині (липень 1937 – листопад 1938 рр.): монографія. Житомир, 2012. 180 с.
5. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. Київ, 2002. 518 с.

Ярослав Весельський

магістрант історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ДЕПОРТАЦІЙНА ПОЛІТИКА СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ ЩОДО ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЖИТОМИРЩИНИ У 1930-Х РОКАХ

Впродовж багатовікової історії України на її території завжди проживали етнічні меншини, представники яких були й є частиною української спільноти. Помітну роль в історії України, особливо на Правобережжі, відігравала й польська меншина, яка в період необмеженої влади Й. Сталіна чи не найбільше постраждала від примусових переселень та інших репресивних заходів.

Тема депортацій радянських громадян польської національності уже давно стала предметом наукових досліджень низки вітчизняних вчених. Так, у розрізі краєзнавчих досліджень, Л. Копійченко розкриває методи роботи радянських каральних органів, зокрема, фабрикування кримінальних справ органами НКВД, специфіку слідства та покарань засуджених, статистичні дані кількості виселених з окремих територіальних округів [1]. дослідив Н. Причини, масштаби та наслідки репресії серед польської інтелігенції Житомирщини розкриваються в працях Ю. Шевчука[4], Т. Рафальської [2]. Становище польського

населення в Мархлевському національному районі стало предметом окремого наукового пошуку Г. Стронського [3]. Дослідженнями польської меншини на території Волині загалом та Житомирщини, зокрема, займається низка польських дослідників: Й. Купчак [6], Р. Дзвонковський [5] та ін. Мета нашої роботи – розкрити причини, масштаби та наслідки депортаційних заходів сталінського режиму, здійснюваних більшовицькою владою в 1930-х щодо польської національної меншини Житомирщини.

Як насильницькі міграції, депортації стали однією з особливих форм політичних репресій. Основною групою населення, яка постраждала від переселення на початку 30-х рр. XX ст., були селяни. Цей період політичного заслання в історичній літературі характеризують як «куркульське заслання». Наприкінці 1930-х рр. основною ознакою і критерієм депортації населення в Радянському Союзі стала етнічна. Численна польська меншина Житомирської області також не стала виключенням у радянській репресивній політиці.

На теренах Житомирщини в 1925 р. створено унікальне територіально-адміністративне утворення – єдиний в Україні польський національний район ім. Юліана Мархлевського. Із загальної кількості населення поляки тут становили 68,9%.

Розгорнута на початку 30-х рр. XX ст. в республіці колективізація, дуже повільно і важко проходила в польському національному районі. До серпня 1931 р. Мархлевський район був колективізований лише на 26%. Сповільненість темпів цього процесу влада пояснювала діяльністю різного роду «ворогів народу» - шкідників і шпигунів, списуючи, таким чином, на них власні помилки. Насильницькі дії з боку влади призвели до розпаду традиційного укладу селянського господарства і як наслідок – зубожіння населення та голоду. Восени 1933 р. в 10 селах Мархлевського району голодувало 1 760 чол., більшість з яких були діти [3, с. 21].

В середині 1930-х років сталінським керівництвом у країні було розгорнуто жорстку репресивну політику під гаслом необхідності боротьби з «буржуазним націоналізмом». Однією з перших національних меншин, представники якої потрапити під репресивні жорна сталінського режиму, стали поляки, в тому числі й ті, котрі проживали в Мархлевському районі.

Перше масове виселення 750 польських сімей згідно завчасу підготовлених органами НКВС списків було здійснене в кінці лютого – на початку березня 1935 року, посиляючись на рішення партії та уряду [6]. На виконання партійно-урядових розпоряджень було створено обласні та районні комісії. До проведення акцій з виселення сімей широко залучались партійні і комсомольські активісти, працівники правоохоронних органів. Переважна більшість поляків була обурена

рішеннями властей. Зокрема, відомо, що в с. Константинівка селяни спробували збирати кошти для здійснення поїздки до польського консула в Києві зі скаргами. Відомі випадки втечі за межі національного району як вияв відмови підкорення наказу про переселення [3, с.20].

Важливим завданням радянської влади була ліквідація всіх наявних перешкод для проведення колективізації, зокрема, ліквідація хутірської системи. Оскільки, на середину 1930-х років частина польських сімей в Мархлевському районі проживала на хуторах, для вирішення цієї проблеми 28 липня 1935 року, бюро Київського обкому прийняло рішення «Про зселення хуторів Мархлевського району» [5]. Планувалася ліквідація 1200 хуторів.

Друга хвиля масового виселення представників польської національної меншини припадає на кінець вересня – початок жовтня 1935 року. Переселення в Харківську область так само відбувалось за заздальгідь створеними органами НКВС списками сімей переселенців. Кампанія масового виселення цього разу охопила 22 сільських ради. З району депортовано 1668 мешканців, з них: чоловіків – 432, жінок – 468 та 768 дітей [5].

Ця акція вкрай негативно була сприйнята місцевим польським населенням. Його опанував страх та розчарування в більшовицькій владі, про що окремі люди висловлювалися вголос. Так, мешканець с. Мар'янівки Адольф Савіцький під час виселення заявив: «Хай би провалився цей Мархлевський район, той хто його утворив і ті, що керували цим районом, тому що мені за них приходить тепер віддуватись» [6].

Навіть після спеціальної постанови ЦВК УРСР восени 1935 року про розформування району ім. Ю. Мархлевського, уряд республіки через два дні приймає таємну постанову під № 1321/149 «Про переселення з бувшого Мархлевського району» [3, с.26]. Згідно з документом, новій хвилі депортації до східних областей України підлягали 300 господарств. Цього разу безпосередню участь в організації виселення почали приймати т. зв. «стаханівці-доприселенці», яких, як надійних елементів, планувалося переселити на прикордонні території. Згідно статистичних даних, зібраних дослідниками проблеми, в період з 1935 по 1937 роки з Мархлевського району було депортовано близько 10 тис. поляків до Казахстану та східних районів Української РСР.

28 квітня 1936 року, Рада народних комісарів СРСР прийняла чергову постанову № 776–130 «сс» про переселення як політично неблагонадійних поляків з Української РСР в Казахстан, визначивши для цього 800 – кілометрову прикордонну зону, на якій споруджувались укріпайони, полігони [1, с. 26].

Яскравим прикладом депортацій з прикордонної зони – є виселення поляків з Новоград-Волинської округи. Відомо, що лише з 20 травня по 5 червня 1936 року, з округи підлягли депортації 2767 сімей, що становило 13 тис. чоловік, серед яких було і 1970 польських сімей. Було використано 16 ешелонів та 1142 вагони з нестерпними умовами для транспортування, що навіть ставало причиною смертей насильно подорожуючих [6].

Отже, польська меншина на території Житомирщини зазнала кілька хвиль депортацій. Проведення таких масштабних акцій з переселення великої кількості людей за видуманими звинувачуваннями та сфабрикованими кримінальними справами яскраво ілюструє дискримінаційний характер національної політики сталінського режиму.

Список використаних джерел та літератури

1. Копійченко. Л.А. За відсутністю складу злочину: польські контрреволюційні організації на Житомирщині. Житомир : Полісся, 2010. Кн. 3: Житомирська область. С. 24-33.
2. Рафальська Т. Л. «Великий терор» на Житомирщині (липень 1937 – листопад 1938 рр.): монографія. Житомир: «Волинь», 2012. 180 с.
3. Стронський Г. Й. Зліт і падіння: Польський національний район в Україні в 20-30-ті роки. Тернопіль, 1992. 26 с.
4. Шевчук Ю. Технологія здійснення репресій проти інтелігенції Житомирщини в 30-х рр. XX ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2010. №36. С.213-238.
5. Dzwonkowski R. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR. 1917-1939. URL: <http://www.worldcat.org/title/losy-duchowieństwa-katolickiego-w-zssr-1917-1939-martyrologium/oclc/835711653>.
6. Kupczak J. Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-6266.html>

Марія Стретович

учениця 10-го класу Меленівського

навчально-виховного закладу

«СЗШ I-III ступенів –ДНЗ»

Коростенського району Житомирської області

(науковий керівник: вчитель історії Т. М. Васьківська)

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЖИТОМИРЩИНИ В ЧАСИ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ»

Інтелігенції завжди належала величезна роль у всіх сферах життя суспільства. Саме від неї залежить прогрес у розвитку галузей науки,

культури, мистецтва і політичного існування суспільства. Українська інтелігенція відіграла важливу роль в переході до демократичних засад суспільного життя. Вивчення поглядів тогочасної інтелігенції є дуже важливим, адже вони стали підґрунтям державно-політичної основи сучасності.

Актуальною сьогодні є потреба повернення втраченого в період радянського панування авторитету інтелігенції в суспільстві.

У статті ми розглянемо репресії щодо інтелігенції не лише як факт фізичного знищення представників інтелігенції, а як наслідок зміни суспільних відносин в економічній, політичній, культурній сферах та в розстановці сил в ешелонах влади та більшовицької партії в 30-х роках ХХ століття.

Питання про те чому Сталін розпочав політику Великого терору хвилює багатьох істориків, але до цього часу залишається відкритим. Чому поряд з іншими соціальними верствами особливо жорстоко винищувалася інтелігенція. Опрацювавши літературу з даного питання можна вивести декілька причин цих подій.

Як пише український історик Ю. Шаповал, значна частина дослідників схиляється до думки, що Сталін за допомогою Великого терору хотів оновити еліту, повністю позбавившись від старих більшовиків.

Другою причиною було те, що у 1937 р. добігав кінця термін ув'язнення тих, кого посадили в період колективізації й розкуркулення. Ці люди, отримавши стандартні вироки, повертались додому і це було небажано для Сталіна. Можливо, тому в наказах НКВС така увага була приділена пошуку ворогів народу у таборах та тюрмах.

Третя причина – влада намагалася вивести нову породу людей, лояльну до радянського режиму.

Готуючись до великої і тривалої війни з власним народом, «вождь усіх часів і народів» постарався підвести під неї теоретичну базу. Ще в березні 1929 року Сталін висунув таку тезу: «вредительство буржуазийной интелгенции – одна из самых опасных форм сопротивления против развивающегося социализма» [3, с. 74].

Знищивши стару гвардію, він не шкодував і молоді. В доповіді Сталіна на лютнево-березневому пленумі ЦК 1937 року «Про недоліки партійної роботи і заходи по ліквідації троцькістських та інших дворушників» була зроблена спроба теоретично обґрунтувати політику масових репресій тим, що в міру нашого просування вперед до соціалізму класова боротьба повинна ніби дедалі більше загострюватися. При цьому Сталін стверджував, що так вчить історія, вчить Ленін [3]. Як зазначають фахівці Українського інституту національної пам'яті, масові репресивні операції у 1937 – 1938 роках, за задумом Й. Сталіна, мали завершити

двадцятилітню боротьбу із «соціально ворожими елементами», упокорити населення шляхом масового терору, утвердити авторитарний стиль керівництва та здійснити «кадрову революцію». Підставою для розгортання терору була теза Й. Сталіна про загострення класової боротьби в міру успіхів соціалістичного будівництва.

Документи НКВД: накази, листування, телеграфи, – свідчать про те, що масові репресії готувалися заздалегідь. Заарештований був фактично позбавлений права на захист чи оскарження вироку. Зізнання «вибивалися» з підозрюваних нелюдськими тортурами та психологічними катуваннями, витонченими методами мордування. А на неправомірні засудження ніхто не звертав уваги адже були ліміти на кількість засуджених і навіть змагання хто більше засудить.

Під час терору 1937-1938 рр. Україна зазнала найшкульніших ударів. А.Авторханов, аналізуючи в книзі «Імперія Кремля» національний склад жертв «великого терору» 1930-х років, зазначає: «Саме серед української... інтелігенції жертв терору було в декілька разів більше, ніж у центральних областях Росії». У результаті в той час було знищено майже всіх членів ЦК КП(б)У та українського уряду, сотні тисяч українців. НКВС планував ліквідувати цілі верстви населення, зокрема священиків, колишніх учасників антибільшовицької боротьби, тих, хто був за кордоном чи мав там родичів, іммігрантів із Галичини тощо [4].

Терор проти інтелігенції був гарно спланований та мав свої етапи. На початковому етапі влада намагалася мирними методами залучити інтелігенцію на свій бік. А проти тих, кого не вдалося залучити почали застосовувати репресивні методи. Збиралася інформація про населення: соціальне походження, політичне минуле, приналежність до політичної партії, зв'язок з родичами за кордоном, місце народження, а потім на її основі проводилися арешти.

Наказ №00485 створив принципово новий у практиці ОДПУ-НКВС процесуальний порядок засудження. Коли завершувалося слідство на обвинуваченого складалася довідка з коротким викладом слідчих та агентурних матеріалів. Короткі довідки належало протягом десяти днів збирати і передруковувати у вигляді списків. Цей список надходив на розгляд начальника НКВС або УНКВС і прокурора. Цю комісію почали називати «двійка» і до її компетенції відносився вирок по 1-й (розстріл) чи по 2-й (ув'язнення від 5 до 10 років). Після цього список надсилався для затвердження до Москви. Потому список повертався до відповідного регіону для виконання вироку [2].

При аналізі архівних документів помічаємо закономірність, що в 1936 році справи націоналістів були індивідуальними, а в 1937 році стають груповими справами. А вироки були стабільно жорстокими – розстріл. Зрозуміло, в Україні висувалися звинувачення не тільки в «українському

націоналізмі». Були ще в Україні арешти «польських», «чеських», «німецьких» та інші «націоналістів». Коли почався процес реабілітації то виявилось, що всі ці справи були сфальсифікованими.

У великій кількості звинувачення висувалися за статтею 54 Кримінального кодексу УРСР, що передбачала відповідальність за «контрреволюційну діяльність», «зраду батьківщини».

Загалом Комісія ЦК КПРС у 1963 р. виявила, що в 1937-1938 рр. було заарештовано 1372392 особи, з них 631897 – розстріляні. В Україні було заарештовано 265669 осіб. Впродовж 1937-1938 рр. в республіці розглянули справи на 198918 осіб. 62 відсотки були розстріляні (12341 особа), 34,7 відсотка – відправлені у табори (68823 особи), 2,1 відсотка – ув'язнені в тюрми (4124 особи), 0,5 відсотка – засуджені до заслання (1067 осіб), 0,3 відсотка – звільнені (658 осіб). За офіційними даними, в Україні в 1936 р. було заарештовано 15717, 1937-м – 159573, 1938-м – 108006 осіб. Звичайно, щоб представити загальну картину репресій, до цих цифр треба додати кількість ув'язнених у внутрішніх тюрмах НКВД, а вони були переповнені, проаналізувати смертність у таборах, в 1936 р. вона становила 2 %, в 1937-1938 рр. – 6-7 %. Крім того, потрібно додати велику кількість репресованих селян, а також депортованих. Зрозуміло, репресії торкнулися і партійного керівництва. З 102 членів та кандидатів у члени ЦК КП(б)У, 9 членів Ревізійної комісії, обраних на XIII з'їзді КП(б)У влітку 1937 р., репресували 100 чоловік. На 24 січня 1938 р. в складі ЦК КП(б)У з 62 членів і 40 кандидатів у члени ЦК залишилося відповідно 20 та 5 осіб [1, с.67].

Трагічним акордом утвердження більшовицького режиму на Україні став «великий терор», що проявився в масштабах всієї держави, кожної області, району, населеного пункту. Не оминули репресії й нашого краю – Житомирщини.

На сьогоднішній день перед державою стоїть завдання формування нової національної інтелігенції з високим рівнем морального і інтелектуального розвитку, що змогла б вивести державу з економічної та морально-психологічної кризи.

Список використаних джерел та літератури

1. Кульчицький С. Подарунок Сталіна радянському електорату. (До 70-річчя «великого терору») // З архівів ВУЧВК – ГПУ – НКВД – КГБ. 2007. №1(28). С. 66-76.
2. Рафальська Т. Л. Реалізатори сталінської політики «Великого терору» 1937-1938 рр. на Житомирщині // INTERMARUM: історія, політика, культура. 2005. Вип. 2. С.263-272.
3. Шилюк Д. Маловідомі сторінки з історії Житомирщини. Житомир: Волинь, 2010. 210 с.

4. Ямковий І. Геноцид: архівно-документальні нариси. Житомир: Полісся, 1999. 212 с.

Роман Олійник

магістрант історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ВІДНОСИНИ МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ В СРСР

Релігія і більшовицька влада були несумісними. Релігію в СРСР комуністична влада намагалась викорінити із суспільної свідомості, тому що вважала, що релігія отрує свідомість людей, змушує людей коритись законам які не мають ніякого підґрунтя, як казали тоді більшовики [2, с. 10].

Особливою формою процесів, яка притаманна радянській тоталітарній владі, це була емансипація суспільного буття від впливу на свідомість народу релігії, яка значною мірою відбувалась під тиском державної влади. Навіть сьогодні було б доречно констатувати той факт, що відсутня чітка державна політика в сфері взаємин церкви і держави. За роки радянської влади населення СРСР пережило багато релігійних потрясінь, найболючішими з яких були експерименти з релігією та атеїзмом [2, с. 15].

Втручання держави в особисті справи людини, особливо якщо це пов'язано з релігійними поглядами, то це може мати не передбачувані наслідки, адже релігія догматична, а релігійна свідомість не піддається зовнішньому впливу. Отже, політика комуністичної партії Радянського Союзу по відношенню до церкви і релігії, та віруючих була досить репресивною [1, с. 5]. У 1940–1960-х рр. проходила три головні фази, які у зовнішній і внутрішній політиці не завжди повністю синхронізувалися з більш генеральними змінами в політичному житті, хоча і відображала тенденції у розвитку СРСР, як політичному так і соціальному [3, с. 6].

У радянській історіографії становище Православної церкви довго залишалося найменш розвиненим питанням. Архівні документи та історичні праці цього періоду є важкодоступними [6, с. 4].

Проблема державно-конфесійних відносин в першу чергу позначена тим, що релігія і більшовицька влада були несумісними за своєю суттю. Релігію в СРСР комуністична влада намагалась викорінити із суспільної свідомості, тому що вважала, що релігія отрує свідомість людей, змушує

людей коритись законам які не мають ніякого підґрунтя, як казали тоді більшовики.[6,с. 9]

В ході революційних подій 1917-1921 років в Православній церкві виникають течії, такі як автономізм, автокефалізм, обновленство [5, с. 12]. І це так би мовити, негативно позначилось на становищі православної церкви як інституту моральних засад [7,с. 7].

Негативним явищем в становищі православної церкви, зокрема якщо на території України, то це була роз'єднаність православ'я (були наявні кілька релігійних об'єднань). У 20-х – 30-х рр. в УРСР діяли: Український екзархат Російської православної церкви, інші це були староцерковники, старослов'яни, тихонівці, екзархісти, Українська Синодальна або Обновленсько-синодальна церква, яка в 1925 році прийняла офіційну назву «Всеукраїнська православна Спілка Релігійних Громад Православної автокефальної синодальної Церкви».[3, с. 20] Окрім вище названих церковних організацій, існували ще багато інших, і така строкатість православної палітри призводила до невизначеності серед парафіян та слугувала фактором міжконфесійних конфліктів [2, с. 11].

Наступний аспект є логічним і закономірним продовженням вище сказаного – внутрішньоконфесійні суперечки, внаслідок цього православний організм прийшов до розколу [1, с. 11]. Причиною такого явища було те, що серед суспільства не було релігійної ідентичності, яка є основою єдності свідомості і поведінки індивіда, який відносить себе до певної релігійної конфесії [4, с. 16].

За роки радянської влади населення СРСР пережило багато релігійних потрясінь, найболючішими з яких були експерименти з релігією та атеїзмом.

Втручання держави в особисті справи людини, особливо якщо це пов'язано з релігійними поглядами, то це може мати не передбачувані наслідки, адже релігія догматична, а релігійна свідомість не піддається зовнішньому впливу [7, с. 14].

Період Другої світової вважається етапом нормалізації відносин держави і церкви і про антицерковну політику майже немає мови. Але, курс Сталіна, який вважався відходом від ідеалів марксизму-ленінізму, і як сподівалось духовенство – звернення до релігії в складні часи війни, був тільки тактичним кроком у своїй внутрішній і зовнішній політиці [6, с. 10].

Політика комуністичної партії Радянського Союзу по відношенню до церкви і релігії, та віруючих була досить репресивною. У 1940 – 1960-х рр. проходила три головні фази, які у зовнішній і внутрішній політиці не завжди повністю синхронізувалися з більш генеральними змінами в політичному житті, хоча і відображала тенденції у розвитку СРСР, як політичному так і соціальному [7, с. 23].

Перша фаза відносин держави і церкви обумовлюється послабленням тиску на великі релігійні спільноти країни, лояльність до Російської православної церкви. Це було зумовлено насамперед політичними інтересами керівництва Радянського Союзу [4, с. 20]. За ініціативою Сталіна РПЦ повинна була стати «православним Ватиканом», відправити в ізоляцію Константинопольський патріархат, так як він опинився в північноатлантичному таборі країн.

Цей «православний Ватикан» повинен був стати невичерпним джерелом ідеологічного впливу на суспільство країни [3, с. 26].

Друга фаза розгортається після смерті Сталіна. Після того як до влади прийшов М. Хрущов почалась проводитись політика яка була спрямована на боротьбу у вищих партійних органах. На тлі реабілітації віруючих, незаконно засуджених, відмови від масових репресій, призвело до формування опозиційного руху церковній політиці і широкого поширення неофіційних форм виразу релігійних почуттів.

Список використаних джерел та літератури

1. Грідіна І.М. Метаморфози антирелігійної пропаганди радянської влади в Україні під час Другої світової війни // Наука. Релігія. Суспільство. 2009. № 4. С. 74-80.
2. Государство и церковь в XX веке: эволюция взаимоотношений, политический и социокультурный аспекты. Опыт России и Европы / Отв. ред. А. И. Филимонова. М.: Книжный дом «Либроком», 2011. 464 с.
3. Киридон А. М. Держава – Церква – Суспільство : Інверсна трансформація в Україні: Монографія. Рівне: РІС КСУ, 2011. 216 с.
4. Паніна Л. А. «Особливості державно-церковних відносин на Житомирщині у контексті релігійно-суспільних змін наприкінці «перебудови» (1989-1991рр.) // Кафедра релігієзнавства НУ «Острозька академія». 2009. С. 84.
5. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
6. Щербань М. В. Відносини радянської влади і Російської Православної церкви в Україні в контексті формування тоталітарного режиму (1917 – 1930 рр.): дис. на здоб. канд. іст. наук: 09.00.11 / Щербань Микола Володимирович. Чернівці, 2015. 268 с.
7. Бальжик І. А. Відносини держави і церкви: «симфонія влад»: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. А. Бальжик; кер. роботи Ю. М. Оборотов; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 19 с.

Каріна Капустинська
учениця 10-го класу Денишівської ЗОШ І-ІІІ ступенів
імені В. Г. Бондарчука Житомирського району
(науковий керівник: вчитель історії *Н. С. Гуринчук*)

ПАМ'ЯТКА ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ: КОРОСТЕНСЬКИЙ УКРІПРАЙОН

Сучасні процеси трансформації економічних, політичних та соціальних пріоритетів в незалежній Україні супроводжуються пробудженням національної самосвідомості і духовного відродження. У цих умовах особливої актуальності набуває вивчення та осмислення наявного військово-історичного досвіду. Сповна це стосується дослідження проблем охорони, збереження і використання військово-історичної спадщини – важливого чинника розвитку національної культури, що визначає духовний потенціал українського суспільства та його державну ідеологію.

Доцільність і своєчасність дослідження, присвяченого ключовим питанням охорони та музеєфікації в Україні військово-історичних споруд періоду Другої світової війни, зумовлена цілим рядом факторів.

Територія України була одним з найбільших осередків бойових дій у роки війни Другої світової війни 1939–1945 років. Це становить історичну та загальнолюдську цінність і зобов'язує науковців до розробки теоретичної бази охорони та збереження такої культурної спадщини. Також це необхідно для зміцнення історичної самосвідомості громадян, підвищення освітнього рівня загалу, морального й естетичного виховання молоді, яка складає більшість населення нашої країни.

Унікальною сторінкою історії фортифікаційних споруджень стратегічного значення для захисту державних кордонів СРСР являлася система вузлових оборонних споруд, яка складалася з укріплених районів (далі – УРів) та мала виняткове значення у стратегічних планах Ставки Головнокомандування СРСР впродовж певних періодів.

Для прикриття основних військових угруповань від неочікуваних ударів ворога вздовж кордону з Польщею, який проходив і через західну частину Житомирської області, було вирішено побудувати лінію укріплених районів.

Вивчення існуючих друкованих джерел дало можливість говорити про важливість спорудження у 1931-1937 роках оборонної захисної лінії Коростенського укріпленого району № 5, в тому числі збудованого у 1935–1937 роках підземного командного пункту в самому місті Коростень, який тепер відомий як військово-історичний комплекс «Скеля». Це витвір легендарного військового інженера, фортифікатора, доктора військових

наук, професора Військової академії Генерального штабу, генерал-лейтенанта інженерних військ, Героя Радянського Союзу Д. М. Карбишева.

Місце для будівництва було вибрано не випадково. Наявність розгалуженої мережі залізничного сполучення (п'ять напрямків руху) створювало ефективну систему управління переміщенням військ. Гранітні породи надали чудові умови для створення надзвичайно захищеної підземної споруди, на той час абсолютно невразливої для засобів ураження можливого супротивника. Позитивну роль відіграла і унікальність природного ландшафту для його маскування.

Підземний командний пункт під сорокаметровою товщею глини, піску, граніту й залізобетону, як засвідчують дослідники, споруджували на місці древлянських підземних тунелів. У тих самих печерах, в яких у давнину ховалися від дружинників княгині Ольги древляни, було залито тонни бетону, після чого печери стали нагадувати ціле підземне місто, заховане у товщі гори, зі своїми автономними комунікаціями й іншими системами життєзабезпечення.

Наявні матеріали засвідчують, що військовий комплекс «Скеля» є унікальною інженерною спорудою, якій немає аналогів у світі, адже в ній можна пережити ядерну війну або влучення у планету гігантського астероїда. Це справжній витвір мистецтва військової фортифікації.

КоУр у відповідності до планів розташовувався за 40-50 км від державного кордону і прикривав напрямом Овруч – Коростень – Київ. Географічні умови регіону розташування укріпрайону посилювали його важкодоступність. Укріпрайон мав загальну протяжність 182 кілометри. Його система оборони налічувала 14 батальйонних районів оборони, 2 відсічних рубежі і окремий вузол оборони в Ємільчино [4]. Глибина оборони на основних напрямках становила близько двох кілометрів. В 7-8 км від переднього краю йшла друга смуга оборони без розвитку в глибину. Польове посилення укріпрайону складалося з 20 тисяч метрів траншей і ходів сполучень, а також 120 км дротяних загороджень. Уздовж лінії оборони були вириті канали, що дозволяло затопити місцевість перед або в ході наступу противника. Але ця можливість, на жаль, не була реалізована безпосередньо під час бойових дій. В основному, систему УРа складали поширені вогневі точки класу міцності М2 (163 точки), більш міцніші точки М1, велика кількість доволі слабких вогневих точок М3, а також артилерійські напівкапоніри, командні пункти та інші точки. По програмі посилення 1938 р. КоУр був посилений будівництвом нових модернізованих вогневих точок, але вже наприкінці 1939 р. його розбудова, як й інших УРів припинилась, скоротив свою службу бойовий склад оборонної лінії [1]. Полковник К. Черемухін пише: «Велика частина споруд була засипана землею» [2].

Незважаючи на консервацію об'єкту та недосконалість обладнання воєнні підрозділи 5 армії Південно-Західного Фронту протягом липня-серпня 1941 року тримали оборону на лінії КоУРа [5] і лише реальна загроза оточення спонукала їх до відступу з даних рубежів.

7 липня 1941 року був отриманий наказ Ставки, що дозволяв з'єднанням 5 армії відступити на лінію КоУРа: 15 ск – на рубіж Рудниця – Білокоровичі, 31 ск – Білокоровичі – Ємільчино – колгосп Дмитрівка, при цьому 193 стрілкова дивізія (далі – сд) знаходилася у другому ешелоні в районі Семаківка – станція Яблонець – Карасінка маючи задачу бути готовими до контратак у напрямку Ємільчино і Могильно. Бойові з'єднання РСЧА утримували КоУР до середини серпня 1941 року [3, с. 22-26].

Процес перетворення колишнього військового об'єкту на об'єкт музейного показу достатньо складний за будь-якої політичної системи. Але особливої актуальності проблема музеєфікації, як одного із напрямів збереження нерухомих пам'яток, набула за умов незалежної України. Інженерні військові об'єкти були збудовані для певних військових функцій, однак у якості пам'яток вони продовжують традиції просвітництва, сприяють збереженню славних військових традицій та вихованню поваги до минулого свого народу.

Сьогодні музеєфікація військово-історичного комплексу «Скеля» є показовою щодо результатів, яких можна досягти у використанні воєнно-історичних пам'яток, коли місцева влада зацікавлена в збереженні унікальної пам'ятки. Мешканці Коростеня пишаються наявністю такого унікального об'єкту в своєму місті і допомагають працівникам музею у поповненні виставок експонатами та бажають зробити для відвідувачів сучасний музей. Цей комплекс є дуже цікавим об'єктом для туристів як з України, так і із-за кордону. У музеї діє вісім залів у реставрованих приміщеннях: історії розвитку технічних засобів цивільної оборони; історії розвитку військових засобів зв'язку; історії будівництва та бойового шляху Коростенського укріпрайону; стрілецької зброї; сучасних боєприпасів; боєприпасів часів війни; фотогалерея; макети дотів Коростенського укріпрайону.

Проведений аналіз доводить, що усі збережені до нашого часу фортифікаційні споруди, що є здобутками військового мистецтва, будівельної науки і техніки, котрі входять до культурної та науково-технічної спадщини нашої держави, можуть бути успішно музеєфіковані та ефективно служити вирішенню науково-просвітницьких задач та естетичному і патріотичному вихованню; однак характер музеєфікації істотно залежить від найсуттєвіших характеристик конкретних військово-історичних споруд.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральный государственный архив Советской армии (с июня 1992 г. Российский государственный военный архив) [редкол. Двойных Л. В., Каряева Т. Ф., Стеганцев М. В.]. В двух томах. Том 2. Путеводитель. 1993. URL: <http://guides.rusarchives.ru/browse/guidebook.html?bid=121&sid=92252>
2. Исаев А. В. От Дубно до Ростова. М.: АСТ, Транзиткнига, 2004. URL: http://militera.lib.ru/h/isaev_av3/03.html.
3. Крещанов А. Л. Коростенский укрепрайон № 5 / А. Л. Крещанов, С. А. Гераймович. Коростень: ПП Науменко В. А., 2008. 32 с.
4. Кузяк А. Г. Эмельчинский БРО Коростеньского УРа // Оборонительное зодчество. URL: <http://www.karonir.ru/4ur/05/korur>.
5. Маляров В. Н. Строительный фронт Великой Отечественной войны: Создание стратегических рубежей и плацдармов для обеспечения оборонительных операций вооруженных сил в годы войны 1941–1945 гг. СПб.: ВИТУ, 2000. 348 с. URL: <http://rufort.info/library/malyarov/malyarov.html>

Марія Будківська

студентка IV курсу факультету історії, етнології і права
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к.і.н., доц. **І. В. Мазур**)

ОСОБЛИВОСТІ НАЦИСТСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ СЕРЕД СЛОВ'ЯНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Інформаційно-пропагандистську агресію Німеччини наприкінці 30-х – на початку 40-х років XX ст. можна вважати предтечею сучасних війн шостого покоління - інформаційно-психологічних.

Вона реалізовувалося, зокрема, в поширенні і нав'язуванні суспільству різного роду установок шляхом масованого впливу на свідомість, в різноманітних механізмах маніпуляції, в залежності від об'єктів впливу. Зважаючи на принципове відношення у зовнішній і внутрішній політиці Німеччини до рас і національностей. Окреслення особливостей впливу пропаганди нацистів на конкретну групу споріднених народів (близько 300 мільйонів чоловік) які походили з сім'ї індоєвропейських народів - слов'ян являється актуальним і в умовах сучасності [7, с. 8].

Метою статті є висвітлення особливостей здійснення пропаганди на слов'янські етноси.

Темою діяльності Німеччини у сфері пропаганди займалися зарубіжні та вітчизняні історики. Серед них І. Панарін [7], С. Федорченко [10], К. Залесский [3], О. Салата [8], А. Гогун [2], А. Звягінцев [4], К. Тендит [9] та інші.

Варто зазначити, що нацисти ненавиділи і зневажали слов'ян куди менше, ніж євреїв і циган. Розенберг видавав «Націонал-соціалістичний місячник», де ототожнював єврейство і більшовизм. Даний журнал був рекомендований солдатам Вермахту в ході політичних занять.

В результаті знищення Чехословаччини Гітлер створив маріонеточну державу Словаччину під номінальним керівництвом Тісо. Після захоплення Югославії було створено Незалежну державу Хорватію. А Болгарія взагалі, залишалася незалежним союзником Рейха, і навіть не дивлячись на тиск нацистів, не видала їм своїх євреїв. Більше того словенців, вважаючи їх «расово близькими», нацисти взагалі почали переселяти в Австрію.

При цьому очевидна деяка «інструментальність» нацистської «слов'янофобії» - наприклад, при всій ненависті до поляків, Гітлер готовий був в певний момент заключити з ними союз проти СРСР [2, с. 65].

Зокрема, шеф СС Гімлер зазначав: «Я вважаю, що в питанні, що стосується населення іноземних держав, особливо слов'ян, ми повинні виходити з німецької точки зору ... Звичайно, при такому змішанні людей можуть знайтися хороші расові типи. Тому я вважаю, що нашим обов'язком буде взяти собі їх дітей для того, щоб прибрати їх з небажаного оточення» [4, с. 660].

Готуючись до війни, нацисти, у структурі Міністерства народної освіти і пропаганди було створили Східний відділ, основним завданням якого була пропаганда серед слов'янських народів.

Співробітниками Східного відділу було створено штаби для всіх мовних груп слов'янського населення. Їх головний обов'язок – переклад брошур, листівок та ін. з німецької мови; виготовлення і розповсюдження нацистської державної символіки: прапорів, плакатів, які стали справжньою зброєю в руках пропагандистів [3, с. 97-114].

Вже в 1938 р. при кожному армійському корпусі була сформована рота пропаганди. При цьому у країнах Східної Європи нацистський режим спирався на залучення до боротьби проти минулої влади слов'янського населення через расову терпимість [9, с. 109].

Відомство Геббельса, організовуючи ідеологічні диверсії серед слов'янських народів, керувалося настановами Гітлера: «Є більш глибока стратегія - війна інтелектуальним, психологічною зброєю». Основним завданням працівників пропаганди на Сході було «духовне поневолення» населення окупованих територій, що виражалося насамперед у

культивуванні думки про марність боротьби з «вищою расою», про необхідність підкоритися «новому порядку», що встановлюється на окупованих землях.

Для досягнення поставлених завдань застосовувалися технології політичної маніпуляції нацистів, що передбачали вплив на масову свідомість і включали такі компоненти:

- 1) впровадження у свідомість слов'ян, під виглядом об'єктивної інформації неявного але, бажаного для нацистів змісту;
- 2) вплив на «больові точки» суспільної свідомості, що збуджують страх, тривогу, ненависть (пропаганда національного суверенітету, тощо);
- 3) реалізація задумів і приховуваних цілей, досягнення яких нацисти пов'язували з підтримкою громадською думкою своєї позиції [9].

Основною формою психологічної війни вермахту була друкована пропаганда. Листівки, призначені для поширення серед радянських військ, друкували мільйонними тиражами у видавництвах Берліну та інших міст Німеччини. Значну їх кількість публікували прямо на фронті похідні друкарні пропагандистських рот. Вермахт видавав, крім того, 20 газет і журналів на іноземних мовах [6, с. 169].

Про значимість, яку надавали фашисти пропаганді, посвідчують декілька цифр з німецького звіту про пропаганду, датованого 18 квітня 1942 р.: «В окупованих східних землях видаються 127 газет - з них 62 українською мовою, 20 на латвійському, 13 на естонському, 13 на російській, 11 на литовському, 6 на білоруському, 1 татарською та 1 польською мовою. Їх загальний тираж становить приблизно 2 мільйони примірників. 7 груп з передавачами (радіомережа) і з радіостанціями в Ризі, Ревелі (Таллінні), Ковно (Каунасі), Мінську, з місцевими відгалуженнями в Ліба (Лієпаї), Дорпаті (Тарту), Вільнюсі, Барановичах і т.д. «Передає група» Україна з радіостанціями в Києві, Вінниці, і Рівне. З 50 німецьких фільмів з текстами українською, російською та білоруською досі розіслані 460 копій фільмів. Також видано 25 плакатів, стінних газет і ілюстрацій, серед них 3 плаката і одна стінна газета з антирадянською і антиєврейською пропагандою. Листівок досі надруковано близько 800 [10].

Аналізуючи нациську пропаганду автор дійшов наступних висновків. Реалізація пропаганди серед слов'янського населення у зв'язку з расовою терпимістю до нього здійснювалося планомірно, про що свідчить створення спеціальних уповноважених органів, метою яких стало проведення «духовного поневолення» населення окупованих територій, яке виражалося у прививанні думки про необхідність підкоритися порядку встановленому на окупованих землях.

Список використаних джерел та літератури

1. Вишневецкий А. К вопросу о нацистской антисемитской пропаганде среди славянских народов в Восточной Европе в годы Второй мировой войны [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://netzulim.org/R/OrgR/AntiSemR/Vishnev.html>
2. Гогун А. Черный PR Адольфа Гитлера: Документы и материалы. М: Эксмо, Яуза, 2004. 416 с.
3. Залесский К. НСДАП. Власть в Третьем рейхе. М.: Эксмо, 2005. 672 с.
4. Звягинцев А.Г. Нюрнбергский набат. Репортаж из прошлого, обращение к будущему. М., 2006.
5. Идеологические стоки расовой дискриминации славян в Третьем рейхе [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://cripo.com.ua/?sect_id=8&aid=114570
6. Крысько В. Г. Секреты психологической войны . М., 1999. 208 с.
7. Панарин И.Н. СМИ, пропаганда и информационные войны. М.: Поколение, 2012. 411 с.
8. Салата О.О. Організація пропаганди в системі державних органів нацистської Німеччини у 1933-1941 рр. // Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 99. С. 101-106.
9. Тендит К.Н. История журналистики. Ч. 1: учеб. пособие Комсомольск-на-Амуре: ФГБОУ ВПО «КнАГТУ», 2012. 109 с.
10. Федорченко С.Н. Информационно–пропагандистская война нацистской Германии против Советского Союза // Наука и молодежь: взгляд в будущее: материалы научно-практической конференции. М., 2011. С. 68.

Ганна Гончаренко

магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. І. Жуковський**)

ДУЛАГ №160 – «ХОРОЛЬСЬКА ЯМА»

З початком Другої світової війни німецьке керівництво активно проводило свою агресивну окупаційну політику на українських землях. Для винищення населення була створена ціла мережа таборів. Функціонували вони для цивільного населення (концентраційні, виправно-трудова, гетто, пересильні та ін.) та військовополонених (дулаг, шталаг, офлаг). Дулаг – збірний і пересильний пункт для військовополонених та інтернованих цивільних громадян, зазвичай

розміщувався поблизу залізничних колій. Як правило, всі такі табори мали окрему нумерацію та містили велику кількість полонених.

Один із найжорстокіших концтаборів знаходився в Хоролі, Полтавської області та називався «Хорольська яма», або Дулаг № 160. Так, окремі аспекти історії цього табору висвітлені у працях С. М. Калібовець «Спалені села Полтавщини (1941-1943)» (за матеріалами розслідування злочинів нацистських окупантів в Україні), Є. С. Кобитіва «Хорольська Яма: документальна повість», який був два роки в'язнем Дулагу №160 [4; 5]. Ґрунтовна інформація щодо функціонування табору міститься в збірнику матеріалів і документів «Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941-1945)» [6]. Також вагомою працею з історії нацистських таборів України є дослідження М. Г. Дубик «Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944)» [3]

Метою даної статті є дослідження особливостей організації, структури, умов перебування в'язнів стаціонарного табору Дулаг № 160.

«Хорольська яма» функціонувала з 20 вересня 1941 по 15 вересня 1943 рр. Керівниками цього табору були комендант майор Лепле, заступник коменданта гауптман Дитман, комендант табору на елеваторі лейтенант, доктор Метьюс, комендант табору на цегельному заводі ст. лейтенант Гартфрощ, завгосп табору на елеваторі штабс-фельдфебель Леовальтер, командир військової частини ст. лейтенант Ритенбахер, начальник нагляду при таборі унтер-офіцер Міллер, головний лікар доктор Фрюхте тощо [3, с. 136-145].

Табір смерті в Хоролі німецьке командування утворило не випадково. Ще до окупації (1941 р.) німецькі льотчики сфотографували місцевість та виявили величезний глиняний кар'єр цегляного заводу. Самих будов на території було не багато, тому полонених тримали прямо на вулиці за колючим дротом [4, с. 76-79].

У перші роки існування німці звозили до табору військовополонених із різних фронтів. Тут перебувало від 40 до 80 тис. радянських військовополонених (за деякими даними, до 100 тис.), оточених під Лохвицею у вересні 1941 р. (трагедія Південно-Західного фронту), а також біженці, росіяни, українці та євреї за національністю. Серед в'язнів була також група жінок-військовополонених. На початок жовтня 1941 р. пересильний табір був переповнений настільки, що німецьке командування наказало перевести частину полонених до інших міст (Миколаїв, Кременчук та ін.) [1, с. 99-104].

Крім військових до Хоролу потрапляли вчені, робітники різних установ, лікарі, студенти. Людей було настільки багато, що їм не було місця не те, що лягти – навіть ніде сісти. Тому в'язні весь час пересувались з місця на місце. Весь кар'єр був у ямах, де стояла вода,

багнюка, тому полонені рили в обривах ніші й там відпочивали [6, с. 200-241].

Художник Євген Кобитів із Красноярська провів у таборі два довгих роки та вижив, напевно тільки завдяки своїм малюнкам. Потайки від поліцаїв малював портрети в'язнів. Коли сторінок в книжці стало мало, художник почав записувати тільки теми майбутніх робіт. Німці дізнавшись про талант в'язня на диво не вбили його, а почали наказувати малювати йому свої портрети, різні малюнки та відправляли їх до Німеччини. Завдяки цьому Є. Кобитову вдалося вижити, а також не бути висланим на примусові роботи [5, с. 37-48].

У своїй книзі спогадів Євген Степанович неоднозначно ставиться до німців – одних зневажає та малює їх карикатури, а іншими захоплюється. Наприклад, у своїх спогадах згадує рядового солдата, який декілька днів стояв на посту, на кулеметній вежі та спостерігав за «Ямою», де повільно помирали тисячі людей. Одного разу він спустився до низу та відпустив групу ув'язнених. Отже, це є поодиноким випадком людяності німецького солдата [5, с. 50-53].

День у таборі починався о 4-ій годині ранку. Харчування в'язнів було не регулярним. Їжу (по 150 гр. просяного хліба та 1 ополонику юшки) видавали раз на добу тим, хто встиг добратися до бака з їжею. В одному із загонів організували роздачу харчів. Варена баланда від німців складалася з картопляного лушпиння, буряка, проса та різних рослинних відходів. Через відсутність посуду, в'язні отримували «пайок» у пілотки або гімнастерки. Спочатку два рази в день, а потім один раз у чотири дні. Хліба майже не було, тільки іноді наглядачі кидали буханець хліба в голодний натовп. З водою також були проблеми: в кар'єрі був лише одна криниця. Воду можна було дістати тільки зв'язкою ременів і тільки тим, в кого був казанок. Поранені та хворі помирали від зневоднення [4, с. 71-75].

Не тільки від холоду та голоду помирали люди. Німецькі медики Фрюхте та Шредер організували в будинку культури Хоролу госпіталь. Туди потрапляли фізично сильні військовополонені – переважно для дослідів. Лікарі виламували їм руки та ноги, вирізали органи та кидали до крижаної ванної, фіксуючи час до настання смерті. Із лазарету живим не вийшов ніхто. А за ніч в таборі помирало більше 300 чоловік [1, с. 92-98].

Військовополонених переважно використовували на сільськогосподарських роботах (обмолот зерна, збір кукурудзи, цукрового буряка) у філіях табору в Хорольському районі (с. Вишняки, с. Яловецьке, с. Андріївка, с. Мелюшня).

Очевидці згадували, що зима 1941-го була ранньою. В норах тепліше не ставало. Літнє обмундирування давно вже перетворилося в лахміття, а босі ноги покрили кров'яні язви. Терпіння в'язнів лопнуло. Багатотисячна

лавина нещасних кинулася на будівлю сушарки заводу, вбачаючи в ній своє спасіння. Зі сторожових веж охорона відразу відкрила автоматний вогонь, також кидали в повсталих гранати, з повідків спустили собак. Вбитих скидали на кучу, а потім вивозили [2, с. 341-345].

Отже, виявлений фактичний матеріал є доказом агресивної нацистської політики. Створений 20 вересня 1941 року Дулаг № 160, або так звана «Хорольська яма» являла собою механізм знищення військовополонених. Умови тримання в'язнів, їх розпорядок, харчування говорять про жорстокість окупаційного режиму на Полтавщині. За досить невеликий проміжок функціонування табору вдалося вбити до 100 тисяч в'язнів. Ліквідовуючи табір німці знищили всю документацію, але судячи з того, що зі ста тисяч військовополонених вижити вдалося лише одиницям, можна лише уявити, які жахіття там відбувались.

Список використаних джерел та літератури

1. Вронська Т. В., Лисенко О. Є. Тюрми в нацистській карально-репресивній системі на окупованій території України // Український історичний журнал. 2013. №1. С. 92-105.
2. Гросман В. С., Эренберг И. Г. Черная книга. Иерусалим, 1980. 547 с.
3. Дубик М. Г. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944). К., 2000. 222 с.
4. Калібовець С. М. Спалені села Полтавщини (1941-1943) (за матеріалами розслідування злочинів нацистських окупантів в Україні) // Краєзнавство. 2013. №1. С. 71-79.
5. Кобытев Е. С. Хорольская Яма: докум. повесть. Харьков: Прапор, 1989. 203 с.
6. Полтавщина у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу: Збірник документів і матеріалів. К.: Наукова думка, 1977. 373 с.

Олексій Герасимчук

магістрант історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: доц., д.і.н. **С.В. Стельникович**)

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ОСТАРБАЙТЕРІВ У НАЦИСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ

З-поміж багатьох сюжетів, які пов'язані з подіями Другої світової війни, – тематика остарбайтерів посідає в нинішніх дослідженнях важливе місце. Тривалий час історія примусових робітників замовчувалась та була

витіснена з історичної пам'яті. Проте в останні роки відбувається нова фаза осмислення, відхід від радянського бачення цих подій. Власне, окреслена проблематика, окрім беззаперечної наукової актуальності, відзначається і важливим суспільним значенням.

Історіографічну базу проблеми, зокрема, складають: комплексна праця, присвячена історії оstarбайтерів з Поділля С. Гальчака [1]; залучення до праці оstarбайтерів у нацистській Німеччині характеризує Т. Пастушенко [4]; а використання праці робітників з поневоленої України в економіці Третього Рейху висвітлює В. Кучер та О. Потильчак [3] та ін.

Метою наукової статті є комплексне дослідження соціально-правового становища українських оstarбайтерів у нацистській Німеччині.

Перші положення щодо «використання праці росіян» у Німеччині були сформовані у директиві Г. Герінга від 7 листопада 1941 р. Загальний же розпорядок життя для робітників із СРСР визначався в наказі райхсфюрера СС і поліції Г. Гімлера від 20 лютого 1942 р. Термін «оstarбайтер» («східний робітник») був уперше вжитий саме в цьому наказі. Згідно з ним, оstarбайтерів належало ізолювати як від німецького населення, так і від решти іноземних робітників і земляків-військовополонених, використовуючи на виробництві винятково в складі робочих груп, а в сільському господарстві – тільки на великих підприємствах. Утримувати ж «східних робітників» належало в спеціальних таборах під суворою охороною. Обов'язковим було постійне носіння на верхньому одязі розпізнавального знаку «Ost» [6, с. 163].

Відразу після прибуття робітники зі Сходу потрапляли в розпорядження Міністерства праці та Бюро з використання робочої сили на чолі з Ф. Заукелем, а потім усі зацікавлені в робочій силі німецькі відомства здійснювали розподіл людських ресурсів відповідно до потреб промисловості й сільського господарства. У результаті одних забирали поміщики, інших направляли на державні чи приватні фабрики й заводи та на різноманітні «чорні роботи» тощо.

Основним документом, що засвідчував особу оstarбайтера, була робоча картка (arbeitskarte), завірена печаткою установи праці, що містила основну інформацію про особу, її фото та відбитки пальців [1, с. 229].

Умови праці українських робітників у Німеччині на більшості промислових підприємств мало чим відрізнялось від каторжних. За найменшу провину чи повільну роботу наших співвітчизників жорстоко били майстри, наглядачі та табірна адміністрація. Наприклад, Бичковську О.І. – робітницю з с. Нова Рудня Лугинського району – було оштрафовано 6 разів по 20, 40 та 50 марок за те, що вона не носила знак «Ost», за відмову їсти брукву просиділа 5 днів в поліцейському відділі, а також була жорстоко побита два рази через те, що носила

військовополоненим в сусідній концентраційний табір яблука, груші та хліб [2, арк. 1зв.].

Під час роботи працівники наражалися на небезпеку отримати травму, життєве каліцтво або ж тяжко захворіти. Робочий день тривав від 12 до 14 годин, а для тих, хто працював у сільському господарстві, – до 17 годин на добу. Заробітна плата була символічна, а інколи не виплачувалася зовсім. Середня платня оstarбайтера становила 3–4 рейхсмарки на тиждень і від 17 до 40 рейхсмарок на місяць. Більшу частину цієї суми складали різноманітні відрахування та штрафи.

Українці, як і решта східних робітників, були фактично позбавлені свободи пересування. Поліцейські інструкції дозволяли оstarбайтерам залишати табір лише для пересування на роботу і з роботи. За порушення подібних правил існував досить широкий діапазон покарань – від попередження до відправлення до концтабору [4, с. 247–248].

Неналежні умови проживання, недостатнє харчування, тяжка праця, катастрофічний санітарно-гігієнічний стан у таборах, поширення різноманітних паразитів та шкідників призводили до того, що серед українських оstarбайтерів спостерігався найвищий відсоток випадків травмування і смертності від інфекційних хвороб та виснаження. Найбільше смертей було від туберкульозу, серцево-судинної недостатності, сухот, виробничих травм і тифу [7, с. 118].

Житель м. Бердичева Устименко Іван Михайлович так описує своє перебування в Німеччині: «...Жили ми в таборі. Щодня гнали нас на роботу. В таборі після роботи ми заставляли тільки бруд, сморід, голод і холод. Спати лягали в бруд, а рано, коли прокидались, ледве підводились, щоб піти на роботу...» [3, с. 134]. Частково про умови життя східних робітників можна дізнатися і з листів, які відправляли оstarбайтери додому. Описуючи своє становище в неволі, наприклад, Дрозд Юхим Іванович з м. Коростеня зазначав наступне: «...Передаю, що поки ще жив. Живу не дуже добре, набагато схуд... Тату, мені тут погано, їсти дають мало і тільки рідненький суп, 300 гр. хліба, хліб поганий. Ви не слухайте нікого, хто каже, що нам тут добре, ні. Всім хлопцям і дівчатам, які в Німеччину виїхали разом з нами, однаково живеться. Ми знаходимось у таборі при фабриці, на волю нас не пускають, а тільки в неділю водять під охороною гуляти... Визвольте мене, бо загину...» [3, с. 141].

Не об'єктивно стверджувати, що всім українцям у Німеччині довелося терпіти пекельні муки, знущання, голод та принизливе ставлення господарів. Часто траплялося, що господарі поводитися з ними гідно, забезпечуючи пристойне утримування та належні умови праці. Особливо це стосується тієї частини українських оstarбайтерів, які працювали не в промисловості, а у сільському господарстві [4, с. 250]. Гуманне відношення до іноземців було пов'язане з міцною роллю церкви і

християнської етики, що глибоко укорінилася в німецьких селах. Загалом, в селянських господарствах домінував інтерес до працюючих і слухняних робітників, тому практикувалось тактовне відношення, намагання заохочувати досягнення в роботі. Ставлення до робітників примусової праці з боку населення визначалось, безумовно, не тільки релігійними, морально-етичними принципами, але більшою мірою залежало від міркувань економічного прагматизму [5, с. 134].

Отже, українські оstarбайтери в нацистській Німеччині перебували в безправному становищі, тому що політика нацистів мала чітке ідеологічне спрямування, згідно якого населення окупованих східних територій є «расово неповноцінним». Незважаючи на те, що українські оstarбайтери становили більшість з усіх іноземних робітників, все ж їхнє соціально-правове становище відповідало становищу рабів. Проте крім тяжкого становища існували і випадки гуманного ставлення до українських робітників.

Список використаних джерел та літератури

8. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому Рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця: «Книга-Вега»; ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. 345 с.
9. Державний архів Житомирської області. Ф. Р-5013. Оп. 1. Спр. 19058. 8 арк.
10. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками 1941–1944 рр.: [зб. документів] / [відп. ред. П.М. Степанов]. Житомир: Радянська Житомирщина, 1948. 220 с.
11. Кучер В.І. Україна 1941–1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: Монографія / В.І. Кучер, О.В. Потильчак. Київ – Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. 368 с.
12. Новейшая история Германии. Труды молодых ученых и исследовательские центры: [сборник] / Сост. Б. Бонвеч, Б. Орлов, А. Синдеев. Москва: КДУ, 2007. 398 с.
13. Пастушенко Т.В. Будні українських оstarбайтерів: боротьба за виживання (на матеріалах спогадів колишніх примусових робітників) / Т.В. Пастушенко // Український історичний журнал. 2005. № 6. С. 160–176.
14. Яшан О.О. Українські оstarбайтери: Життя в неволі / О.О. Яшан // Гуманітарний вісник. Серія: Історичні науки. 2014. Ч. 20, Вип. 4. С. 112–122.

Вадим Довганюк
студент III курсу факультету історії, етнології і права
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Мельничук**)

БРИТАНСЬКО-ЮГОСЛАВСЬКІ СТОСУНКИ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «БРИТАНСЬКИЙ СОЮЗНИК» 1943-1945 РР.

Міжнародні відносини та зовнішньо-політичні курси провідних держав у періоду Другої світової війни залишалися в центрі наукового інтересу в міру збереження проблем та історичної підоснови багатьох сучасних конфліктів. Великобританія внесла значний вклад в загальні зусилля країн антигітлерівської коаліції для досягнення перемоги у війні, а національно-державні інтереси Великобританії визначали пріоритетні сфери докладання воєнно-політичних і дипломатичних зусиль, серед яких особливе місце займала балканська стратегія, у якій особливе місце посідала Югославія.

Інтерес серед істориків до тематики міжнародних відносин періоду Другої світової війни завжди був дуже високим. Один з найактуальніших напрямків досліджень пов'язаний із зовнішньою політикою Великобританії в цілому і в різних регіонах світу в тому числі на Балканах і в Югославії. Дипломатична підтримка Югославії з боку Великої Британії досить детально проаналізована. Про безсумнівну і практичну значимість проблеми йдеться в ряді піднімаються в книгах і статтях проблем. Серед них можна виділити праці А.В. Сковородникова [1], Б.М. Тарасова [2], Е.Б. Черняка [3].

Мета статті – за публікаціями «Британський союзник» розкрити британсько-югославські стосунки в роки Другої світової війни.

Часопис «Британський союзник» – друковане періодичне видання міністерства інформації Великобританії, що розповсюджувався у воєнний та повоєнний час російською мовою тиражем в 50 тисяч примірників на території СРСР серед цивільного населення та у лавах Червоної армії з дозволу керівних органів радянської влади.

Друк газети розпочався у травні 1942 р. в Куйбишеві, де з осені 1941-го перебувало евакуйоване з Москви Британське посольство. У липні 1943 посольство повернулося до Москви, де і продовжилося видання газети. «Британський союзник» виходив декілька років і після закінчення війни. Статті писали англійські журналісти, відповідальним редактором був прес-аташе Британського посольства в СРСР. При цьому газета була практично не підконтрольна радянській цензурі.

Вперше про Югославію в газеті «Британський союзник» згадується у статті «Партизан Югославії» від 21 листопада 1943 року в якій описується перша неофіційна зустріч британських матросів і югославських партизанів. Британців цікавило питання чому партизани обстріляли їх на підході до берегу, а партизан, чому британський флот обрав саме цей порт і чи знали британці про югославський рух опору. Далі описувалося, що югославці контролюють більшу частину побережжя Далмації. Ці порти знаходилися на партизанських територіях, ізольовані один від одного. Підтримку продовольством і військовим оснащенням німці отримували через скидання вантажів з повітря. Також автор лейтенант Л. Берн описував і реакцію партизан на британців: «Нас радісно вітали і говорили, що хочуть влаштувати невеликий концерт самодіяльності в честь гостей. Поміст був вже влаштований, нас посадили в найперші ряди. Стіни були укріплені лозунгами. Один з них свідчив: «Хай живуть наші союзники – Радянський Союз, Англія, Америка!». Духовий оркестр з підйомом виконав британський гімн. Партизани стояли витягнувшись, з піднятими кулаками, слухаючи гімн. Потім почалися танці» [4, с. 3].

В «Британському союзнику» періодично друкувалися також промови У. Черчіля. В газеті від 27 лютого була надрукована промова в палаті громад від 22 лютого 1944 року. В ній Черчіль виражає свою повагу та підтримку партизанам маршала Тіто, який став видатним вождем в боротьбі за свободу. З цього приводу прем'єр-міністр зазначив: «Я можу запевнити Палату, що всі зусилля, які залежать від нас будуть зроблені щоб допомогти і підтримати маршала Тіто і його доблесні загони. Маршал Тіто відправив мені послання під час моєї хвороби, і я з тих пір підтримую з ним постійну переписку. Ми маємо намір всіма силами йому допомагати, що маємо у своєму розпорядженні, беручи до уваги інші головні наші обставини» [5, с. 6].

Газета «Британський союзник» також відмічала і військові навчання кадровими британськими військовими, які були організовані для югославських партизан. 28 березня 1944 року часописі було опубліковано статтю: «Британці навчають солдат Тіто». У ній описуються різні військові курси серед партизан, які проводять британські офіцери та унтер-офіцери бронетанкових частин. На курсах готували водіїв, радистів, стрільців, слюсарів-механіків і командирів танків. На курсах не витрачали часу на теоретичні знання. Курсантів-радистів навчали, як потрібно користуватися апаратурою, яку вони будуть мати в бою, і як проводити її ремонт. Так само і у відділенні управління та утримання машин, югославів навчали керувати британськими і американськими танками та ремонтувати їх [8, с. 6].

Важливе місце в хроніці новин та подій займали бойові дії британських військ для підтримки югославських партизанів. У статті

«Авіація і флот допомагають Тіто» від 7 травня 1944 року йшлося, що при підтримці союзних морських і повітряних сил, надаючи пряму підтримку Армії визволення маршала Тіто, було здійснено висадку на острів Корчула, де були зайняті два найбільших міста на острові. А тим часом у Каїрі командир британських повітряних сил маршала Тіто підписав договір про формування югославських авіачастих у складі Королівського Повітряного Флоту [9, с.1].

17 грудня 1944 року в газеті «Британський союзник» стаття «Операції на побережжі Далмації» містила узагальнюючу інформацію про обсяг і види підтримку детальний розбір на всю допомогу і підтримку югославських партизан. У статті відзначилося, що у вересні 1944 транспортна авіація доставила югославським силам кілька тисяч тонн військових матеріалів, зброї, боєприпасів, медикаментів. Морем за вересень було відправлено в кілька раз більше вантажів, ніж повітряним шляхом. Авіація вивезла дві тисячі поранених бійців югославських частин. Все це свідчило про успіхи, які були досягнуті у результаті розгрому німецьких повітряних сил. На першому етапі задача військового флоту полягала в тому, щоб перекрити німецькі морські комунікації в цих районах, а також забезпечити висадку десантних частин, допомагаючи вогнем з артилерії. Найчастіше обстрілювали порти, взаємодіючи з югославськими частинами, які оперувалися на березі [13, с. 2].

28 січня 1945 р. в газеті «Британський союзник» надруковано останню статтю присвячену Югославії під назвою «Звільнення Югославії» в якій йшлося про виставку в Лондоні присвячену звільненню Югославії. Виставку відкрили Міністр шляхів сполучення Югославського уряду доктор Драго Марушич і британський Міністр авіації сер Арчибальд Сінклер. Ось як описувалася ця подія: «Доктор Марушич розповів присутнім про героїчну боротьбу югославського народу, про його страждання і втрати. Свій виступ доктор Марушич закінчив наступними словами: «В нас могутні та щедрі друзі. Ми ніколи не забудемо допомогу, яку надали наші великі союзники — Британія, Радянська Росія і Сполучені Штати. Велика честь для мене подякувати хоробрим британським льотчикам, які з ризиком для життя доставляли нам зброю і військові матеріали». Сер Арчибальд Сінклер також сказав: «Тут, в Британії, ми ніколи не забудем того, що Югославія в 1941 року могутньо встала на боротьбу з тиранами і билися в найтяжчі для союзників дні. Діями Королівського Повітряного Флоту ми надали воїнам Югославії досить значимі докази нашої бойової співдружності. За вісім місяців 1944 р. ми перекинули в Югославію близько 7 000 тонн різних вантажів на літаках і майже в три рази більше морським шляхом. Це була не тільки зброя і боєприпаси. Ми доставили одяг, медикаменти і повні комплекти

обладнання госпіталів. Війська маршала Тіто героїчно й вміло використали зброю, яку ми їм надали [14, с. 5].

Таким чином, британсько-радянська газета «Британський союзник» досить часто і детально висвітлювала не тільки британсько-югославські стосунки в період Другої світової війни, а й бойові дії на території Югославії та матеріальну допомогу югославським партизанам. Часопис намагався доступно і зрозуміло пояснювати читачам британсько-югославські стосунки в контексті міжнародних відносин. При цьому видання вирізняється високим ступенем достовірності інформації і може послужити надійними джерелом у вивченні Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Сковородников А. В. Югославия в балканской стратегии Великобритании в годы Второй мировой войны : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук : 07.00.03 / Том. гос. ун-т. Томск, 2008. 24 с.
2. Тарасов Б. Н. Политика Англии в отношении Югославии и Греции в годы Второй мировой войны (июнь 1941 – декабрь 1943 гг.). Краснодар, 1981. 366 с.
3. Черняк, Е. Б. Секретная дипломатия Великобритании. Из истории тайной войны. М.: Междунар. отнош., 1975. 591 с.
4. Британский союзник. 1943. 21 ноября.
5. Британский союзник. 1943. 19 декабря.
6. Британский союзник. 1944. 27 февраля.
7. Британский союзник. 1944. 5 марта.
8. Британский союзник. 1944. 28 марта.
9. Британский союзник. 1944. 7 мая.
10. Британский союзник. 1944. 18 июля.
11. Британский союзник. 1944. 13 августа.
12. Британский союзник. 1944. 20 августа.
13. Британский союзник. 1944. 17 декабря.
14. Британский союзник. 1945. 28 января.

Микола Бондарчук

студент IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **Г. М. Стародубець**)

ОЗБРОЄННЯ ТА СИСТЕМА НАГОРОД В УПА

У вітчизняній історіографії проблеми українського національно-визвольного руху окрему поважну ніжу займає тема Української повстанської армії. В останні десятиліття з'явилося чимало наукових розвідок, в тому числі – низка фундаментальних праць з історії військового мистецтва УПА. Проблему Української повстанської армії висвітлюють різні науковці. Серед них можна виділити І. Патриляка, В. В'ятровича, Г. Стародубець, М. Романюка та інших. Однак проблемі озброєння та системи нагород повстанської армії, на нашу думку, досі не приділено належної уваги.

Тому, справедливим буде зазначити, що обрана нами тема є мало досліджуваною. З огляду на це, предметом нашого дослідження є озброєння та система нагород Української повстанської армії. Мета нашої статті – дослідити зразки зброї та нагород, які були наявні в вояків лісової армії.

Як відомо, повстанська армія не мала постійного джерела поповнення своєї матеріально-технічної бази. Основі ресурси вона черпала із свого запілля, основу якого складало західноукраїнське село [3, с.147]. Тому у своїй бойовій діяльності повстанці використовували зброю різного походження.

УПА мала в своєму розпорядженні в основному зброю німецького та радянського зразків. Вояки лісової армії дуже цінували німецькі гвинтівки Mauser Kar98k (зразка 1934 року), пістолети Вальтер та Парабелум, пістолети-кулемети МР-38 та МР-40, а також кулемети МГ-34 («машин-гівер»), гранати. Найбільш популярним серед повстанців був пістолет-кулемет МР-40. Цю зброю вояки високо цінували через простоту обслуговування, скорострільність (540-600 пострілів за хвилину), невелику вагу (4,8 кг.). Для автомату були розроблені патрони калібру 9 мм боєпостачання яких здійснювалось через коробчатий магазин на 32 патрони. Запасні магазини повстанці переносили в брезентових підсумках в яких було 3 відділення для амуніції.

З поверненням радянської влади і військ НКВС на Волинь та Галичину в 1944 році, повстанський рух майже повністю перейшов на радянське озброєння, до якого стало легше діставати боєприпаси. Найчастіше лісовики здобували зброю у боях з червоноармійцями та

партизанами. «Найпопулярнішими серед повстанців були самозарядні гвинтівки Токареєва (СВТ-40), пістолети ТТ, револьвер «Наган», пістолети-кулемети ППД (зразка 1938/1940 року), ППС-43, ППШ-41, кулемети «Максим», ДП та ДТ [1, с.182].

Повстанці високо цінували радянську зброю через її надійність, простоту в обслуговуванні. Ще одним важливим плюсом для повстанців було те, що всі зразки «совіцького» озброєння мали патрон єдиного калібру -7,62 мм. Тому, відповідно воякам лісової армії було легше добувати амуніцію до неї.

За інформацією І. Патриляка, «на початок 1944 року, кожна сотня УПА, як правило, мала 20-25 кулеметів різних марок (часто це могли бути радянські, німецькі, польські та угорські зразки), до 40 самозарядних гвинтівок (СВТ-40), до 100 гвинтівок Мосіна і пістолетів-кулеметів, один-два гранатомети (німецькі Panzerfaust та Panzerschreck). Також для проведення бойових операцій повстанці мали достатню кількість амуніції» [1, с. 181].

Упівці мали у своєму розпорядженні й артилерію радянського зразка. Найчастіше це були легкі гармати калібру 45 мм («сорокопятки»). Рідше повстанці використовували гармати калібру 76,2 мм, теж радянські. Широко використовувались міномети 81 мм [2 с.158]. Також вояки лісової армії використовували гранати (німецькі та радянські).

Намагаючись наслідувати регулярні армії світу, командування УПА розробило власну систему нагород і відзначень, запроваджену відповідним наказом Головного командування від 27 січня 1944 року. Можна виділити декілька різновидів нагород. Були нагороди за бойові заслуги в розбудові Української повстанської армії, відзнаки за поранення та пам'ятні відзнаки [1, с.185].

На систему нагород УПА вплинула нагородна система Польщі. На початку 1944 року в УПА було запроваджено таку систему нагород: Золотий Хрест Бойової Заслуги I і II класу, Бронзовий Хрест Бойової Заслуги, а також Золотий, Срібний і Бронзовий Хрести Заслуги – за особливу працю для УПА, яким нагороджували політкерівників та цивільних осіб. Поранених в бою бійців відзначали Срібною Зіркою, а тих, хто мав 5 і більше поранень, - Золотою Зіркою. Як заохочення, вживалися відзначення в наказах, похвала та визнання. Про нагороди повідомлялося в підпільних виданнях. Металеві відзнаки за проектом видатного художника і підпільника Ніла Хасевича (псевдо «Бей»), члена референтури на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ), виготовлено в 1951 році [5, с.187-188].

Нагородження бойовими нагородами передбачалося тільки за конкретні вчинки, з поданням опису заслуги і свідчень очевидців. Регламентувалися права керівних органів повстанського руху з

відзначення гідних: нагородження Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1-го і 2-го класу проводилося Українською Головною Визвольною радою (УГВР) за поданням Головного командира УПА; Срібним Хрестом Бойової Заслуги 1-го і 2-го класу – Головним командиром УПА за поданням крайового командира УПА. Нагородження бойовиків Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги – крайовим командиром УПА за поданням командира групи або військового округу УПА.

Всі ці нагороди мали важливе значення для бійців. Вони часто були стимулом для ведення гарних бойових дій, підбадьорювали бійців лісової армії. Для цього в Українській повстанській армії було введено пам'ятні відзнаки, які надавались бійцям за проявлену мужність та героїзм в боях, тиловому забезпеченні. Найчастіше ці відзнаки надавались в письмовому вигляді.

Підсумовуючи сказане, можна дійти висновку, що УПА мала достатньо високий бойової підготовки та озброєння, арсенал якого був доволі потужним. Після повернення більшовицької влади на територію Західної України, УПА майже повністю перейшла на використання зброї радянського походження. Німецькі зразки озброєння продовжували залишатись, проте згодом боївки УПА відмовились від нього через брак боєприпасів.

Введення системи нагород і відзначень в Українській повстанській армії свідчить про те, що це військове формування мало високу організованість та злагодженість командування, професійну підготовку. Попри те, що УПА не була офіційно визнана на світом як армія, вона мала всі ті ознаки, якими володіли провідні збройні сили інших держав. Це ще раз показує професіоналізм бійців та командирів лісової армії.

Список використаних джерел та літератури

1. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939-1960 роках / Центр досліджень визвольного руху. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»; Львів: «Часопис», 2015. 512 с.
2. Романюк М. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937-1953): монографія / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Центр незалежних історичних студій. Львів, 2016. 608 с.
3. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 464 с.
4. Шанковський Л. Українська повстанська армія // Історія українського війська / [упоряд. Я. Дашкевич]. Львів: Світ, 1996. 606 с.
5. Якимович Б. Збройні сили України : нарис історії / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: Просвіта, 1996. 360 с.

Наталія Даниленко

студентка II курсу факультету історії, етнології і права
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. В. Мазур**)

ВАРШАВСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1944 Р. У СПОГАДАХ К. К. РОКОССОВСЬКОГО

Друга світова війна 1939-1945 рр. стала не лише найжахливішим збройним конфліктом за всю людську історію, вона була викликом для цілих народів, зокрема і для польського. У роки війни полякам, які перебували під німецькою окупацією, вдалося створити збройне підпілля, що довгі місяці виношувало план загальнонародного виступу, яке увійшло в історію під назвою Варшавське повстання. Цей епізод був широко висвітлений як у наукових працях так і в мемуарах сучасників. Особливо цікавою з точки зору опису подій літа-осені 1944 р. в польській столиці є праця «Солдатський обов'язок» маршала К.К.Рокоссовського, який був не лише радянським воєначальником, а й поляком за походженням.

Історіографічна база теми Варшавського повстання 1944 р. доволі багата. Серед значної кількості публікацій, присвячених проблемі, варто виокремити доробок В. Вериги [1], І. Мельника [2], С. Назарія [3], Л. Смотрич [6]. У статті Б. Носова здійснено аналіз нових історичних документів, що стосуються повстання у Варшаві 1944 р. [4]. Однак головним джерелом до написання статті є спогади К. Рокоссовського «Солдатський обов'язок» [5].

Мета статті – оцінка Варшавського повстання 1944 р. у мемуарах маршала Радянського Союзу, командувача 1-го Білоруського фронту Костянтина Костянтиновича Рокоссовського (1896-1968).

Влітку 1944 р. німецькі війська під тиском Радянської Армії відступали по всій лінії східного фронту. Радянські війська зайняли на півдні майже всю Україну, на півночі Білорусію і вступили на польські землі, дійшовши до ріки Вісли. 27 липня 1944 р. до Москви виїхав прем'єр польського еміграційного уряду у Лондоні Станіслав Міколайчик. Головним питанням була домовленість із Сталіним про майбутнє звільнення з-під німецької окупації Польщі. Крім того, 29 липня, о 20:15, московське радіо закликала на польській мові, варшав'ян «діяти в хвилину остаточного визволення» [1, с. 203].

Саме в цей час, на думку поляків, склались найсприятливіші умови для виступу, адже радянська артилерія вже декілька днів обстрілювала німецькі позиції у Варшаві, а радянські літаки постійно літали над містом. У цій ситуації генерал Тадеуш Бур-Коморовський разом із Станіславом

Янковським, делегатом еміграційного уряду, вирішили, що настав час для відвертої боротьби з окупантом. Повстання розпочалося 1 серпня 1944 р. о 17:00 [2].

Польському повстанню К.Рокоссовський присвятив цілий двадцятий розділ своїх мемуарів, що дістав назву «Варшава». Оповідь він розпочинає з опису складнощів з якими зіткнулися радянські війська при звільненні польських територій. Звертає увагу на розгалуженість підпільного руху, до якого входили: Гвардія Людова, Армія Людова, Армія Крайова, Батальйони хлопські, змішані партизанські загони. І хоча усі ці формування орієнтувались на різні політичні сили, проте мета боротьби зі спільним ворогом стала об'єднуючою. [8]. У вступі радянських військ на терени Польщі Рокоссовський вбачав реальну можливість для об'єднання, злиття розрізнених загонів в могутню силу [5, с. 273]. Неоднозначно відгукувався воєначальник про відносини з Армією Крайовою, яка вперто трималася осторонь радянських визволителів: «Від першої ж зустрічі з представниками цієї організації у нас залишився неприємний осад... Офіцери-АКівці, що носили польську форму, трималися гордовито, відкинули пропозицію про взаємодію в боях проти німецько-фашистських військ: «Проти Червоної Армії зброю застосовувати не будемо, але і ніяких контактів мати не хочемо...» [5, с. 273-274].

Звістку про початок повстання Рокоссовський отримав 2 серпня. Він як і інші представники командування відверто стривожився: спочатку навіть висували версії про можливу дезінформацію з боку німців, однак виступ у столиці Польщі і справді розпочався. Уже тоді радянський військовий розумів, що повстання приречене на поразку. Керівники підпілля вибрали найбільш невдалий час для початку антинацистського виступу. У цей час 48-а і 65-а армії вели бої в ста з гаком кілометрах на північний схід від Варшави; 70-а армія саме визволила Брест і очищала район від залишків оточених там німецьких військ; 47-а армія вела бої в районі Седлеця фронтом на північ; 2-а танкова армія, вступивши в бій на підступах до Праги (передмістя Варшави на східному березі Вісли), відбивала контратаки танкових з'єднань противника; 1-а польська армія, 8-а гвардійська і 69-а форсували Віслу на південь від Варшави під Магнушевом і Пулавою, захопили і стали розширювати плацдарми на її західному березі [5, с. 274-275].

Згадує Рокоссовський і про критику, яка в свій час вилилася на нього, як на керівника 1-го Білоруського фронту – західна преса звинувачувала Червону армію у свідомій не підтримці повсталих. У своїх спогадах маршал намагається виправдати радянські війська, звинувачуючи у всьому польське керівництво в еміграції. Він називав їх причетними до спалаху повстання і відмови від допомоги з боку СРСР. Лондонський уряд, на його думку, прагнув визволити столицю раніше за

радянську армію. Також Рокоссовський наголошував, що війська, які були задіяні в операції Багратіон (визволення Білорусі) були лише на підступах до потужно укріпленої, захищеної численним гарнізоном Варшави та потребували часу на поповнення, підготовку й підтягнення тилів [5, с. 275].

А в цей час на вулицях Варшави проходили бої. Протягом перших чотирьох діб Армія Крайова захопила дві третини столиці включно з центром міста, де знаходились найважливіші урядові будівлі. У відповідь, незважаючи на складне становище на фронті, німці підтягнули підкріплення і з першого ж дня виступу розпочали масові розстріли населення Варшави та бомбардування захоплених містянами кварталів. Як стверджував пізніше керівник повстання Тадеуш Коморовський, він розраховував протриматися 7-10 днів, а потім на допомогу повсталим мала б підоспіти Червона армія [6, с. 157-158].

Проте як посвідчують ряд інших документальних джерел, що стали відомі в наш час, пересічні варшав'яни, вже тоді не надто вірили у щирість та прагнення допомоги «совітів». [7].

Костянтин Рокоссовський вважав чи не найбільшим прорахунком Коморовського і його соратників саме їхню відмову від зв'язків із радянськими військовими. Однак, опинившись у скрутному становищі, повсталі були змушені через Лондон звернутись до командування 1-го Білоруського фронту. Це було зроблено лише після того як англійська авіація зазнала невдачі у спробах доставити необхідний вантаж жителям міста [5, с. 276].

У своїх мемуарах Рокоссовський наводив конкретні приклади, коли неузгодженість дій між повсталими та радянськими військами зіграли не на користь поляків. За його словами, ще 2 серпня німці спробували завдати удару у слабе місце радянського фронту – в район Праги. Під час бою у цьому місці, у разі наступу з боку повсталих, вони могли б захопити мости та повністю оволодіти районом, таким чином фактично з'єднавшись з звільненими радянськими військами територіями. Однак це не входило у плани Коморовського та його прибічників [5, с. 277].

Втративши вісло-нарвський кордон до середини вересня 1944 р. нацистське керівництво продовжувало утримувати позиції на схід від Варшави, намагаючись зберегти місто. Однак протягом 11-14 вересня, завдяки наступу частин 47-ї і 70-ї армії, сил 1-ої польської армії, 16-ї повітряної армії вдалося захопити східне передмістя Варшави – Прагу [3]. Саме цей момент, на думку, Рокоссовського і був найбільш слушним для початку повстання: «Якби вдалося здійснити спільний удар військ фронту зі сходу, а повстанців – з самої Варшави (з захопленням мостів), то можна було б в цей момент розраховувати на звільнення Варшави і утримання її...» [5, с. 280].

Очистивши Прагу від нацистів, радянські війська наблизилися до східного берега Вісли, однак усі мости, що з'єднували передмістя з Варшавою були підірвані. Потрапити в місто зі сходу було неможливо.

В місті продовжували точитись бої, а повсталі, починаючи з 13 вересня, отримували постачання зброї, боєприпасів, продовольства і медикаментів по повітрю. Бомбардувальники По-2 скидали вантаж з малих висот в пункти, зазначені повстанцями. З 13 вересня по 1 жовтня 1944 р. авіація фронту здійснила на допомогу повсталим 4 821 виліт, в тому числі з вантажами для повстанських військ – 2 535. Радянські літаки за наведенням повстанців прикривали райони їхнього перебування з повітря, бомбили і штурмували німецькі війська в місті. Саме так описував допомогу містянам маршал Рокоссовський [5, с. 281].

16 вересня була здійснена спроба 1-ї польської армії прорватися до повстанців за допомогою плавзасобів. Всі дії були узгодженні, однак коли розпочався десант на західний берег Вісли, військових чекали гітлерівці. Операція протікала досить важко, тому Рокоссовський був змушений її припинити. [8]

Наважуючись на героїчний десант, польські воїни свідомо йшли на самопожертву, прагнучи визволити співвітчизників. Але їх, на думку Рокоссовського, зрадили ті, для кого інтереси можновладців були дорожчими за інтереси батьківщини. Уже після закінчення повстання радянське керівництво дізналось, що згідно з розпорядженням Коморовського і Монтера частини і загони Армії Крайової до початку висадки десанту були відкликані з прибережних окраїн вглиб міста. Їх місце зайняли нацистські війська. Після цих подій, керівники повстання розпочали підготовку до капітуляції [5, с. 282].

Виступ тривав 63 дні і не виправдав сподівань, закінчившись капітуляцією поляків 2 жовтня 1944 р. Жорстока боротьба між повсталими і німцями була приречена на перемогу останніх, адже саме нацисти володіли перевагою у військовому плані [3]. Власне К.Рокоссовський найбільші проблеми повстання вбачав, не в воєнній силі гітлерівців, а в самих керівниках повстання, які не лише не узгодили дії з радянськими військами, а й вибрали найнесприятливіший момент для виступу.

У своїх мемуарах Костянтин Рокоссовський оцінює Варшавське повстання як один із трагічних моментів війни, який, на його думку, міг би завершитись успішно, уникаючи зайвих жертв, якби еміграційний польський уряд і керівники повстання не піддалися політичним мотивам і співпрацювали із радянськими військами.

Зрозуміло, що оцінювати події 1944 року у Варшаві, посиляючись на думку офіційного представника однієї з зацікавлених сторін є досить

однобоко. Проте, автор враховує необхідність аналізу усіх джерел та критичність їх аналізу з огляду на встановлені в історичній науці факти.

Список використаних джерел та літератури

1. Верига В. Дорогами Другої світової війни. Торонто, 1980. 259 с.
2. Мельник І. Варшавське повстання 1944 року. URL: <https://zbruc.eu/node/25161>.
3. Назария С. Варшавское восстание 1944 года и его оценки. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/11.Rascoala%20din%20Varsovia%20izbucnita%20in%201944%20si%20evaluarea%20ei.pdf.
4. Носов Б. Варшавское восстание 1944 г. в свете новых исторических документов // Славянский альманах. 2017. Вып. 1-2. С. 445-455.
5. Рокоссовский К. К. Солдатский долг. 5-е изд. М.: Воениздат, 1988. 367 с.
6. Скорич Л. В. Аналіз подій Варшавського повстання 1944 року з позицій сучасності // Військово-науковий вісник. 2016. Вип. 25. С. 154-161.
7. Варшавское восстание / Powstanie Warszawskie (фільм). Жанр: драма, військовий, документальний. Режиссер: Отар Саралидзе. Країна: Польща, 2014. URL: http://kinoshech.ga/film/42254?utm_source=sharpay&utm_medium=share&utm_campaign=0k73g.
8. Зашкільняк Л.О. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Львів, 2002.

Дарина Олефір

студентка II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

РАДЯНСЬКА ПРЕСА ПОВОЄННИХ РОКІВ ЯК РУПОР СТАЛІНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Засоби масової інформації завжди впливали на формування суспільної думки. Адже і в сьогоденні актуальним є питання про роль преси та інших засобів масової інформації у відносинах між владою і народом. У Радянському Союзі пропаганда, яка здійснювалась за допомогою ЗМІ, була опорою, що підтримувала владу партії в державі.

Мета нашого дослідження – на підставі аналізу місцевої преси 1946-1947 рр. охарактеризувати основні завдання радянської преси повоєнного часу.

Рупором більшовицької ідеології в СРСР виступала пропаганда, адже без неї неможливо насаджувати будь-які ідеї великим масам людей в

тоталітарній державі. Пропаганда впливала на формування світогляду радянської людини і виховання громадян в «комуністичному дусі». Підконтрольними державі були всі засоби масової інформації, а саме – преса, телебачення та радіо.

Радянська преса в Україні остаточно сформувалася в 20-30-х рр. ХХ ст. Характерна особливість преси цих років – безальтернативність викладу думок у виданнях. Вже не існувало друкованих видань, які не контролювались більшовицькою владою. В період становлення сталінського режиму, преса наповнюється ідеологічним змістом. Найголовнішим є той факт, що всі газети були органами комітетів більшовицької партії і «очищалися» цензурою.

Дослідники виокремлюють в три етапи в процесі становлення радянської преси в Україні: «перший етап: ліквідація органів української національної та соціалістичної думки; другий етап: політика «українізації», яка вносить свою лепту в становлення радянської преси; третій етап: поширення мовної асиміляції та ідеї «советского отечества» [3, с. 278].

Необхідно зазначити, що в зазначений період перед пресою були поставлені завдання, зумовлені викликами часу – повоєнної відбудови. Одним з перших партійних розпоряджень щодо ідеології та агітації стала постанова ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. «Про заходи допомоги Українській РСР у справі покращення масово-політичної та культурно-просвітницької роботи», що зобов'язувала набирати політично «вигідних» та здібних до журналістської діяльності працівників на посади редакторів газет. Також постанова зобов'язувала відділи пропаганди ЦК і обкоми до щоденного контролю за змістами газет [4].

Загалом, тираж певної газети не свідчив про популярність видання. Варто зауважити, що в містах і селах часто ставилися плани підписки на газету чи інше друковане видання. Як приклад можна привести статистику, подану білоруським дослідником Яном Шумським щодо підписок на районні та республіканські газети в Барановицькій області (Західна Білорусь): зі 150 підписних екземплярів районної газети фактично було виписано тільки дев'ять, а із 450 республіканських – лише 120 [11, с. 232].

Складна ситуація в державі та повоєнна розруха відображаються в пресі 1945-1947 рр. опосередковано. Зокрема про страшний голод тих років взагалі не згадується, на шпальтах газет немає навіть подібних слів. Але вислів «хліб – державі!», друкований жирним шрифтом, можна побачити в періодиці досить-таки часто. Велика увага приділяється виборам у Верховну Раду СРСР, статтям щодо агітаційної роботи, промовам Сталіна та іншим темам.

Для прикладу розглянемо змістове наповнення газети «Зоря», друкованого органу Овруцького райкому партії.

Основна увага у випусках 1946 р. приділялася виборам до Верховної Ради СРСР: майже в кожному номері до лютого 1946 року велика кількість інформації була присвячена виборам. Часто зустрічалися такі заголовки статей: «Вчителі – активні агітатори», «Колгоспний кінофестиваль присвячений виборам», «Що треба знати виборцю в день виборів» та інші.

Зокрема, в одній зі статей описується збори виборців і виступ начальника ОРС'а: «Наша країна після 8 років знову йде до виборів у Верховну Раду СРСР з величезними історичними перемогами ... ми, виборці 177 виборчої дільниці всі, як один, 10 лютого віддамо свої голоси за партію більшовиків!» [6].

Також викликає сумніви вияв неймовірної радості, який описується в статті про вибори в селі Потаповичі: «...вони прямують до кабін, звідки виходять з осяяним щасливою посмішкою обличчям... слова подяки партії і уряду, великому Сталіну за піклування, за щасливе життя – на вустах кожного з них»; «...невтомно танцює молодь і нерідко в коло танцюристів вливаються і літні, які з завзятістю виконують вальс, український гопак, лезгинку... в кожній колгоспній хаті справжнє свято, всі говорять про почуття, які відчували вони під час голосування...» [2].

Вагоме місце на перших шпальтах випусків 1946 р. займають публікації, що передруковувалися з інших всесоюзних газет і стосувалися подій загальнодержавного характеру.

Голод 1946-1947 рр., який вчені називають «третім радянським і який посідає першість за територією ураження [9, с. 136], зовсім не відображений на сторінках тогочасної преси. Натомість у газетах публікується багато статей про «прекрасне життя». Про труднощі говорять замітки про крадіжки і незадовільну роботу окремих колгоспів, а про голод і злидні згадується опосередковано.

Стаття А. Радченко «Злочинця покарано» розповідає історію голови Клинецького колгоспу «Червоний жовтень», який «розкрадав громадське добро... давав безкоштовно своїм приятелям зерно, картоплю та інші продукти, не забуваючи і про себе». Голову колгоспу було ув'язнено на 5 років [8].

Якщо зіставити статті і голод 1946-1947 рр., можна зробити висновок, що люди не могли нормально працювати в колгоспі, адже голодували, тому і ставалися випадки ось таких «крадіжок». Само собою, газета висвітлює такі події зовсім з іншого боку. Можливо, колгоспники були виснажені важкими умовами, та їх праця була непродуктивною, а голова Клинецького колгоспу брав продукти, щоб не померти з голоду. З такого боку показати події газета, звичайно, не могла.

Однією із особливостей друкованих видань того часу - наявність образу ворога. На початку зазначеного періоду (1946-1947 рр.) зовнішніми «ворогами» Радянської держави виступали окремі політичні діячі або політичні кола та партії; спостерігається порівняння з образами нацистів та їхніми ідеологами (наприклад, порівняння У. Черчилля з А. Гітлером). З часом ворожий образ зазнав трансформації – «ворогами» спочатку стали конкретні країни, а потім і весь капіталістичний світ [12]. Це безсумнівно спричиняло певний вплив на свідомість населення, яке отримувало інформацію з друкованих видань, телебачення та радіо.

Центральною постаттю був образ Й.В. Сталіна, який зробив чималий внесок у формування ідеологічних основ радянської системи. Показово те, що «пропагандистська ідеологічна машина» того часу підкріплюється трьома основними елементами ще царської Росії, які були адаптовані відповідно радянським реаліям саме Й.В. Сталіним: замість православ'я – марксизм-ленінізм, замість самодержавства – єдиновладдя «вождя» і народність без змін [11, с. 151].

У пресі повоєнних часів ім'я Сталіна згадується дуже часто, адже він був для радянських людей «великим вождем», «героєм» та «захисником» – так його висвітлюють тогочасні газети. Його промови та розпорядження друкувалися у всій періодиці різними мовами (хоча мовна політика того часу диктувала єдину «зрозумілу» більшій частині населення мову – російську) і відповідно оформлялися. За нашими підрахунками вставка «бурхливі оплески» була вдрукована в промову Сталіна на передвиборних зборах у м. Москві 9 лютого 1946 р. майже 40 разів [7].

Така дрібничка та інші їй подібні відображають мету тогочасних газет: сформувані у читача «правильну» реакцію на промову «великого вождя» в друкованому вигляді.

Таким чином постать Сталіна ще більше «проникала» у свідомість громадян, формуючи ідеально слухняну масу людей. Не варто забувати і про постановочні фотознімки та портрети Сталіна, що також часто публікувалися в періодиці в післявоєнний період і грали немалу роль в діяльності пропагандистського механізму.

Отже, проведений аналіз дав підстави зробити висновки, що радянська преса повоєнного періоду не виконувала своїх прямих функцій як засіб інформування населення. В Радянському Союзі тоталітарний режим та супроводжуюча його «машина» пропаганди виконували свої завдання на сто відсотків. Газети друкувалися під один взірець, спотворюючи дійсність під диктовку більшовицької партії. Друковані видання, а особливо газети, були лише інструментом в руках ідеології.

Список використаних джерел та літератури

1. Габор В. Радянська преса 20—30-х рр. XX ст. як складова репресивного механізму більшовицької влади в Україні: основні методи впливу / В. Габор // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2013. Вип. 3. С. 476-490. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2013_3_43.
2. Давиденко Д. Велике всенародне свято // Зоря. 1946. №17. С. 1.
3. Животко А.П. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. К.: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
4. Зінько Ю., Кононенко В. Особливості правового регулювання національного життя в СРСР наприкінці Другої світової війни (1944-1945). URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5150.html>
5. Каганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950—1985 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 38. С. 213-225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_38_44.
6. Мошківський Д. За партію Леніна-Сталіна // Зоря. 1946. №14. С. 1.
7. Промова товариша Й.В. Сталіна на передвиборних зборах виборців Сталінської виборчої округи м. Москви 9 лютого 1946 р. // Зоря. №16. С. 1-3.
8. Радченко А. Злочинця покарано // Зоря. 1946. №75. С. 2.
9. Українська Голгофа, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: спогади очевидців, архівні документи та роздуми сучасника про три радянські голодомори: [текст / авт.-упоряд.: М. Єременко]. Чернігівка: [б. в.], 2008. 153 с.
10. Філіпова О. Дискурс партійно-радянської повоєнної преси Півдня та Заходу України: порівняльний аспект / О. Філіпова // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2013. Вип. 3. С. 462-476. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2013_3_42
11. Шумські Я. Саветызацыя Заходняй Беларусі (1944-1953). Прапаганда і адукацыя на службе ідеалогіі / Смаленск: Ібенкульт, 2014. 326 с.
12. Яковлев А. До питання образу ворога СРСР у сучасній науковій літературі. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.

Марія Комаренко

студентка II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ОПЕРАЦІЯ «ЗАХІД»: ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ

Операція «Захід» – це наймасовіша депортація українців, здійснена радянською владою в Західній Україні, яка тривала впродовж 21-22 жовтня 1947 року. Минулого року було сімдесятиріччя цієї операції, але переселення, які були здійснені сталінським режимом, мають відлуння й до сьогодні.

Ця проблема досі не стала об'єктом окремого наукового дослідження. Найбільш повно вона характеризується в роботах Т.В.Вронської «Етнодемографічна катастрофа в західній Україні: жовтень 1947 р.» та «Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади(1917-1953)» [1; 2].

Метою дослідження є визначення причини, мети та масштабів проведення операції «Захід».

У період 1939-1940 рр. на західноукраїнських землях радянський режим ще не встиг зміцнитися. Тому після війни державні керівники СРСР намагались встановити у Західній Україні такий порядок, який діяв на інших територіях Союзу. Незважаючи на всі зусилля влади, процес другої радянзації проходив дуже складно. Це було спричинено тим що на Західній Україні діяло сильне підпілля ОУН та УПА. Національний рух мав широку підтримку серед населення та був дуже потужний. Саме з метою знищення підпілля та соціальної підтримки загонів УПА більшовицькою владою було проведено операцію «Захід».

Причин депортації можна назвати декілька. По-перше, виселення за межі проживання населення, яке своїми діями активно підтримували загони УПА. По-друге, це залякування людей, аби вони не допомагали підпіллю. По-третє, «радянська влада активно використовувала депортованих у промисловості»[1]. По-четверте, радянська влада хотіла прискорити процес колективізації в селах Західної України.

Операція була проведена на виконання наказу №00430 міністра держбезпеки СРСР Віктора Абакумова від 22 серпня 1947 року. Територіально вона охоплювала тодішні Волинську, Рівненську, Чернівецьку, Львівську, Станіславську (Івано-Франківську), Тернопільську й Дрогобицьку області. [5] Загальне керівництво операцією

здійснювали заступник міністра держбезпеки СРСР генерал-лейтенант Огольцов та міністр держбезпеки УРСР генерал-лейтенант Савченко[5].

Додатком до наказу була інструкція. В ній визначалося хто підлягає виселенню, а хто ні: «Виселенню підлягають сім'ї активних націоналістів і бандитів, убитих при збройних зіткненнях, засуджених і перебуваючих на нелегальному положенні», - вказувалося в документі. – «Виселяються всі повнолітні члени вище вказаних сімей та їх близькі родичі, які проживають спільно. Неповнолітні і непрацездатні члени родин прямують до місця виселення зі своїми родинами. Виселенню не підлягають сім'ї, в складі яких є: особи, які служили в період Великої Вітчизняної війни в складі Радянської армії і партизанських загонів, а також нагороджені орденами Радянського союзу і особи, які мають заслуги перед державою»[4].

Підготовка до операції проводилася абсолютно секретно. «Лише перших секретарів райкомів партії та начальників відповідних регіональних підрозділів державної безпеки поінформували про неї за 2-3 дні. А всі інші виконавці дізнались про майбутню депортацію лише о 6 годині ранку 21 жовтня, тобто перед самим її початком» [2, с.361]. Але перед операцією проводився облік і оформлення сімей, які мають виїжджати. Наприклад, проводилися допити дорослих членів родин, заповнювалися опитувальні листи, вимагалися для сілради офіційні довідки про матеріальне положення, склад сімей, які підлягали виселенню. Траплялися випадки, коли організовували медпункти (для медогляду). Багато хто почав здогадуватися про майбутнє виселення. Люди втікали із власних населених пунктів, перестали ночувати вдома. В одній Львівській області приховувалося від влади до 500 сімей [3].

21 жовтня розпочалася небачена до цього депортація. Сон багатьох родин був перерваний. До них вдерлися незнайомі озброєні люди. Люди похапцем збирали речі, взявши необхідне: їжу та теплий одяг. А досить часто їм не давали достатньо часу, щоб зібратися. В місті Львові та в деяких районних центрах області операція була розпочата о другій годині ночі. В усіх областях депортація почалася о 6 годині ранку.

«Визначався наступний порядок проведення операції. В населених пунктах, де проживає 8-10 сімей, які підлягають виселенню, операцію проводять наступним чином: в усі будинки одночасно входять оперативні групи. Сім'ю повідомляють, що згідно з рішенням Уряду СРСР їх виселяють. В будинку проводиться обшук. Родину повідомляють, що на зібрання речей вони мають дві години. Також їх повідомляють, які речі і в якій кількості вони можуть брати. Всі члени родини знаходяться під наглядом, аж до їх посадки на автомобіль. В поселеннях де проживає більше 20 родин депортацію проводять так: 25 жовтня в такі селища надсилають невеликі військові гарнізони МДБ. О 5 годині ранку село

оточується. Організуються засади з 1-2 людей. І проводиться обшук в будинках сімей, які підлягають виселенню і домах родин, які цікавлять радянську владу. До 12 години обшук має бути завершений. Потім до оселі осіб, які підлягають виселенню, з'являються оперативні групи. І далі проведення операції відбувається так само, як згадано вище», - говорилося в спеціальній інструкції про організацію виселення [6].

Потім родини відвозили до місця погрузки. Там формувалися ешелони, які направлялися на підприємства вугільної промисловості східних районів СРСР.

Операція завершилася 22 жовтня, а в Чернівецькій області - 23 жовтня. Саме в такий спосіб пройшла грандіозна депортація. «У жовтні 1947 року органи МДБ вислали 26332 сімей оунівського підпілля (77791 осіб) По областях: з Рівненської області депортували 3 767 родин (11 347 осіб), Волинської – 2 711 (9 050 осіб), Львівської – 5 223 (15 920), Тернопільської – 5 001 (13 508), Станіславської – 4 512 (11 883), Чернівецької – 613 (1627), Дрогобицької – 4 504 (14 456)» [2, с. 321].

Ця операція стала найбільшою та найшвидшою депортацією українців радянською владою. Спосіб, методи та мета її проведення засвідчили репресивний характер сталінського режиму.

Список використаних джерел та літератури

1. Вронська Т.В. Етнодемографічна катастрофа в західній Україні: жовтень 1947 р. URL: <http://history.org.ua/JournALL/geo>.
2. Вронська Т. В. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній праці радянської влади(1917-1953pp.): Наукове видання. К.: Темпора, 2013. 624 с.
3. Довідка про здійснених заходах згідно наказу МДБ СРСР №00430 від 21.08.1947. URL: <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/hdasbu-2-1-674-0-044.pdf>
4. Інструкція про порядок проведення виселення сімей активних націоналістів і бандитів із Західних областей України. URL: <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/hdasbu-2-1-674-0-016.pdf>
5. Наказ міністра державної безпеки СРСР за 1947 рік №00430 про виселення сімей засуджених, вбитих і тих хто знаходиться на нелегальному становищі, активних націоналістів та бандитів з території Західних областей України. URL: <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/hdasbu-2-1-674-0-012.pdf>
6. План заходів з реалізації наказу Міністра Держбезпеки Союзу РСР №00430 по Львівській області. URL: <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/hdasbu-2-1-676-0-005.pdf>

Ольга Ахмедова
магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРЕМОГА «ОКСАМИТОВОЇ» РЕВОЛЮЦІЇ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Актуальність цієї статті зумовлена як науково пізнавальними так і практичними чинниками і, в першу чергу, необхідністю вивчення і узагальнення ряду важливих подій життя Чехословаччини кінця 80-90-х років ХХ століття. Звільнившись від демократичного режиму держава поставила перед собою мету – розпочати радикальні суспільно-політичні та соціально-економічні перетворення.

Передумови та перемога «оксамитової» революції в Чехословаччині в українській історіографії висвітлено недостатньо. Окремі аспекти цієї проблеми відображені в працях дослідників В. Газіна, Г. Зеленька, Б.Мельниченка, О. Сича, В. Ярового.

Мета нашої статі – глибше дослідити причини і передумови «оксамитової» революції. Визначити головні чинники, що сприяли цьому. Звернути увагу на те, якими методами було досягнуто бажаного.

У кінці ХХ ст. прогресивні сили Чехословаччини спрямували громадськість на повалення тоталітаризму і докорінну перебудову політичної системи. Цьому посприяв опозиційний рух, який набув широкого розмаху в умовах режиму «нормалізації», що настав після окупації Чехословаччини військами ОВД. Опозицію до існуючого ладу насамперед склали прогресивна інтелігенція, правозахисники та дисиденти. На початку 1977 р. було оприлюднено декларацію («хартію») за підписом 248 осіб, зокрема чеського драматурга В. Гавела, у якій піддано критиці існуючий політичний режим і вимагалось демократизувати суспільство, поважати права і свободи людини [5, с.238]. Згодом назву «Хартія-77» отримала частина правозахисників і політичних дисидентів. Вони виступали за виконання Конституції і прийнятих міжнародних угод про права людини [2, с.256]. На заході чехословацьких «хартистів» вважали послідовниками «празької весни».

У 1980-х роках в Чехословаччині панувала тоталітарна система, яка виключала найменшу можливість реформування суспільства. Формально продовжувала існувати багатопартійна система, але фактично всі партії, крім комуністичної, не брали участі у політичному житті країни.

Народу Чехословаччини набридло виключне панування комуністичного режиму, але вони боялися щось робити (не хотіли

повторення подій « Празької весни» 1968 року, коли після розправи радянських військ з протестом загинуло 72 громадянина Чехословаччини). Протести політичному режиму відбувалися під гаслами незалежності, зближення з Європою. Перебудова, що відбулася в СРСР, підштовхнула опозицію до рішучих дій. Перші вуличні акції протесту, що почалися в 1988 році, розганялися поліцією. В березні 1988 року відбулася Демонстрація зі свічками. У ЧССР виникли неформальні молодіжні організації - незалежний студентський рух «stuha», «Незалежне об'єднання молодих», «Незалежне об'єднання студентів»[1, с.25]. Також опір існуючому режимові чинили й інші громадські об'єднання. 15 жовтня 1988 року було засновано неформальне об'єднання «Рух за громадянську свободу», учасники якого вимагали від влади припинити політичні репресії й почати рівноправний діалог і переговори. У серпні 1989 року у ЧССР нараховувалося вже 39 опозиційних об'єднань [4, с.240-243]. Влада, зіткнувшись з проявом невдоволення, не пішла на діалог з учасниками протесту, а вирішила придушити їх силою. Це зрештою поклало початок поваленню комуністичного режиму.

«Оксамитова» революція була започаткована 17 листопада 1989 року студентською маніфестацією в Празі, у якій взяло участь 25 тис. осіб. виражаючи незадоволення режимом, вони вимагали свободи, демократії, створення нового уряду та ліквідації монополії однієї партії на владу. У цей день кількість маніфестантів збільшилася до 50 тис. осіб. Влада жорстоко розправилася зі студентами. У сутичках з поліцією було поранено сотні людей. Обурене цією акцією населення приєдналося до студентів і вимагалорокарати винуватців [3].

Студентська демонстрація посприяла дальшому згуртуванню опозиційного руху та посиленню його опору владі. 19 листопада представники «Хартія-77», «Чехословацького Хельсінського комітету», «Руху за громадянську свободу» та інших незгодних з політикою КПЧ громадських об'єднань створили «Громадський форум» (ГФ), метою якого була боротьба проти режиму «нормалізації».

Під впливом студентської маніфестації антиурядові виступи прокотилися по всій країні й перетворилися на масовий народний рух. Учасники маніфестацій виступили за розширення демократичних прав, проведення в країні вільних виборів[3, с.8]. Всенародне піднесення відбулося в країні мирно. Населення, що брало участь в протестах у Празі та інших містах не мало зброї. У зв'язку із цим чехословацька революція була названа «ніжною», «оксамитовою» [3, с.5]. 23 листопада в Празі на майдані св. Вацлава зібрався найбільший мітинг (близько 300 тис. осіб). Однією з головних вимог учасників протесту було створення нового уряду і позбавлення КПЧ керівної ролі. Народна поліція відмовилася виконати наказ першого секретаря міськкому КПЧ М. Штепана про новий напад на

«антисоціалістичні сили», що означало поворотний момент у розвитку ситуації, а 24 листопада 1989 р. вище керівництво остаточно відмовилося від ідеї можливої участі військових у протидії опозиції.

Усвідомивши складність ситуації в країні, 24 листопада президія ЦК КПЧ подала у відставку у повному складі. На посаді генерального секретаря партії М. Якиша замінив К. Урбанек. 26 листопада почалися перші офіційні переговори делегацій уряду ЧСР і Національного фронту ЧССР, які очолив прем'єр-міністр Л. Адамець і ГФ на чолі з В. Гавелом. На переговорах В. Гавел вимагав відставки високих посадовців; створення парламентської комісії з розслідування подій 17 листопада; визволення політв'язнів і реалізації права на свободу друку і інформації. У цей день було проголошено програму ГФ «Чого ми хочемо?», яка спрямовувалася на реформування чехословацького суспільства. У цьому документі, зокрема, зазначалося, що Чехословацька республіка повинна бути правовою, демократичною державою, уперше офіційно вимагалось ліквідувати керівну роль КПЧ і провести в країні вільні вибори. В економічній галузі висловлювалася необхідність створення вільного ринку, забезпечення умов для рівноправного існування різних форм власності [4, с. 294-296].

Листопадові події стали початком демонтажу тоталітарно-репресивної системи. У грудні відбулися зміни в державному керівництві: сформовано новий уряд, президентом держави обрано В. Гавела, а головою парламенту – О. Дубчека. Слід сказати, що влада не хотіла йти на діалог з опозицією, чим її і зміцнила. Народ Чехословаччини згуртувався і домігся свого. Успішно пройшли демократичні процеси в країні.

Отже, «оксамитова» революція відбулася в Чехословаччині організовано. Її рушіями виступили низи. Швидким змінам у країні сприяв високий ступінь готовності до їх здійснення в суспільстві, усвідомлення більшістю населення необхідності подолання існуючої системи. Революція також має назву «ніжна» тому, що проходила без зброї з боку мітингувальників. Після перемоги «оксамитової» революції в Чехословаччині здійснювалася трансформація суспільного ладу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Газін В. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002 рр.). К., 2004. 622 с.
2. Історія Центрально-Східної Європи: посіб. для студ. іст. і гуманіт. ф-тів університетів / [за ред. Л. Зашкільняка]. Львів, 2001. 660 с.
3. Федорчак Я. С. «Оксамитова» революція в Чехословаччині: передумови та вплив на трансформацію суспільного ладу / Я. С. Федорчак, Т. П. Федорчак // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ: Вид-во ЦІТ ПНУС, 2009. С. 82-86.

4. Чехия и Словакия в 20 веке. Очерки истории: в 2 кн. М., 2005. Кн. 2. 558 с.
5. Яровий В. І. Новітня історія центральноєвропейських та балканських країн XX століття : підручник для вищ. навч. закл. К.: Генеза, 2005. 816 с.

Дмитро Ткачук
магістрант історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **Г. М. Стародубець**)

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЗДОБУТКИ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ

У 2018 р. українська діаспора Канади відзначає свою 127 річницю поселення в цій країні. За більш ніж сто років проживання у Канаді українці зарекомендували себе як гідні громадяни цієї країни. Створивши мережу громадсько-політичних організацій вони не без труднощів досягли значних успіхів у всіх сферах суспільного життя.

Мета нашої статті – проаналізувати які є визначні національно-культурні здобутки української діаспори в Канаді.

Загалом проблема української діаспори в Канаді прямо чи опосередковано досліджується в історичній науці. Зокрема, дослідники Т. Бевз [3], І. Ключковська розглядають дане питання у контексті загальної еміграції українців. Виключно українську діаспору в Канаді досліджували Н. Гриньох [2], Ю. Кондрашевська [4] та інші.

Канадська діаспора формувалася чотирма хвилями, які великою мірою збігаються з хвилями емігрантів до США (до Першої світової війни; у міжвоєнний час; після Другої світової війни; у теперішній час). Як і у США, канадські українці живуть повноцінним суспільно-культурним, релігійним, економічним, політичним життям. Вони досить глибоко інтегровані у громадянське суспільство. Соціальне і політичне життя української діаспори Канади добре організоване. Тут знаходиться центр Світового Конгресу Українців (СКУ), Українське національне об'єднання, Ліга визволення України, Товариство об'єднаних українців Канади. Діє чимало професійних товариств (лікарів, правників, бізнесменів) [3].

Освіту українці здобувають у приватних початкових школах, на курсах українознавства, а вищу – в університетах і коледжах країни. Відкрито відділ україністики при Торонтському університеті, Канадський інститут українських студій в Едмонтоні. УГКЦ має Українську

католицьку семінарію Святого Духа, Вагома роль належить Канадському інституту українських студій (КІУС), який веде науково-дослідну і видавничу діяльність. Інститут заснований при Альбертському університеті у 1976 р. з ініціативи відомих українських вчених Канади. При ньому діє Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика, який, зокрема, видав англomовну «Історію України-Руси» М. Грушевського [4, с. 206].

У Канаді активно працює Наукове товариство ім. Шевченка, яке «об'єднує навколо себе провідних вчених різних галузей науки, а також суспільно-громадських і культурних діячів» [2, с. 254]. До числа відомих людей Канади, які тут працюють чи працювали належать: Богдан Гаврилишин (економіст, член Римського клубу, Міжнародної академії менеджменту), Петро Саварин – (громадсько-політичний діяч, відомий юрист, один з відомих розробників концепції багатокультурності, ініціатор створення Канадського інституту українських студій), Орест Субтельний (доктор філософії та історії, автор популярного в Україні на початку 90-х років підручника «Історія України»), Леонід Молодожанин – (скульптор та художник, автор пам'ятників Тарасові Шевченку у Вашингтоні, Буенос-Айресі, нагороджений Орденом Канади), Іван Огієнко (всесвітньо відомий вчений-філолог, історик, педагог, політичний, громадський і церковний діяч, переклав Святе Письмо на українську мову) та ін.

До культурних здобутків українців Канади належить створення музею під відкритим небом «Село українсько-канадської культурної спадщини». Він розташований у 80 км на схід від міста Едмонтон. Тут демонструється побут українців Канади – першопоселенців періоду 1892–1930 рр. Як зазначає дослідник Т. Бевз, що справжні «автентичні хати і домівки з околиць було перевезено до цього музею та реставровано відповідно епохи початку двадцятого століття» [1, с.124]. Згодом, у музеї сформували популярні туристичні маршрути, які включали в себе екскурсії у власне «Село», місто Вегревіль зі своєю найбільшою у світі писанкою, місто Колд-Лейк з його околицями, де розташовано 48 християнських храмів – переважно українських. З середини 1970-х рр. організовується декілька подій об'єднаних у одне свято: фестиваль Спадщини у Едмонтоні. Його дійство проходить три дні. У цей час відбувається святкування багатства культур канадської етнічної мозаїки, у тому числі й української.

У багатьох містах Канади відкрито монументи визначних українців, присвоєно українські назви вулицям, паркам тощо. У 1951 р. в Торонто був встановлений перший на північноамериканському континенті пам'ятник Тарасу Шевченку (згодом його пам'ятники були поставлені також у Вінніпезі та Тіммінсі) і нещодавно у Торонто. Пам'ятники Лесі Українці встановлено у Вінніпезі, Саскатуні й Торонто, В. Стефанику –

поблизу Едмонтону і Торонто, І. Франку – у Вінніпезі. 23 жовтня 1980 р. в Едмонтоні був відкритий перший у світі пам'ятник жертвам голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні (автор – скульптор Людмила Теметя). Подібні монументи встановлені у Вінніпезі, Віндзорі та Калгарі.

Таким чином, українці досить успішно інтегрувалися у канадське багатоетнічне середовище, стали повноцінними громадянами нової країни, зайняли гідні ніші канадського суспільства, але при цьому змогли зберегти свою національну самобутність, культуру та традиції.

Список використаних джерел та літератури

1. Бевз Т. Сучасна українська діаспора: проблеми і перспективи // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України: Зб. наук. пр. К., 2007. Вип. 34. С. 123-136.
2. Гриньох Н. Діяльність українських науково-історичних установ у Канаді в 50–80 рр. ХХ ст. // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Перша міжнародна наукова конференція. Збірник доповідей. Львів, 2006. С. 254-260.
3. Ключковська І. Українська діаспора в об'єктиві сучасності – національно-політичний та духовно-культурний феномен (перша – четверта хвилі еміграції) // МІОК. URL: <http://miok.lviv.ua/?p=379>
4. Кондрашевська Ю. Національно-культурні здобутки українців Канади // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 23. С. 204-208.
5. Піскун В. Українська політична еміграція й діаспора у ХХ столітті: форми культурного й інтелектуального уззаємнення в країнах проживання / В. Піскун, А. Ціпка // Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. К.: ЗАТ «Нічлава», 2004.

Вадим Нікітчин

магістрант історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

«КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ» В СИСТЕМІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН 90-Х РОКІВ ХХ СТ.

Кримське питання весь час незалежності України неодноразово поставало ключовим у російсько-українських відносинах. Росія як держава, яка від проголошення незалежності 12 червня 1990 року обрала курс на загарбницьку політику, яка б на її думку, дала їй змогу стати

беззаперечним лідером на пострадянському просторі, не могла оминати таке гостре і водночас болюче питання для її історії – питання Криму.

Мета нашої статті – розкрити суть російської політики 1990-х рр. щодо Криму та їх правової бази.

В 1990 році коли назрів розпад СРСР і стало очевидним, що більшість пострадянських країн підуть власним шляхом, Росія зрозуміла, що для неї є шанс зайняти панівні позиції у просторі колишнього СРСР. Поки більшість країн думали над вирішенням нагальних питань як вийти із союзу, Росія вже розробляла плани як вийти з найбільшими здобутками. Для цього їй потрібно було чим більше відхопити майна у колишніх так званих «дружніх народів», тим самим ослабити їх і в подальшому зробити залежними від себе [2, с. 287].

Основною проблемою на Заході була Україна, в складі якої перебував Крим і весь Чорноморський Флот, а це в загальному руйнувало лідерські плани РФ. Для вирішення цього питання було кинуте значні сили [1, с. 53].

Все розпочалося з рішення Верховної ради Російської федерації 23 січня 1992 року «Про рішення Президії Ради СРСР від 19 лютого 1954 року і Верховної Ради УРСР від 26 квітня 1954 року про виведення Кримської області зі складу РРФСР».

Це рішення ще не ставило під сумнів передачу те чи є Крим українським і чи має перебувати в складі України. Верховна Рада РФ тільки доручала комітетам міжнародних справ і зовнішніх економічних зв'язків разом з Міністерством закордонних справ розглянути питання про конституційність цих рішень. Російські депутати також зверталися до Верховної Ради України з пропозицією «розглянути питання про конституційність рішень про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР, ухвалених 1954 року» [3, с. 251].

Таким чином на державному рівні РФ поставила питання щодо необхідності двостороннього розгляду проблеми статусу Криму. Верховна Рада України відреагувала достатньо категорично. Українське керівництво не розгубилося і зазначило, що ці дії є такими, які можуть підірвати суспільне становище як на території України так і Росії [2, с. 289].

У документі наголошувалося, що Крим став частиною України в рамках тих політико-правових структур, процедур і реалій, які на той час існували в колишньому СРСР. Загалом Постанова Верховної Ради Російської Федерації характеризувалася як така, що суперечила статті 6 договору між Українською РСР і РРФСР від 19 листопада 1990 року, статті 5 «Про переговори між делегаціями РРФСР і України за участю делегації Верховної Ради СРСР від 29 серпня 1991 року», статті 5 «Угоди

про утворення Співдружності Незалежних Держав від 8 грудня 1991 року», хельсінкському Заключному актові [1, с. 54].

Попри напружену ситуацію Росія навіть і не думала покидати запланованого і вже 6 лютого 1992 року продовжила свою роботу над пошуками правової обґрунтованості рішень 1954 року, для чого з числа депутатів було утворено відповідну комісію.

21 травня 1992 року комісія постановила, що передача Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР від 5 лютого 1954 року є недійсною і немає жодної юридичної сили з моменту її ухвали. Другий пункт ухваленого документа пропонував з огляду на «конституціювання подальшим законодавством РРФСР цього факту і укладання між Україною та Росією двостороннього договору від 19 лютого 1990 року, в якому сторони відмовляються від територіальних претензій, і закріплення цього принципу у договорах і угодах між державами СНД» врегулювати питання Криму шляхом міждержавних переговорів Росії та України за участю Криму на основі волевиявлення його населення. Тобто Росія чітко дала знати, що всі прийняті до цього рішення і підписані документи щодо Криму є неостаточними і притримуватися їх вона навряд чи збирається.

Але Україна знову дала доволі жорстку відповідь, в якій говорилося, що з юридичного погляду Постанова парламенту Росії не тягне за собою правових наслідків для України і не впливає на її територіальний «статус-кво». Сама Постанова кваліфікувалася як недружній акт щодо України, а дії парламенту Росії оцінювалися як спроба політичного тиску і акт політичного шантажу стосовно України. У Заяві констатувалося, що дії Верховної Ради Російської Федерації суперечили семи із десяти принципів хельсінкського Заключного акта, які отримали назву «десять заповідей миру» чи «хартія мирного життя Європи» [1, с. 56].

1993 рік також був роком, в якому російська сторона продовжувала підіймати питання Криму і, звернувши свою увагу на Севастополь, спираючись на висновки комісії 9 липня 1993 року, Верховна Рада РФ ухвалила Постанову «Про статус міста Севастополя». Постанова однозначно визначала «російський федеральний статус міста Севастополя в адміністративно-територіальних кордонах міського округу станом на грудень 1991 року» [4, с. 267].

Було кинуте значні ресурси, зокрема, Рада Міністрів мала якнайшвидше розробити державну стратегію забезпечення міста Севастополя, а Центральний банк Росії профінансувати відповідні статті у бюджеті міста через власні відділення, Комітет Верховної Ради РФ з конституційного законодавства підготувати проект закону «Про закріплення в Конституції РФ федерального статусу міста Севастополя». До того ж, «з метою недопущення політичної напруги», Уряду України

пропонувалося відкликати з міста підрозділи спецчастин. Ухваленням такої Постанови Верховна Рада РФ фактично втручалася у внутрішні справи України. Тому відповідною була й реакція українського парламенту [2, с. 288].

Тоді ж розпочалися внутрішньо політичні суперечності між президентом і парламентом що змусило відкласти питання Криму на задній план і почекати більш сприятливого моменту для реалізації цього плану. У зв'язку з тим, що питання з чорноморським флотом фактично було вирішено і більшість його складу перейшла Росії, було орендовано базу в місті Севастополі на 20 років, питання Криму вже не було таким гострим на фоні інших проблем, які поставали.

Отже, можна сказати, що Росія від самого початку своєї незалежності вирішила продовжувати політику терору сусідніх держав задля власного збагачення і возвеличення. Так би мовити, стати приємницею Радянського союзу і відродити Російську імперію, тому що цей механізм був напрацьований десятиліттями і здається для них найбільш правильним.

Список використаних джерел та літератури

1. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і при-мусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: «МП Леся», 2017. 332 с.
2. Громенко С. В. Наш Крим: неросійські історії українського півострова. Київ: К.І.С., 2016. 315 с.
3. Савченко М. О. Анатомія неоголошеної війни. Київ: Українська перспектива, 1997. 280 с.
4. Сергійчук В. Український Крим. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001. 304 с.

Ліза Колесник

студентка IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В РОСІЇ

Інтерес до вивчення проблеми російської політичної та релігійної культури обумовлений численними трансформаціями в суспільній і економічній сферах.

З кінця ХХ ст. російська культура знаходилася у стані кризи. Брак духовності має місце в житті сучасної Росії, а бездуховність обумовлена пануванням уявної духовності [3, с.153].

Головною проблемою сучасного російського суспільства є проблема політичної культури, яка має не тільки велике теоретичне, але й практичне значення. У період реформ політична свідомість індивідів зазнала численних змін, що не могло не відбитися на політичній культурі. З кінця ХХ ст. російська культура знаходилася у стані кризи. На початку 90-х рр. нова влада прийняла велику кількість спеціальних актів які конкретизували політику держави в окремих областях культури.

В 90-рр. відбулося скорочення бюджетного фінансування соціально-культурної сфери. Різко погіршилося матеріальне становище робітників освіти, науки та культури. Матеріальна база культури, в тому числі через приватизацію, виявилася підірваною. Сьогодні ЗМІ, особливо телебачення, радіо, відеофільми – основне джерело культурної інформації для абсолютної більшості жителів Росії. Роль книг, музеїв, театрів значно зменшилась. Через фінансові труднощі в складному становищі опинилася наука та освіта [1, с. 47].

Слід також зазначити, що середньостатистичний російський громадянин не представляє свого місця в системі демократичної влади і не усвідомлює своїх громадянських прав. Однак в справжньому демократичному суспільстві політична активність «повинна бути проникнута демократичним духом та ідеологією, повагою до гідності людини» – відзначає професор Російської академії державної служби при Президенті РФ О.А. Митрошенков [4, с.235].

Для розвитку гармонійної особистості необхідно приділяти увагу загальнолюдським і загальнонаціональним цінностям. Однак, С.Н. Жаров зазначає, що сьогодні реформація російської духовності зовсім не зобов'язана бути релігійною[3,с.16]. Якою б суперечливою не була б ця думка, це судження стало основою для подальших дискусій про необхідність релігійної освіти в рамках навчальної програми загальноосвітніх установ.

Криза комуністичної ідеології на рубежі 80-90-х рр. ХХ ст., викликала бурхливий розвиток релігійних настроїв у російському суспільстві. До середини 90-х рр., за даними опитувань до 34% дорослого населення країни вважали себе віруючими, а ще 35% вагалися між вірою і невірою. Почалося відродження традиційних для Росії релігій – православ'я, ісламу, буддизму, іудаїзму [2, с.39]. Розвиток російської культури досить суперечливий. За ст.13 Конституції РФ: «У Російській Федерації визнається ідеологічне різноманіття. Жодна ідеологія не може встановлюватися в якості державної чи обов'язкової. У Російській Федерації визнаються політичне різноманіття, багатопартійність.

Громадські об'єднання рівні перед законом. Забороняється створення і діяльність громадських об'єднань, цілі або дії яких спрямовані на насильницьку зміну основ конституційного ладу і порушення цілісності РФ, підрив безпеки держави, створення збройних формувань, розпалювання соціальної, расової, національної та релігійної ворожнечі.

А ось стаття 14 Конституції РФ повідомляє нам: «Російська Федерація – світська держава. Жодна релігія не може встановлюватися в якості державної чи обов'язкової. Релігійні об'єднання відділені від держави та є рівними перед законом» [3, с.155].

Релігійна символіка проникає у сучасне суспільство і “зверху”, і “знизу”, починаючи від відновлення Храму Христа Спасителя і закінчуючи натільними хрестами, що носять росіяни різного віку. Інтелектуали шукають мудрість у російській філософській традиції, з якими релігія тісно пов'язана. При цьому вони звертаються до “російської ідеї”, намагаючись у ній знайти точку відліку для нового розвитку. Як і сто років тому, православна церква, потрапивши в адміністративну та фінансову залежність від авторитарного режиму, активно виступає в ролі популяризатора вигідних для держави ідеологічних моделей.

На думку численної групи російських науковців, нова державна російська ідеологія повинна базуватися на релігійності росіян, на проповідуванні релігії, віри в Бога, дотриманні його заповідей та виконання його Закону – Біблії. Повинно бути проповідування того, що якщо людина вважає себе глибоко релігійною, то вона має бути досконалою по морально-етичним якостям. Таке проповідування повинно проводитися по телебаченню, радіо в засобах масової інформації, в школах, коледжах, училищах, вузах, у всіх областях діяльності, у всіх соціальних верствах населення, у всіх вікових групах. Враховуючи, що Росія є багатоконфесійною країною, в якій існує багато видів релігійних напрямків, то таке проповідування повинно проводитися серед людей в кожній релігійній конфесії. У такому проповідуванні повинні бути всі єдині незалежно від приналежності до релігійної конфесії.

Тільки релігійність росіян здатна зупинити прояви в суспільстві насилля, повернути або поліпшити в людях ті морально-етичні якості, які були загублені та погіршені, гарантувати існування і розвиток Росії як сучасної держави і як світового духовного центру, здатного поліпшити духовно-моральну обстановку в усьому світі, на всій планеті.

Список використаних джерел та літератури

1. Воронцова Л.М., Филатов С.Б., Фурман Д.Е. Религия и политика в современном массовом сознании // Религия и политика в посткоммунистической России. М., 1994.

2. Липсет С. Роль политической культуры // Пределы власти. 1994. № 2. С. 35-40.
3. Медведко С.В. О религиозной ситуации в современной России // Религиоведение. 2002. № 2. С. 15-20.
4. Митрохин Н. Б. Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы. Изд-во: Новое литературное обозрение. М.: 2006. 235с.

Марія Ястрєб

магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОВІДНОСИН У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА РОСІЄЮ У ХХІ СТ.

Від початку розпаду Радянського Союзу відносини між Польщею та Росією балансують між спробами розібратися у взаємних провинах і прагненням побудувати якісно нові, позбавлені емоцій, прагматичні стосунки. Щоправда, події останніх років, що пов'язані із ситуацією в Україні змусили польську сторону переглянути можливість подальшого продовження двосторонніх контактів між Варшавою та Москвою. Таким чином, із усією очевидністю назріває питання – чи можливим є побудова партнерських, наповнених взаєморозумінням міждержавних стосунків, чи вони вже, по-суті, приречені на вічну конфронтацію.

Мета нашої статті – дослідити проблеми та перспективи взаємовідносин у політичній сфері між Польщею та Росією на початку ХХІ ст.

Перші кроки до потепління у міждержавних відносинах були здійснені вже у квітні-травні 2000р. В ході кількох телефонних розмов було домовлено про візит до Росії польського президента А.Квасневського. Для Польщі дана поїздка була перш за все попередженням наростання негативних тенденцій у польсько-російських відносинах і перші кроки щодо їх нормалізації. Що ж до Росії, то вона продемонструвала, що президент Квасневський є тим польським політиком, з яким вона ладна вести діалог [1, с. 35].

Візит А.Квасневського до Москви відбувся 10 липня 2000 р. В ході зустрічі В.Путін трактував відносини, що склалися між Росією та Польщею, як відносини привілейованого партнерства, відзначив відсутність спірних питань між двома країнами і зазначив, що це є

заслугою польської сторони. Польська риторика з приводу зустрічі теж була досить позитивною. А.Квасневський заявляв: «Холод у взаємних стосунках розтоплено». Зустріч глав держав активно обговорювалася на сторінках преси обох країн. Московські газети рясніли заголовками: «Візит примирення» («Известия»), «Росія і Польща уже не в ворожнечі» («Независимая газета»). Польська ж преса була більш стриманою у коментарях [5].

Не дивлячись на усі зусилля щодо налагодження добросусідських, партнерських відносин, започаткованому ряду спільних проектів та підписаних домовленостей, скандальні ноти у взаємостосунках Польщі та Росії з'явилися уже всередині 2003р. і були зумовлені цілим комплексом причин. По-перше, Росія заявляла, що може ввести значне обмеження польського імпорту у відповідь на обмеження Варшавою ввезення російського вугілля. По-друге, яблуком розбрату у стосунках між державами став вступ Польщі до ЄС. В розумінні російської політичної еліти після підписання угоди про асоціацію відразу зросте роль і активність Польщі у розробці та проведенні східної політики Євросоюзу.

Подальше охолодження польсько-російських відносин було неминучим і ще більше посилювалося після початку «Помаранчевої революції» в Україні 2004р.. Серед європейських лідерів А.Квасневський проявляв найбільшу активність та зацікавленість питанням майбутнього України. Перемога на виборах саме В.Ющенка, котрого в Польщі сприймали як антиросійського політика була сприйнята як поразка Росії та успіх Польщі, як зростання її ролі в регіоні та ЄС. Значна частина політологів та аналітиків вважали, що приєднання України до Заходу зменшить тепер значення Росії і покладе край надіям на відновлення імперії [6, с. 161].

Російська сторона висловлювала сподівання, що налагодження міждержавних стосунків стане можливим після парламентських та президентських виборів у Польщі. Напередодні виборів російська сторона більше симпатизувала кандидатурі Д.Туска котрий не мав кардинальних поглядів на східний вектор польської політики. Саме тому Росія різко негативно сприйняла перемогу партії «Право і справедливість» на парламентських виборах 25 вересня 2005 р., а також перемогу Л.Качинського на президентських виборах 23 жовтня 2005 р. Незабаром після цього російською стороною було вжито заходів щодо обмеження ввезення із Польщі значної кількості сільськогосподарської продукції. У відповідь на що Польща, наступного року, блокувала початок переговорів між ЄС та Росією щодо нової угоди про партнерство [4, с. 89].

Покращення у міждержавних стосунках можна було б чекати довго, якби в Польщі у жовтні 2007р. не відбулися дострокові парламентські вибори. Візит нового польського прем'єра до Росії в лютому 2008р.

відкрив нову сторінку польсько-російських контактів. Активним був міждержавний діалог щодо регіонального співробітництва та прикордонного пересування. Було підготовлено документ – Спільне звернення до Європейської комісії із проханням удосконалення діючих внутрішніх правил ЄС. Йдеться про спрощений порядок поїздок жителів Калінінградської області на суміжні польські території і назад вглиб до 50 км.

Проте, уже в 2014р. криза у двосторонніх відносинах набирала обертів і була пов'язана із подіями на Україні та анексією Криму. Із самого початку російського військового вторгнення на територію України Польща виступила за введення санкцій щодо Росії, їх посилення та застосування методів політичного впливу. Вона активно підтримувала нове розширення санкцій проти Росії уже після других Мінських домовленостей (лютий 2015 р.)

У політиці Росії по відношенні до Польщі переважали економічні заходи у вигляді обмеження чи заборони на ввезення тієї чи іншої продукції. Жорсткі економічні заходи супроводжувалися недружніми по відношенню до Польщі висловлюваннями у російській пресі та телебаченні, провокаційними виступами російських політиків. Погрози скинути бомбу на Варшаву або на протязі доби ввести у столицю Польщі свої танки тим паче не сприяли покращенню міждержавних стосунків.

Загострення стосунків між двома країнами тривають і на сьогоднішній день. Свідченням цього є те, що 15 березня 2018р. Міністр закордонних справ Польщі Яцек Чапутовіч представив президенту країни і депутатам Сейму зовнішньополітичні плани Варшави на 2018 рік. Основною темою програмної промови міністра стали питання безпеки в умовах світової нестабільності. Головною загрозою для безпеки Польщі, як він дав зрозуміти, залишається Росія: «Росія становить загрозу для утвердження польської позиції в міжнародних відносинах». У той же час він нагадав про російську агресію щодо Криму і Донбасу і пообіцяв знизити залежність від російського газу за рахунок США [2].

Не залишилися без уваги і президентські вибори, що проходили в Росії 18 березня 2018 р., зокрема, голосування на території Криму. «Вибори президента РФ, що проходили в Криму незаконні», - заявляє МЗС Польщі. Польські дипломати пояснили свою позицію тим, що Росія, на їхню думку, незаконно приєднала Крим 16 березня 2014 року. «Ми виступаємо за повагу територіальної цілісності України і вважаємо Крим частиною української держави. Таким чином президентські вибори на півострові, проведені владою Росії, не можуть вважатися законними », – йдеться в повідомленні польського МЗС. У тексті заяви засуджуються не тільки президентські вибори в Криму, але і політика агресії і залякування, яку Росія веде на півострові [3].

Отже, проаналізувавши стан польсько-російських відносин на початку ХХІ ст. доходимо висновку, що під час правління практично кожного з президентів були свої покращення та погіршення в стосунках. Проте, навіть у ті часи, коли політики з обох сторін говорили про нову якість відносин, поновлення двостороннього порядку не відбувалося.

Обом державам варто зрозуміти важливість міждержавних стосунків. Поглянувши на карту ми побачимо, що соціальний добробут стратегічної Калінінградській області безпосередньо залежить від цих відносин. Через польський коридор йде доступ до країн ЄС автотранспорту всього Євразійського союзу. Якщо ці ворота закриються, то безглуздими стануть багато інфраструктурних проєктів ЄАЕС.

На сьогоднішній день головна проблема двосторонніх відносин – розбіжності в питанні визначення «правил гри» на пострадянському просторі. Як Росія, так і Польща діють на цій території як активні геополітичні гравці, що знаходяться один з одним в конкурентних відносинах.

Список використаних джерел та літератури

1. Бухарин Н. Российско-польские отношения: 90-е годы XX века – начало ХХІ века; Российская акад. наук, Ин-т экономики. Москва : Наука, 2007. 292 с.
2. Глава МЗС Польщі: політика Росії становить загрозу. URL: <https://www.vectornews.net/news/society/57841-glava-mzs-polsch-poltika-rosyi-stanovit-zagrozu.html>
3. Польща відреагувала на проведення виборів президента РФ в окупованому Криму. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/polshcha-vidreahuvala-na-provedennja-viboriv-prezidenta-rf-v-okupovanomu-krimu-2458614.html>
4. Российско-польские отношения в зеркале геополитических концепций: Избранные статьи польских экспертов / под ред. С. Беленя, А. Скшипика, Д. В. Карнаухова, О. В. Петровской ; пер. с польского Л. Д. Бондарь, М. А. Корзо ; Рос. ин-т стратег. исслед. М. : РИСИ, 2015. 266 с.
5. Weremiuk S. Polska wobec Rosji w latach 1992-2014. Od zależności postimperialnych do trudnych relacji,,Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego". URL: <http://www.abw.gov.pl/download/1/1988/Weremiuk.pdf>
6. Czornik K. Dylematy polityki bezpieczeństwa Polski na początku ХХІ wieku. Katowice, 2014. 461s.

Катерина Добровольська
магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ХОРВАТІЇ У 90-Х РОКАХ ХХ СТ.

Впродовж своєї багаторічної історії територія Хорватії зазнала політичного і культурного впливу різних держав і народів. Вона була ареною зіткнення різних мов і релігій, суспільно-політичних інтересів, перебуваючи у складі багатьох держав. Починаючи з 90-х років ХХ ст. у Хорватії почався процес демократизації суспільства, що великою мірою був зумовлений розпадом комуністичних режимів у Європі, який призвів до проголошення незалежності країни 25 червня 1991 р., проте незалежність потрібно було ще відстояти.

Мета нашої статті – здійснити аналіз становлення нової незалежної держави Балканського півострова – Хорватії та виявити основні тенденції її політичного і соціально-економічного розвитку на початку ХХІ ст.

Перепоною на шляху до створення незалежної демократичної хорватської держави було сербське населення, яке відстоювало своє право на самовизначення та виступало за збереження югославської федерації. Після проголошення, владою у Загребі, наміру про вихід з югославської федерації, хорватські серби почали створювати збройні загони і вести боротьбу, розпочавши громадянську війну. Хорватська влада на початку 1991 р. розпочала виселення сербів за межі країни, проте такий захід не дав позитивних наслідків, після проголошення незалежності Хорватії війна розгорілася ще більше, сербів підтримувала югославська народна армія (ЮНА). Протягом трьох місяців у країні точилася кровопролитна війна з ракетними обстрілами, руйнуваннями і великими людськими втратами. Після закінчення дії мораторію з країни були виведені підрозділи ЮНА, Хорватію було проголошено суверенною державою, проте навіть ці події не зупинили міжетнічну ворожнечу. Сербське керівництво у грудні цього ж року проголосило створення Республіки Сербської Країни, як самостійної держави, з конституцією СФРЮ [1, с. 47].

У січні 1992 р. в країну були введені миротворчі війська ООН, воєнне протистояння було зупинене, проте це не встановило міжнаціональної рівноваги і до серпня 1995 р. Хорватія формально була поділена на дві частини: хорватську і сербську.

Події громадянської війни вплинули на формування державно-політичної системи Хорватії. В серпні 1992 р. відбулися президентські і парламентські вибори. Місця у Саборі виборювали 26 політичних партій, перемогу з яких здобув Хорватський демократичний союз (ХДС). Президентом став лідер партії Франьо Туджман. Цього ж року незалежність Хорватії визнав ЄС, а також країна була прийнята в ООН [3, с. 15].

Президент Ф. Туджман запровадив в країні свавілля верхівки ХДС, чим завдав удару по молодій демократії. Він проводив більш авторитарну політику: усі державні рішення приймало вузьке коло осіб, наближене до Туджмана, а Сабор та уряд відігравали мізерну роль у політиці того часу, усі засоби масової інформації були підпорядковані президенту і створювали йому потрібний імідж у суспільстві. Така політика призвела до того, що в 1994 р. відбулась парламентна криза, деякі представники ХДС на чолі з головою палати громад С. Месичем і головою палати представників Й. Манолічем почали виступати за повернення до демократії. Хоча опозиціонерів було усунуто з посад, на спільних переговорах керівництво ХДС пообіцяло дотримуватися в управлінні державою демократичних норм.

У 1995 р. державне керівництво Хорватії відмовилось на продовження перебування військових сил ООН в країні. Після виводу миротворчих військ з країни, хорватські збройні сили розпочали операцію «Буря» – захоплення контрольованих сербами територій Хорватії. Мета була досягнута і 250 тис. сербів стали біженцями. У листопаді 1995 р. в м. Ердуті між хорватським урядом і головами делегацій крайнських сербів була підписана «Основна угода», відповідно до якої передбачалася поступова реінтеграція сербської меншини до державного простору Хорватії. Однак остаточне відновлення територіальної цілісності країни відбулося лише у січні 1998 р., коли Східну Славонію залишили останні миротворці ООН. Після цього Хорватія стала моноетнічною державою, адже через масову міграцію сербського населення національні меншини в країні становили приблизно 4%.

За роки громадянської війни Хорватія понесла великі втрати: людські жертви становили майже 30 тис. осіб, з ладу було виведено велику частину промисловості, зруйновано багато будівель, мостів, пошкоджена інфраструктура. Матеріальні втрати за оцінками різних фахівців становили від 19 до 30 млрд. доларів, інфляція досягла 1200% [4, с. 48].

У жовтні 1993 р. уряд Н. Валентича запровадив стабілізаційну програму, яка дозволила у короткі строки досягти певних позитивних зрушень. Так, у 1994 р. було практично знищено інфляцію та запроваджено національну грошову одиницю – куну, а ціни на більшість

товарів та послуг стали формуватися вільно. В подальшому програма передбачала оздоровлення економіки та зростання промислового виробництва. Проте залишалося ще багато проблем, наприклад приватизація здійснювалася повільно, більшість підприємств орієнтувалася на випуск військової продукції. Структурні зміни гальмувались через брак коштів у державному бюджеті [5, с. 759].

Починаючи з 1995 р. суспільно-політичне становище Хорватії було відносно стабільним. В умовах внутрішнього миру президент Туджман і уряд змогли відмовитися від авторитарного методу управління державою і розпочали справжні демократичні реформи в суспільному житті. Авторитет ХДС та його очільника і надалі залишався високим, це підтверджує той факт, що на чергових парламентських виборах в червні 1997 р. партія знову набрала більшість голосів виборців, а Ф. Туджман був обраний на другий п'ятирічний термін на пост президента але в 1999 р. він помер [4, с. 51].

На президентських виборах, які відбулися в лютому 2000 р., переміг 65-річний лідер Хорватської народної партії (ХНП) С. Месич. Підсумки виборів засвідчили значні зміни в політичній орієнтації хорватів: вони прагнули поглибити процес демократизації й реформ [5, с. 761].

Покращилось також і міжнародне становище країни: в 1996 р. Хорватія стала членом Ради Європи, намітилося поліпшення відносин з Союзною Республікою Югославії (СРЮ), почався поступовий вихід із зовнішньополітичної ізоляції. Перемога демократичних сил на виборах 2000 р. створила необхідні передумови для підвищення міжнародного авторитету Хорватії й поліпшення стосунків із сусідніми країнами [2, с.196].

У висновку зазначимо, що у 90-х роках ХХ ст. в Хорватії відбулися зміни в суспільно-політичному та економічному житті хорватського народу. Хорватське суспільство змогло вистояти у війні за незалежність спираючись на свої зусилля, а хорватська влада перейшла від авторитаризму до демократії.

Список використаних джерел та літератури

1. Каменецький М. Колишня Югославія – конфліктогенний простір // Політична думка. 1995. № 2–3. С. 44–49.
2. Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): навч. посібник. К.: Знання, 2008. 284 с.
3. Кузнєцов Є.В. Здобуття незалежності та суспільно-політичний розвиток Хорватії у 1990-2005 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: спец.: 07.00.02 «всесвітня історія» / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2007. 18 с.

4. Язькова А. Юго-Восточная Европа в эпоху перемен // Неприкосновенный запас. 2007. №6. С. 46–56.
5. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ століття: Підруч. для вищих навч. закл. К.: Генеза, 2005. 816 с.

Олександр Гончарук

учень 7-го класу

ЗОШ I – III ступенів №21 м. Житомира

(науковий керівник: вчитель-методист

вищої категорії **С. П. Фанкін**)

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – АПОЛОГЕТ ВІДНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

*«Дай, Боже, нам любити Україну
понад усе сьогодні – маючи,
щоб не довелось гірко любити її, втративши.
Настав час великого вибору:
або єдність і перемога та шлях до світла,
або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі.
(В'ячеслав Чорновіл)*

Наявність на геополітичній мапі світу незалежної української держави сьогодні – це закономірний результат постійного прагнення і боротьби українського народу за волю. Усвідомленому вибору українського народу в 1991 р. передувала діяльність сотень і тисяч борців за національну ідею. До них по праву належить В'ячеслав Максимович Чорновіл (1937-1999 рр.). Саме він, так як й інші «шістдесятники» і дисиденти, з юнацьким запалом та чистими помислами, був в авангарді «будівничих» незалежної держави.

Актуальним є комплексне вивчення політичної діяльності В.Чорновола для можливого запозичення його окремих ідей, що не були реалізовані, в умовах сучасних трансформацій та відстоювання незалежності України.

Народився 24 грудня 1937 року в с. Єрки Катеринопільського району Київської (нині – Черкаської області), зростав у інтелігентній, вчительській родині. [1, Інтернет]. В'ячеслав на відмінно навчався у школі, провадив активну громадську діяльність, очолював піонерську та комсомольську організації, відвідував різні гуртки, видавав шкільну газету, зростав, як решта однолітків, під впливом комуністичних ідеологем і міфів [2, с. 5].

Після закінчення школи у 1955 році, В.Чорновіл вступає до Київського університету ім. Т.Шевченка і обирає фах філолога, а згодом журналіста. Саме під час навчання політизується його думка, остаточно формуються переконання, загострюється почуття справедливості. «Вже в університеті, - як Чорновіл згодом розповідав, - буквально з першого курсу, сам став шукати правду. Національну правду!» [3, с. 36]. У подальшому він став початком відродження українства в другій половині ХХ століття: започаткував рух шістдесятництва, дисидентства, як нові форми протесту.

В.Чорновіл зосередив зусилля виключно на ідейній боротьбі проти радянського режиму. На прем'єрі фільму Параджанова «Тіні забутих предків» протестує разом з Іваном Дзюбою та Василем Стусом проти арештів української інтелігенції. З того часу він став активним учасником руху шістдесятників. Почав друкуватися у «Самвидаві». Підготував два збірники матеріалів про політичні репресії в Україні: «Правосуддя чи рецидиви терору» (1966) та «Лихо з розуму». «Портрети двадцяти злочинців» (1967), за котрі в 1975 році йому було присуджено міжнародну журналістську премію.

У другій половині 70-х, а також у 80-ті роки починають виникати неформальні групи й об'єднання громадян, які можна умовно розділити на два основних типи: дисидентські і культосвітні. Зокрема, з листопада 1976 року у Києві активно діяла «Українська Гельсінська група» (УГГ), членом якої В.Чорновіл став у 1979 році. За «антирадянську» пропаганду В.Чорновіл був неодноразово засуджений, але й за ґратами продовжував діяльність як правозахисник і діяч руху опору.

У березні 1988 р. на базі Української Гельсінської групи була утворена *Українська Гельсінська спілка (УГС)*, яка набула політичної спрямованості. Саме В.Чорновіл на рівні з іншими відомими дисидентами (Петро Григоренко, Левко Лук'яненко, Іван Кандиба, Надія Світлична, Василь Стус, Святослав Караванський) був ініціатором та ідейним натхненником її створення. В.Чорновіл зазначав: «Головна цінність УГС полягає в тому, що вона зібрала найрадикальніші і найбойовитіші кадри» [4, арк. 38]. В подальшому, саме вона стала базою для створення Української республіканської партії (УРП).

Наступним кроком на шляху до створення багатопартійної системи у СРСР стало заснування у вересні 1989 року громадсько-політичного руху – «Народний Рух України за перебудову». Однак на той час «Народний рух України» ще не набув атрибутів політичної партії (як політична партія НРУ був зареєстрований вже у незалежній Україні у 1993 році), хоча його активістами згодом були засновані Українська республіканська партія (УРП, квітень 1990 р.) та Демократична партія України (ДемПУ, грудень 1990 р.).

У ході виборчої кампанії до Верховної Ради УРСР 1990 року В.Чорновіл був обраний народним депутатом України (68,6% голосів по одномандатному округу), а також головою Львівської облради.

У квітні 1992 р. В.Чорновіл відмовився від посади голови Львівської обласної ради і перейшов на постійну роботу до Верховної Ради. Значну увагу в парламентській діяльності він приділив відновленню дієздатності опозиції, що тільки починала формуватися в Україні. В.Чорновіл брав участь в обговоренні й ухваленні всіх важливих питань, зокрема реорганізації державного управління країни, економічних реформ, формування армії, ситуації в Криму і на Чорноморському флоті, ядерного роззброєння, відносин з Росією та іншими країнами тощо. Він виступав за впровадження в Україні пропорційної або мішаної системи виборів, які дали б змогу політично структурувати парламент і суспільство.

У справах зовнішньополітичної діяльності Верховної Ради В.Чорновіл дотримувався принципу налагодження добросусідських, партнерських відносин з усіма країнами без винятку, відстоював ідею виходу із СНД, невходження в Міжпарламентську асамблею СНД чи інші структури, які ініціювала Росія, був прихильником євроатлантичної інтеграції України. Він активно виступав на захист національної безпеки і територіальної цілісності України при недружніх діях країн-сусідів, зокрема під час посягань російської сторони на Крим, Севастополь, Чорноморський флот. Водночас, активно підтримував ратифікацію Верховною Радою міждержавного договору з Росією як основу для налагодження рівноправних взаємовигідних відносин та виступав за поступове виведення російських військ з української території. Зазначені ідеї В.Чорновіл проголошував і під час різноманітних поїздок за кордон, у т.ч. під час свого членства в Парламентській асамблеї Ради Європи у складі української делегації.

Про В.Чорновола та про його феномен ще напишуть десятки і сотні наукових праць. Вийдуть друком його статті, політичні звернення, есе та монографії, унікальне листування. Його книжки потрібно уважно читати з олівцем та переосмислювати не один раз. Бо саме в них відповіді на запитання сьогодення. Чорновіл був і залишився опозиціонером до всього, що гальмувало шлях до незалежності України, до моральної Людини, до Бога; і там, у таборах, і тут, у новій і ще неоформленій реальності.

Одним з головних досягнень сучасної України, за які боровся В.Чорновіл та його однодумці, стала свобода та відсутність ідеологічної зашореності. Та свобода думок, висловлювань, поглядів яка не може бути виміряною у грошах чи привілеях, статусах чи посадах. Для В.Чорновола та інших борців за незалежність України вона вимірювалась нервами, здоров'ям, розлукою з близькими і рідними, роками поневолення, а інколи й життям.

Список використаних джерел та літератури

1. В'ячеслав Чорновіл – людина, яка пробудила Україну. URL: <http://www.sde.org.ua/zmi/zlus/item/2873-v'yacheslav-chornovil---lyudyna-yaka-probudyła-ukrajinu.html>
2. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 252 с.
3. Сорока М. В'ячеслав Чорновіл // Пам'ять століть. 1997. №2. С.36.
4. Державний архів Львівської області, ф. П.-3, оп. 62, спр. 863.

ДЛЯ ПОДАТОК

Наукове видання

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 7

Відповідальний за випуск:

І. М. Власюк

Підписано до друку 02. 05.17.

Формат 60х84/16.

Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman

Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 9,53.

Наклад 50 прим. Зам. 350.

Віддруковано з готових оригінал-макетів у ЖККГВ «Полісся»
10008, м. Житомир, вул. Шевченка, 18а

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія ЖТ №5 від 26.02.2004 р.